

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

VƏLİYEVƏ SONA RƏHİM QIZI

**DİNİ KOMPONENTLİ FRAZEOLÖGİZMLƏRDƏ “ŞAQULİ KONTEKST”
(AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ MÜQAYİSƏLİ
ŞƏKİLDƏ)**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisas: HSM 060201-Dilşünaslıq-Müqayisəli dilçilik

Elmi Rəhbər _____

A.Y.Hacıyeva

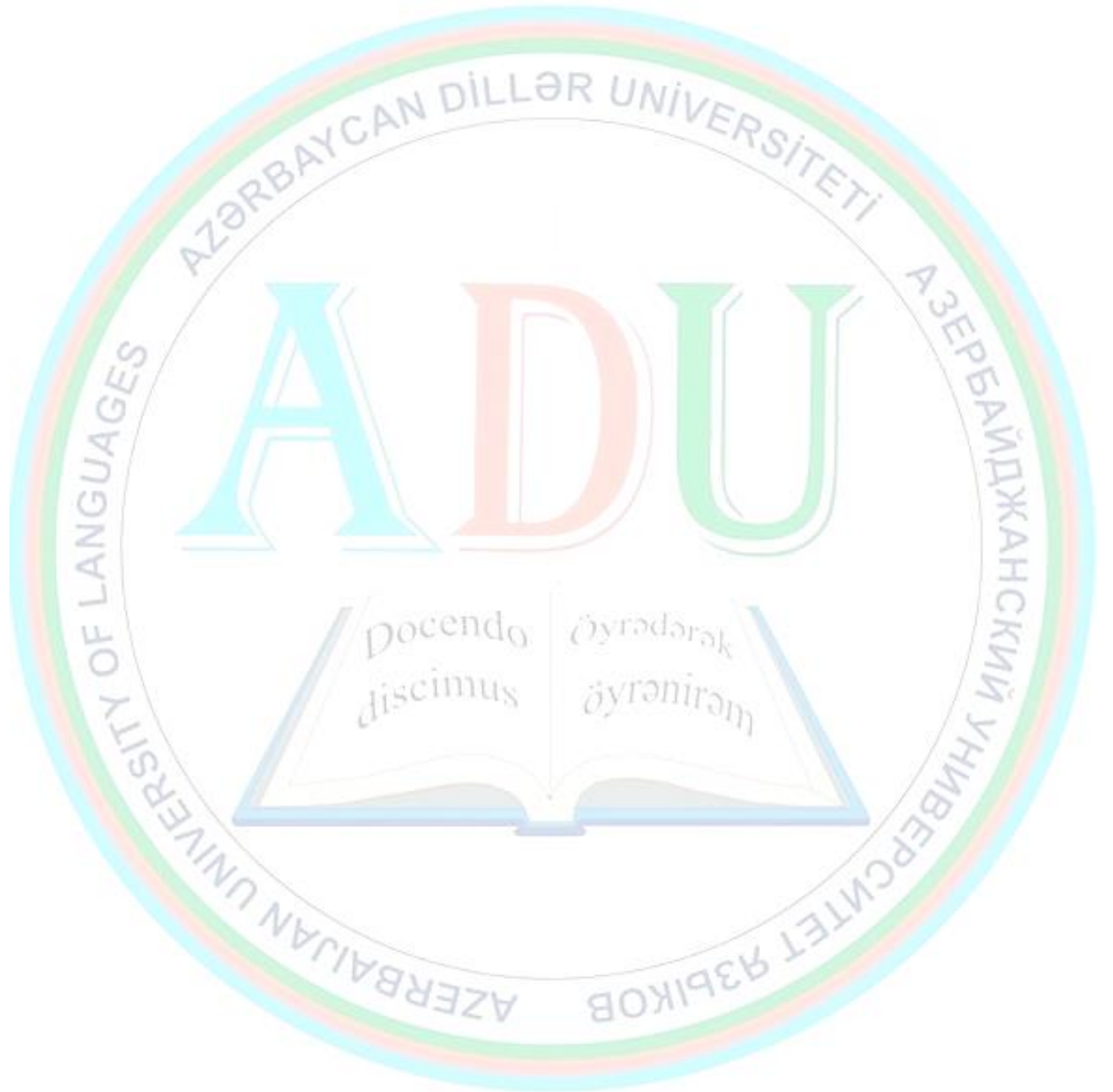
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

BAKİ-2108

Mündəricat

Giriş.....	4
I Fəsil. Dini komponentli frazeoloji vahidlərin frazeologiyada yeri və mövqeyi.....	9
1.1.Dini məzmunlu frazeologizmlərin formalaşmasını şərtləndirən amillər.....	9
1.1.1 Dünyanın dil mənzərəsi dini məzmunlu frazeologizmlər prizmasından.....	15
1.1.2. Monoteizm faktorunun Azərbaycan və ingilis dillərindəki dini məzmunlu frazeologizmlərin semantik tutumuna təsiri.....	17
1.1.3 “İbrahimi” dinlər – Azərbaycan və ingilis dillərinin dini doqmaya yönəlik ortaqlıq və fərqliliklərini şərtləndirən faktor kimi.....	18
1.1.4. Azərbaycan və İngilis dillərində dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin semantik planlı ilkin klassifikasiyası.....	20
1.1.5. Azərbaycan və ingilis dillərinin frazeoloji sistemində dini məzmunlu frazeologizmlərin struktur-sintaktik özünəməxsusluqları.....	29
1.1.6 Azərbaycan və ingilis dillərində dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin semantik qruplar üzrə fərqləndirməsi.....	35
1.2. Azərbaycan və ingilis dillərindəki dini məzmunlu frazeologizmlərin leksik-komponentar təhlili.....	38
II Fəsil “Şaquli kontekst” faktorunun dini frazeologizmlərin şərtlənməsindəki fərqli aspektləri haqqında.....	45
2.1. Dilçilikdə “şaquli kontekst” anlayışı.....	45
2.2. İntertekstuallıq faktoru və dini frazeologizmlərin semantik tutumu.....	49
2.3. Tarixi-filoloji və tarixi-sosial xarakterli “şaquli kontekst”ə əsaslanan ifadələrin leksik-semantik özünəməxsusluqları.....	57
2.3.1 Tarixi-filoloji “şaquli kontekst”ə əsaslanan dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin semantik izahı.....	58
2.3.2 Tarixi-sosioloji “şaquli kontekst”ə əsaslanan dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin semantik izahı.....	70

NƏTİCƏ.....	75
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	79

Giriş

Elmi işin aktuallığı. Dil bir-birilə vəhdət təşkil edən iyerarxik quruluşa malik olan müxtəlif vahidlərin toplusundan ibarətdir. Dil sisteminə daxil olan belə vahidlərdən biri də uzun zamandan bəri dildə sabitləşmiş, xalqın dünyagörüşünü və milli koloritini əks etdirən frazeologizmlərdir. Dilin leksik tərkibində, dil sistemində frazeoloji vahidlərin, ifadələrin işlənməsi hər zaman aktual məsələlərdən biri olmuşdur. Dildə frazeoloji birləşmələrin bu qədər aktual olmasının əsas səbəbi, fikrimizcə, gündəlik həyat şəraitində frazeoloji birləşmələrin geniş şəkildə istifadə olunmasıdır. Frazeoloji birləşmələr demək olar ki, həyatın bütün sferalarını əhatə etməkdədir. Onun məna növlərindən biri də dini məzmunlu frazeoloji vahidlərdir.

Dini məzmunlu frazeoloji vahidlər bütün dillərdə daim işlənir və öz aktuallığını itirməyir. Onların gündəlik həyat şəraitində istifadə edilməsi bu problemin hər zaman aktual qalmasına və dilçilərin maraq dairəsində olmasına şərait yaratmışdır. Dini məzmunlu frazeologizmlər dilin ən qədim layları hesab edilir. Elə bu səbəbdən elmi işin əsas məramı onları Azərbaycan və ingilis dillərində “şaqli kontekst” prizmasından tədqiqata cəlb edərək araşdırmaqdır. Burada öz aktuallığını qoruyan əsas məsələ hər iki dildə istifadə olunan dini komponentli frazeologizmləri “şaqli kontekst” çərçivəsi daxilində tədqiq etməkdir.

Bu gün xalqların bir-birilə sıx əlaqə qurduğu bir dövərdə, inteqrasiya münasibətlərinin genişləndiyi bir zamanda dini məzmunlu “şaqli kontekst” mövzusu aktual məsələlərdən hesab oluna bilər. Belə ki, həmin frazeologizmlər xalqların milli və dini ruhunu özündə əks etdirən mühüm mənbələrdən hesab edilir və fikrimizcə, bir xalqın mədəniyyətinə, onun dünyagörüşünə, dini təfəkkürünə bələd olmanın ən faydalı və aktual yollarından biri dini məzmunlu frazeologizmləri öyrənməkdən və onları tədqiq etməkdən ibarətdir.

Bu nöqtəyi-nəzərdən çıxış edərək qeyd edə bilərik ki, dissertasiyada bəhs edilən Azərbaycan və ingilis dillərində öyrənilən dini məzmunlu frazeologizmlər bu gün o qədər də aktual hesab olunmayan və ilk dəfə olaraq mənim tərəfimdən tədqiqata cəlb olunaraq “şaqli kontekst” daxilində müqayisəli şəkildə

araşdırılmışdır. Ancaq dini məzmunlu frazeologizmlərin aktuallığı ondadır ki, daim hər iki dillər tərəfindən istifadə olunaraq qəlibləşmiş vahid kimi dilin zənginləşməsinə, ifadəli və lakunar olmasını təmin edir. Dini məzmunlu frazeologizmlər bədii əsərlərdə, gündəlik danışmada, həyatın bütün sahələrində özünə yer etmiş və sabitləşmiş ifadələrdir. Dini məzmunlu ifadələr xalqın fon biliyinə, onun təfəkkür tərzinə əsaslanır, buna görə də hər hansı bir ifadənin mənasını bilmədikdə, situasiyaya adekvat hakim olmaq qeyri-mümkündür. Bu baxımdan yanaşdıqda problemin bu gün də aktual və işlək olması, məsələnin daha dərinə və sistemli öyrənilməsinə, tədqiq olunmasına şərait yaratmışdır. Məsələnin ən aktual problemlərindən biri də Azərbaycan dilçiliyində dini komponentli frazeoloji vahidlərin “şaqli kontekst” daxilində tədqiq olunmaması və o cümlədən başqa bir dillə müqayisəli şəkildə tədqiqat aparılmamasıdır.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Ümumiyyətlə, frazeologiya haqqında bir sıra alimlər araşdırmalar aparmışlar. Buraya Azərbaycan dilçilərindən H.Bayramovu, Ə.Hacıyevanı, M.Adilov və başqalarını aid etmək olar. Bununla yanaşı, rus və ingilis tədqiqatçıları da frazeologizmlər haqqında dəyərli fikirlər söyləmişlər. A.A.Bulaxovski, A.A.Reformatski, Ferdinand de Sössür, və s. tədqiqatçıların yanaşma tərzini müxtəlif olmuşdur. Frazeoloji lüğət tərtib edən əsas dilçilərdən Hacıyeva Ə.H , Vəliyeva N.Ç, Kunin.A.V, Paule Beale,Cowie A.D və başqaları olmuşdur.

Dini məzmunlu frazeologizmlər dilçilik sahəsində araşdırılmış sahələrdən biridir. Ancaq onu qeyd etmək lazımdır ki, dini məzmunlu frazeoloji birləşmələrin Azərbaycan dilçiliyində tədqiqinə demək olar ki çox az yer vermişlər. Bir çox xarici dilçilər tərəfindən dini məzmunlu frazeologizmlər uzun müddət araşdırılmış, hətta müqayisəli şəkildə tədqiqata cəlb olunmuşdur. Dini məzmunlu frazeologizmləri tədqiq edənlərin bir neçəsini misal çəkək: İ.A.Krıvelev, A.A.Azarov, Tatar Bela, E.Haugen, A.K.Birix, V.T.Qak, V.V.Kabakçı və s. kimi bir çox dilçilər tərəfindən araşdırmalar aparılmış və qiymətli fikirlər söylənilmişdir.

Tatar Bela adlı dilçi müasir bədii ədəbiyyatda dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin işlənməsini tarixi faktalara görə əsaslandırır. O, həmin qəlibləşmiş

ifadələrin tarixi məqamını əsas götürürdü. A.A.Azarov adlı dilçi isə öz lüğətində rus və ingilis dilləri əsasında dini məzmunlu ifadələrin bir çoxunu sabit söz birləşməsi olaraq tədqiq edib, müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirirdi. V.V. Kabakçı, ingilis dillərinin mənsub olduğu dini məzmunlu frazeoloji vahidləri isə mədəniyyətlərarası ünsiyyət prizması sferasında tədqiq edirdi. O, ingilis dilində istifadə olunan dini məzmunlu frazeoloji vahidləri digər dillər arasında ortaq süjet xətti şəkildə nəzərdən keçirirdi. Dini məzmunlu frazeoloji birləşmələr kimi İngilis dilindəki idiomların böyük bir qismi “İncil” kitabı və V.Şeksprin əsərlərində işlənməsi nəticəsində ortaya çıxmışdır. Hətta Ş.M.Süleymanov adlı dilçi “Azərbaycan dilinin leksikası” adlı monoqrafiyasında dini məzmunlu frazeologizmlərlə bağlı olan xeyli material toplamış və göstərmişdir ki, frazeoloji vahidlərin yaranması təkcə deyilənlərlə məhdudlaşmır, onların bir çoxu mifik inam və dini görüşlərlə bağlıdır.

Dini frazeologizmlərlə yanaşı tədqiqata uzun illər ərzində cəlb olunan əsas məsələlərdən biri də “şaqli kontekst”dir. Bu terminin ortaya çıxması nisbətən yaxın zamanlara təsadüf edir. XX əsrin yetmişinci illərində Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin ingilis dilli filoloji fakültəsində “Şaquli kontekst”in tədqiqatı yeni istiqamət olaraq aparılmışdır. Bir çox dilçilər “şaqli kontekst”lə bağlı fikirlər söyləmişlər. Həmin dilçilərə Qyübbenet, Axmanova, Boldireva, Katinene və s. misal çəkmək mümkündür. Axmanova hesab edirdi ki, “Şaquli kontekst” tarixi-filoloji informasiyanın obyektiv bədii əsərlə birləşdirilməsidir. Qyübbenet “Şaquli kontekst” anlayışını inkişaf etdirərək, onu əsas kateqoriyalara ayırırdı: 1)Realilər; 2)İdiomlar; 3)Sitat və allyüziyalar, hansı ki, onlar da filoloji və sosial-tarixi bölgülər şəklində təzahür edirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasının dosenti Aytən Hacıyeva da bəzi frazeoloji vahidlərin tarixi-etimoloji təhlilini apararkən həmin tədqiqata “şaqli kontekst” anlayışı prizmasından yanaşaraq, bir sıra fikirlər söyləmişdir. Bir sıra tədqiqatlar problemin müxtəlif prizmalardan öyrənilməsinə əsaslı şəkildə yol açmışdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycan və ingilis dillərində dini komponentli frazeoloji birləşmələrin “şaqli” kontekst” mövqeyindən leksik-semantik xüsusiyyətləri məsələsini işıqlandırmaq, hər iki dildə

dini məzmunlu frazeoloji birləşmənin “şaqli kontekst” prinsipindən çıxış edərək ortaq və fərqli cəhətlərini, onların işlənmə məqamını aşkar etməkdir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün bir sıra vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- Azərbaycan və İngilis dillərinin mənsub olduğu dinləri araşdıraraq, dərinlən tədqiq etmək;
- Hər iki dil arasındakı dini doqma fərqliliyini və oxşar nüansları aşkar etmək;
- Müxtəlif izahlı və ya frazeoloji lüğətlərdən istifadə edərək qəlibləşmiş dini ifadələrin semantik mənasını araşdırıb tapmaq;
- Hər iki dilin də “Dünyanın dil mənərəsi”nə yanaşma biçimini müəyyən etmək.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Elmi tədqiqat işində mövzuya dair müxtəlif məqalə və dissertasiyaların təcrübələrindən istifadə etməklə yanaşı, elmi işi səciyyələndirən məqalələrdən və KİV-dən, bir sıra aparıcı metodlardan – müqayisəli, müqayisəli-qarşılaşdırma, təhlil xarakterli metodlardan istifadə olunaraq, Azərbaycan və İngilis dillərində müxtəlif dini məzmunlu frazeoloji birləşmələrin semantik xüsusiyyətləri verilmişdir, onların oxşar və fərqli cəhətlərini üzə çıxarmağa çalışmışıq.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Azərbaycan və İngilis dillərində dini məzmunlu frazeoloji birləşmələrə müəyyən səpkidən yanaşılmasına baxmayaraq və müəyyən tədqiqat işləri aparılmasına rəğmən, dilçiliyimiz üçün ilk dəfə olaraq dini məzmunlu frazeoloji birləşmələri “şaqli kontekst” çərçivəsində araşdırmış və hər iki dildə dini frazeologizmlərin etimoloji dəyərləndirilməsi aparılmış, Azərbaycan və ingilis dillərində milli-mədəni-dini xüsusiyyətləri dünyanın dil mənərəsi prizmasından tədqiqata cəlb edilmişdir.

Dissertasiyanın elmi və praktik əhəmiyyəti. Dini məzmunlu frazeoloji vahidlər mənsub olduğu xalqın mədəniyyəti və o cümlədən dini görüşləri haqqında ilkin təsəvvürlər yaradır. Azərbaycan və ingilis dillərində dini məzmunlu frazeoloji birləşmələrin “şaqli kontekst” xüsusiyyətlərini özündə əks etdirməsi semantik məzmun mahiyyəti daşıyaraq mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir. Mövzu ilə bağlı

həyata keçirilmiş tədqiqatlar əsasında əldə edilmiş nəticələr hər iki dil “şaqli kontekst” anlayışı üçün baza elementi rolunu oynaya bilər. Bununla yanaşı, əldə edilmiş elmi nəticələr Azərbaycan və ingilis dillərinin dünya dil mənzərəsində digər anlayışlar çərçivəsində təhlil olunaraq bir növ vasitəçi rolunu oynaya bilər.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas müddəaları və araşdırma əsasında əldə edilmiş nəticələr Azərbaycan Dillər Universitetində dərc edilmiş 2 məqalədə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil və nəticədən ibarət olub, 1,5 intervalla kompyüter yazısı ilə 82 səhifədən ibarətdir. İşin sonunda 70 adda istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı göstərilmişdir. Dini komponentli frazeologizmlərin frazeologiyada yeri və mövqeyi haqqında bəhs edilən I fəsilə dilçilikdə aktuallığı ilə seçilən əsas semantik yüklü anlayışlar elmi nəzəri mülahizələr əsasında şərh edilmişdir. Dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin hər iki dil arasında dini doqma fərqlilikləri, oxşarlıqları, semantik-sintaktik strukturu, frazeosemantik klassifikasiyası və leksik-komponentar təhlili burada öz əksini tapmışdır. Dissertasiyanın II fəslində “şaqli kontekst” anlayışının Azərbaycan və ingilis dillərinin dünya mənzərəsində təsviri, bu anlayışın dini məzmunlu frazeoloji vahidlər çərçivəsində təhlili əks olunmuşdur.

I FƏSİL

DİNİ KOMPONENTLİ FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏRİN FRAZEOLÖGIYADA YERİ VƏ MÖVQEYİ

1.1.Dini məzmunlu frazeologizmlərin formalaşmasını şərtləndirən amillər

Müasir dilçilik elmində tədqiqatlar bir çox prizmalardan həyata keçirilir, bu yanaşmalar dilçilik elminin bütün sferalarına və eyni zamanda heterogen sistem olan dilin hər səviyyəsinin əsas vahidinin təhlilinə yönəlir. Artıq məlumdur ki, spesifik xarakteristikası ilə dilin leksik qatında xüsusi bir sahəni əhatə edən frazeologizmlər müasir ümumi dilçilik elminin tədqiqatları sırasında öz aktuallığı ilə seçilir.

Frazeologiya sözü yunanca “phrasis-ifadə” və “logos- təlim” mənasını verir. “Frazeologiya”, dildə məna cəhətdən parçalanmadan dil daşıyıcıları tərəfindən daim işlənə bilən bəzi ifadələrin məcmusu hesab olunur. Bu ifadələr dildə qəlibləşmiş şəkildə olur. Biz frazeoloji vahidin tərkibində işlənən sözləri ayrıca hər hansı bir cümlə daxilində işlədə bilərik, ancaq sabit strukturlu birləşmə hesab olunan həmin ifadələrin parçalanması qeyri-mümkündür. Əks halda heç bir metaforik məna ifadə etməyəcəkdir.

Bir sıra alimlər “frazeologiya” termini ilə bağlı dəyərli fikirlər söyləmişlər. Rus dilçilərindən A.A. Bulaxovski frazeologiyaya hazır şəkildə işlədilən sitat materialı kimi baxaraq, ümumiyyətlə fikir mübadiləsi zamanı istifadə edilən sabit söz birləşmələrinin hamısını frazeologiyanın tədqiqat obyektinə hesab edib, ona belə tərif vermişdir: “Frazeologiya”, dildə məna cəhətdən parçalanmayan, lakin işlək sitat materialı kimi möhkəmlənən atalar sözü, məsəllər, yazıçıların “qanadlı sözlər” şəklində düşmüş ifadələr və bütövlük təşkil edən söz birləşmələridir.” (1,s.6) A.A. Reformatski, dildəki spesifik sözləri frazeoloji vahid hesab edirdi. O düşünürdü ki, əhalinin müxtəlif qruplarının özünəməxsus söz və ya söz birləşmələrindən frazeologiyası mövcuddur. (22, c.46) Frazeologiya əhalinin sinfi mənsubiyyəti, ixtisası, ədəbi cərəyanlara uyğun və ya ayrı-ayrı müəlliflərin özünəməxsus ifadələr şəklində işlətdiyi sabit söz birləşmələridir. Ferdinand de Sössürün də sabit birləşmələr

haqqında maraqlı fikirləri vardır. O deyirdi: “Biz külli miqdarda ifadələrə rast gəlirik ki, bunları dilin özünəməxsusluq prinsipinə əsasən qiymətləndirməliyik. Bunlar dildə elə hazır nitq parçalarıdır ki, daxilindəki sözləri dəyişmək mümkün olduğu halda, məqbul sayılmır. Çünki bütöv bir məzmun ifadə etmək səlahiyyətini itirəcəkdir” (26, c.122) “Frazeoloji vahid” dilin inkişaf tarixinin hazırki mərhələsində söz birləşmələrinin tam və qəti kombinasiyasıdır. Nitqdə hazır şəkildə işlədilir. Müəyyən ardıcılıqla gələn ən az iki sözün birləşməsindən ibarətdir. Qrammatik cəhətdən isə dildə söz birləşməsi və ya cümlə modeli əsasında mövcud olaraq, formalaşmışdır.

Azərbaycan və ingilis dilləri lüğət tərkibinin əsas hissəsini təşkil edən frazeoloji birləşmələr xalqın həyat tərzini, adət-ənənələri, sevinci, kədəri, məhəbbəti, nifrəti, dini inancları, xalqın obrazlı təfəkkürünü, milli ruhunun özəlliklərini özünəməxsus şəkildə ehtiva edən sabit söz birləşmələridir.

Azərbaycan və ingilis dillərində adət-ənənələr və dini məfhumlarla bağlı işlənən saysız-hesabsız frazeoloji birləşmələr vardır ki, onlar hər iki dilin gündəlik həyat şəraiti çərçivəsində daimi istifadəsi mümkün olan və işlənilməsi bixtiyari, formal şəkildə hesab olunan hazır və o cümlədən məzmunlu söz toplusudur.

Frazeoloji vahidlər allyüziya xarakterlidirlər. Onlar ikili xarakter daşıyır. Bir tərəfdən dini mədəniyyəti özündə ehtiva etdiyi halda, digər tərəfdən əsas mənə ilə yanaşı yeni mənə törədib onunla əlaqələnməsidir. Bu iki istiqamətlik dini frazeologizmlərin semantik strukturunda saxlanılır və düşüncə prosesində milli mədəniyyətin komponenti kimi nəzərdən keçirilir. Dini mədəni xarakteri daşıyan frazeologiyanın tədqiqi semantikanın qatlarında xüsusi yer tutur. Və bu sahənin bədii ədəbiyyatda öz əksini tapması müəllifin dinə, hər bir xalqın ruhi dünyaya mənərəsinə aid olan fikirləri ifadə edir. Və deyə bilərik ki, yazıçı və ya müəllif dili bütöv mənada mənsub olduğu cəmiyyətin əsas xüsusiyyətlərini özündə əks etdirərək, yaratdığı əsərə tətbiq edir. Deməli, bədii mətnlərin çərçivəsində dini mədəni frazeoloji vahidlərin adekvat qəbulu subyektlə ciddi şəkildə əlaqədardır.

Dini frazeologizmlərlə bağlı maraqlı cəhətlərdən biri ondan ibarətdir ki, həmin qəlibləşmiş ifadələri özündə birləşdirən dünyanı idarə edən “xəyali” bir obrazın mövcudluğuna inamı özündə əks etdirir. Dini frazeologizmlərdə əks olunan bu xəyali

obraz Azərbaycan dilində Allah, rəsul, pərvərdigar və s. sözlərlə ifadə olunduğu halda, ingilis dilində Allah, xudayə və xristos- əsasən bu üç ad altında təqdim olunur. “Allahla” ifadəsinin dini frazeologizmlərin formalaşmasında xüsusi əhəmiyyəti vardır. Məsələn, “ Allahla get, Allahla ol!”- yəni, !Allah sənə yar olsun!” Deməli mətndə bu cür ifadənin işlənməsi semantik yük baxımından alqış xarakterlidir və “uğurlar” diləmək mənasını ifadə edir. Eyni zamanda mətndə işlədilən “Allahla” ifadəsi personajın həyat pozisiyasını da müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Dini frazeologizmlərin işlənməsində bir növ dayaq rolunu oynayan anlayışlardan biri də “evfemizm”lərdir. Dini evfemizmlər dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin işlənmə yerinə uyğun olaraq istifadə məqamıdır. Dini evfemizmlər dini tabuların hesabına yaranmışdır. Bir çox dinlərdə Allahın və ya onun adlarının birbaşa olaraq dildə istifadəsi tabu xarakteri daşdığı üçün dini evfemizmlərə ehtiyac yaranır. Hətta bir çox ingilis yazıçıların əsərlərində də bu hala rast gəlirik. Ancaq V.Şekspir əsərlərinin əksəriyyətində dini məzmunlu ifadələrə tabu mövqeyindən yanaşmamışdır. Və biz onun əsərlərində şahid oluruq ki, tabular tədricən öz qadağan hesab olunan xüsusiyyətini zaman-zaman itirməyə başlayır.

Müasir ingilis dilində daim işlənən bir sıra dini evfemizmlər vardır ki, dini məzmunlu frazeologizmlərin komponentar təhlilini apararkən bizə əsaslı şəkildə kömək edəcək. Daha çox da bədii ədəbiyyatlardan nümunələr şəklində istifadəyə səbəb olacaqdır. Bunlar aşağıdakılardır:

1. God sözünü əvəz edən evfemizmlər – Lord, Heaven, Ga, Goodness, Great Scott və s. hesab olunur.

2. Oh God!, Oh, my God! kimi nidaları əvəz edə bilən evfemizmlər vardır- egad, yegads, oh my Goodness, omigosh və s.

3. Jesus, Christ, Jesus Christ kimi sözlərin yerində işlənən evfemizmlər- gee, cheez, geeze, Jiminy, cripes, Jeepers, jiminy, cricket və s.

4. Damn, damnation sözlərini əvəz edə bilən evfemizmlər- blame, blast, darn, darnation, tarnation və s. hesab olunurlar. (65, p.125)

Tədqiqata cəlb olunmuş dini evfemizmlərin dini məzmunlu frazeologizm olaraq işlənməsi həqiqətən qurulmuş cümlənin ifadə şəklini dəyişir. Belə ki, dini məzmunlu

frazeoloji vahidlər dilin lüğət tərkibinə və semantik qrup fərfinə görə daim bir çox aspektlərdən tədqiq olunur. Hər bir xalqın kədərli və sevincli anları olur. O anlar ki, bütün xalqlar üçün xas xüsusiyyətdir. Təbii ki, bir çox dillərdə həmin anları ifadə etmək üçün saysız-hesabsız əvəzedici, evfemizm xarakterli qəlibləşmiş ifadələr vardır. Bu fikirlərin söylənməsində əsas məqsəd məhz yas mərasimi ilə bağlı olan bir çox dini məzmunlu frazeologizmləri nəzərdə tutduğumuz heç də təsadüfi deyildir. Belə ki, həmin məzmunlu dini frazeologizmlər xalqın etnik və etnoqrafik tarixinin əsas göstəricilərindən biri hesab olunur. Bu onun adət-ənənələrində, ailə-məişət mərasimlərində formalaşmış dini komponentli frazeologizmlərin semantik obrazlılıq xüsusiyyətlərində özünü göstərə bilər. Dini məzmunlu frazeologizmlərin bir qismi alqış zamanı və toy mərasimlərində istifadə olunur, digər bir qismi isə qarğış xarakterli və ya yas mərasimi zamanı üçün səciyyəvidir. Məhz alqış xarakterli, toy mərasimini bildiren dini məzmunlu frazeologizmlər vardır ki, onlar daim istər Azərbaycan dilində, istərsə də ingilis dilində öz aktuallığını qorumaqdadır. Onlara misal olaraq bir neçəsini çəkmək olar: May God forgive you!-Allah bağışlasın səni! Bu ifadə alqış xarakterli hesab olunur. Və ya Let God grant you abundance –Allah bərəkət versin!, Allah əvəzini versin! mənalı dini məzmunlu frazeologizmlər olaraq nümunə gətirilə bilər. İndi isə qarğış zamanı və yas mərasimləri üçün səciyyəvi olan dini məzmunlu frazeologizmlərə gələk. Tabu hesab edilən bu cür mərasim frazeologizmləri əsasən “to die”- ölmək feili ilə bağlı olub, onun işlənməsində bir növ yardımcı rolunu oynayan dini məzmunlu frazeoloji ifadələr yaratmış olur. Bu cür xarakterli dini məzmunlu evfemizlərə “rəhmətə getmək” , “dünyasını dəyişmək” , “əbədiyyətə qovuşmaq” , “canını tapşırmaq” kimi ifadələri misal gətirməklə az öncə deyilmiş fikirləri sübut etmiş olduq. Bu cür frazeoloji deyimlərin əsas xüsusiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir: last office/ the funeral (last) honours (dəfn mərasimi) , to pay the debt of nature (təbiətə borcunu vermək və ya ödəmək), to lay someone to rest// to put somebody to bed with a shovel/ to lay somebody`s bones (dəfn etmək), the dark house (məzar, qəbir), to disposal of the dead (cənazəni basdırmaq), the better world/ the other world (axirət dünyası) və s. Göründüyü kimi sadaladığımız dini məzmunlu ifadələrin bir çoxu elə Azərbaycan dilində də işlənməkdədir. Bir məqamı

da vurğulamaq lazımdır ki, az öncə işlətdiyimiz *to pay the debt of nature* – təbiət qarşısında borcunu vermək və ya ödəmək dini məzmunlu frazeoloji vahidi arxaikləşmiş ifadədir, ancaq hal-hazırda da bir çox regionlarda işlənməkdədir.

Yas mərasimlərində daha çox ehtiyac duyulan faktor evfemizlərdir. Nə qədər də evfemizlərin artıq çox aktual olmaması fikri deyilsə də, məhz bu məqamlarda ehtiyac duyulan bir haldır. Həmin ifadələr işlənən zaman bir növ yumşaldıcı xarakter daşıyaraq qulağa sərt gəlməməsi ilə xarakterizə olunur. “ölmək” yerinə işlənən – “*to go one`s long rest*” dini məzmunlu frazeoloji vahid, ifadənin daha kobud səslənişindən bir qədər uzaqlaşmışdır. Daha sonra evfemizm xarakterli “*to pass away*, yaxud da “*to pass on*” şəklində təzahür edən birləşmələr işlənməkdədir. Bu cür nümunələr gətirdiyimiz ifadələrin işlənmə tezlikləri olduqca yüksəkdir. Azərbaycan və ingilis dillərinin lüğət tərkibində xüsusi mövqeyi olan dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin böyük əksəriyyəti bədii ədəbiyyatlarda daha çox işlənməkdədir. Bir məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, “*die (or end) in the gutter*” – kol dibində, çəpər dibində ölmək, gəbərmək tipli dini məzmunlu frazeologizmlər tabu xarakterli frazeologizmlər hesab olunur. Bu ifadə ancaq hər hansı bir şəxsə duyulan nifrətin nəticəsi olaraq istifadə oluna bilər. Hər nə qədər mənfi çalarlı ifadə olsa da daim işlənmə biləcək qəlibləşmiş ifadə şəklidir. Dini məzmunlu yas mərasimi ilə bağlı olan frazeologizmlər heç vaxt dilçilik tədqiqatının əsas araşdırma obyektı olmamışdır.

Müqayisə etdiyimiz hər iki dildə tarix boyu yaşanılan hadisələrə xitabən aidlik və ya mənsubluq bildirən xalis idiomlar da mövcuddur. Bununla yanaşı bir sıra dini frazeoloji vahidlər beynəlxalq səviyyədə istifadə edilərək dilin lüğət tərkibinə daxil olmuşdur.

Tatar Bela adlı dilçi müasir bədii ədəbiyyatda dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin işlənməsini tarixi faktalara görə əsaslandırır. O, həmin qəlibləşmiş ifadələrin tarixi məqamını əsas götürürdü. (25, c.161) A.A.Azarov adlı dilçi isə öz lüğətində rus və ingilis dilləri əsasında dini məzmunlu sözlərin bir çoxunu sabit söz birləşməsi olaraq tədqiq edib, müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirmişdir. (10, c.45) V.V. Kabakçı, ingilis dillərinin mənsub olduğu dini məzmunlu frazeoloji vahidləri isə mədəniyyətlərarası ünsiyyət prizması sferasında tədqiq edirdi. O, ingilis dilində

istifadə olunan dini məzmunlu frazeoloji vahidləri digər dillər arasında ortaq süjet xətti şəklində nəzərdən keçirirdi. (19, c.43)

Dini məzmunlu frazeologizmlərin bir çoxu o dilin mənsub olduğu dini səciyyəli leksemlərdən ibarət olub, tərkib hissəsi həmin dilin struktur şəklini təşkil edir. Dini məzmunlu idiomlar hər bir xalqın aid olduğu qədim və zəngin tarixi faktlardan, həm də dini mənsubluğunu bildirən ifadələrdən ibarətdir. Buraya xalqın yaratdığı, hər kəs tərəfindən işlədilən və başa düşülən idiomlar, eləcə də yazıçılar tərəfindən dilin daxili imkanlarına uyğun olaraq yaradılan idiomları da aid etmək olar. Mifik dünyagörüşü, əfsanələr, rəvayətlər, xristianların müqəddəs kitabı hesab olunan “İncil”, müsəlmanların müqəddəs kitabı hesab olunan “Quran” və bədii ədəbiyyat nümunləri də dini məzmunlu ifadələrin zənginləşməsində əsaslı rol oynamışlar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mənsub olduğumuz dilimiz və ingilis dilini müqayisə edəcəyiksə, alınma idiomların şahidi olmuş olacayıq. Belə ki, həmin idiomlar ya tərkib hissəsinə bölünərək, ya da bütöv bir tərkib halında başqa dillərdən götürülə bilər. Bir çox hallarda isə idiomların digər bir dilə keçməsi prosesi xalqların qarşılıqlı əlaqəsi və sıx ünsiyyəti sayəsində beynəlxalq səviyyədə istifadə edilərək lüğət tərkibinə daxil olması ilə müşahidə olunur. Ümumiyyətlə, dini məzmunlu frazeoloji birləşmələrin böyük bir qismi hər bir xalqın müqəddəs hesab etdiyi kitabda öz əksini tapır. Belə ki, ingilis dilindəki idiomların əksəriyyəti “İncil”dən və ondan sonra frazeologizmlərin sayına görə ikinci yeri tutan V.Şekspirin əsərlərindən götürülərək gündəlik məişətdə istifadə olunur.

Hər bir xalqın sevincli və kədərli anları müqayisə etdiyimiz dillərə məxsus xas xüsusiyyətləridir. Hər iki dillərdə onları ifadə etmək üçün saysız-hesabsız frazeoloji vahidlər vardır. Onların bir qismi toy və yas mərasimində istifadə olunan birləşmələrdir, digər bir qismi isə az öncəki abzasda qeyd etdiyimiz tarixi yaşantılardan doğan hadisələrdir. İngilis dilli xalqlarda yas mərasimi ilə əlaqədar işlənən dini frazeologizmlərin işlənmə tezliyi üstünlük təşkil edir. Ş.M.Süleymanov “Azərbaycan dilinin mərasim leksikası” adlı monoqrafiyasında yas mərasimi haqqında xeyli material toplamış və göstərmişdir ki, mərasim bildirən sözlər

vasitəsilə frazeoloji vahidlərin yaranması təkcə deyilənlərlə məhdudlaşmır, onların əksəriyyəti mifik inam və dini görüşlərlə bağlı olurlar. (4, s.36)

Xüsusilə qeyd etməli olduğumuz nüans vardır ki, dini məzmunlu frazeologizmlər bir dildən başqa bir dilə tərcümə olunan zaman özündə ehtiva etdiyi əsas dini düşüncələri daşmalı, istifadə olunmuş bədii əsərdə məzmun xüsusiyyətini itirməməli, başqa bir dilə keçən zaman digər dilin semantik və struktur quruluşuna tam olaraq cavab verməlidir. Əks halda məzmun etibarilə semantik anlaşılmazlığa səbəb ola bilər. Ümumi şəkildə fikrimizi izah etsək deyə bilərik ki, xalqın düşüncə tərzini özündə daşıyan həmin sabit birləşmələr başqa bir dilə çevrilərkən həmin mövcud təfəkkür şəklini mütləq özündə yansıtmalıdır.

Azərbaycan və ingilis dillərinin dini məzmunlu frazeoloji vahidləri lüğət tərkibinin əsas layını təşkil edir və lüğət tərkibinin zənginləşməsində olduqca böyük roludur. Bu cür müxtəlif məzmunlu dini frazeoloji vahidlər çoxluq təşkil edir və onların tədqiqatına ehtiyacı olduqca yüksəkdir.

1.1.1. Dünyanın dil mənzərəsi dini məzmunlu frazeologizmlər prizmasından.

Dünyanın dil mənzərəsi dilçilik və kulturologiya üçün çox böyük önəm kəsb edir. Dünyanın dil mənzərəsi dedikdə ictimai şüurda gerçəklik haqqında müəyyən qədər biliklər məcmusuna malik olmaq başa düşülür. Dünyanın dil mənzərəsi hər bir fərdin qarşısında əlaqədə olduğu, ünsiyyət qurduğu aləmdə təsəvvüründə formalaşdırdığı bir model durur. Dünya mənzərəsi hər bir fərdin reallığıdır. Hər bir dil daşıyıcısının dünyagörüşü məhz onun dünya dil mənzərəsinə əsasən müəyyənləşir. “Dünyanın koqnitiv mənzərəsi dedikdə, insanın və ya xalqın koqnitiv şüuru ilə formalaşan gerçəkliyin mental obrazı başa düşülür ki, bu da ətraf aləmin həm insan orqanları tərəfindən birbaşa empirik inikasının, həm də təfəkkür prosesində gerçəkliyin şüurlu refleksiv inikasının nəticəsidir.” (28, c.36) Dünyanın dil mənzərəsi xalqın müəyyən inkişaf mərhələsində onun gerçəklik haqqında dilin vahidlərində təsbit olunmuş təsəvvürlərinin məcmusu, dil işarələrində gerçəklik təsəvvürlərinin inikası, dünyanın dildə üzvlənməsi, əşya və hadisələrin nizamlı

düzümü, dünya haqqında söz mənalarının sistemində gizlənən informasiyadır. (7, s.42)

Dünyanın dil mənzərəsi hər bir xalqın dilinin təkrarsızlığı və təkrarsızlıqdan irəli gələn xalqın təfəkkür səviyyəsinin, adət-ənənələrinin, yaşam biçiminin əks olunmasıdır. Hələ bir əsr öncə Humboldt xalqın ruhu ilə onun dilinin sıx bağlı olduğunu qeyd etmişdi. O yazırdı: “Xalqın dili onun ruhudur, xalqın ruhu onun dilidir.” Humboldtun bu ideyaları gələcəkdə etnolinqvistikanın əsasını qoymuşdur. Dünyanın dil mənzərəsi anlayışı xalqın vahid düşüncə tərzini, təsəvvürü, davranış qaydaları və ifadələrində, atalar sözləri və frazeologiyasında vahid bir struktur şəklində formalaşmış aparıcı fenomenlərdəndir. Artıq qeyd olunduğu kimi, dünyanın dil mənzərəsi olduqca mürəkkəb iyerarxik sistem şəklindədir. Bu sistem özündə bir çox məqamları birləşdirir. Ünsiyyətin ən ilkin pilləsi hesab olunan leksemlər, daha sonra frazemlər və ünsiyyət prosesində leksem və frazemlərin konseptə uyğun işlənməsi məqamı, intonasiya, daşlaşmış metaforlar konseptlər anlayışı adı altında vəhdət təşkil edir. Xalq və xalqın dil daşıyıcısı hesab olunan hər bir fərd, dünyanın dil mənzərəsini təfəkkürünün nəticəsi olaraq ətraf aləmə yansıtmağa çalışır.

Dünyanın dil mənzərəsi hər bir xalqın yaşam tərzini əyani surətdə əks etdirir. Bir çox məqamlarda biz bir sıra dillərin linqvakulturoloji mədəniyyətini məhz dünyanın dil mənzərəsi vasitəsilə aydın şəkildə görə bilərik. Hər bir dil daşıyıcısının koqnitiv bilikləri vardır ki, bu da onların istənilən bir məsələyə yanaşma biçimini tənzimləyir. Bu, heç şübhəsiz bizim məxsus olduğumuz mənəvi dəyərlərdən irəli gəlir.

Tarix boyu hər bir xalqın özünəməxsus adət-ənənələri və yaşam tərzini vardır. Onlar bu ənənələri daim təhdət şüurunda daşıyaraq, hər zaman qoruyurlar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hər bir dil daşıyıcısı dini görüşlərə sahibdir. Sahib olduqları həmin dini baxış tərzini onların həyat fəlsəfəsinin müəyyən bir qismini təşkil edir. Buraya əsrlərdən bəri gələn dini inanclar və sitayişlər daxildir. Doğrudur, zaman keçdikcə həmin dini inancların peyda olmasının əsasında duran vacib faktorlar unudulsa da, bir çox məqamda bizə şifahi şəkildə nəql edilən fikirlərdən qaranlıq qalan məqamları aydınlaşdırmaq mümkündür. Müqayisəyə cəlb etdiyimiz Azərbaycan və ingilis dillərində mövcud olan dini məzmunlu frazeologizmlərin

yananma səbəbinin elə məhz həmin dil daşıyıcılarının dini inanclarından irəli gələn bir nüans olduğunu vurğulamaq yerinə düşər və şübhəsiz ki, bu cür ifadələrin yaranması hər bir dil daşıyıcısının dünyanın dil mənzərəsi prizmasından yanaşma şəkli olaraq qəbul edilir.

1.1.2. Monoteizm faktorunun Azərbaycan və ingilis dillərindəki dini məzmunlu frazeologizmlərin semantik tutumuna təsiri.

Elm sahəsində bir çox dini terminlər mövcuddur. Bizim haqqında bəhs edəcəyimiz termin “Monoteizm”dir. Dilçilikdə monoteizm termininin hərfi mənası “Təktanrıçılıq” hesab olunur. (Mono-tək, teizm-tanrı) Monoteist dinlər arasında özünü daha qabarıq izhar edən islam, xristian və yəhudi dinləridir. Sadaladığımız hər üç dinin “İbrahimi din”lər kateqoriyasına mənsub olmasını xüsusilə qeyd etmək yerinə düşər. Məhz islam, xristian və yəhudi dinləri “ibrahimi” monoteistik dinlər hesab olunurlar.

Monoteist dinlər, kainatda mövcud olan canlı və ya cansız fərq etməz istənilən obyekt və ya varoluşu bizə ayin olan istənilən məfhumun tanrının iradəsi və gücü naminə yarandığını iddia edirlər. Monoteist dinlər tanrıya pənah gətirərək, onun varlığını qəbul edib yaratdığı, özülünü qoyduğu, mövcudluğunu sübut etdiyi maddi dünyada baş verən, yaşanması ehtimal olunan və o cümlədən mümkün olan istənilən hal-qəziyyədən hali olmasını bəşər yolunda düzgün amal hesab edirlər. Hətta baş verə biləcək fəvqəltəbii hadisələrdən, varlığı isbat olunmayan mifik, əfsanəvi qüvvələrdən belə xəbərdar olduğunu düşünürlər. Əzəli yaradılışdan kainatda hər bir mövcudatın varoluşu tanrının qüdrəti hesabınadır. Elə bu səbəbdəndir ki, Rəsulallah quran adı altında yer üzərindəki bəndələri üçün müqəddəs kitab nazil etdi. Allahın buyurduğu dəyəri biçilməz qiymətli kəlimələr Cəbrail adlı mələk vasitəsilə Hz.Məhəmmədə vəhy olundu. Monoteist təlimi ibadətə ən alisi hesab olunan tanrını sədaqət, güvən və inam qaynağı olaraq görür.

1.1.3 “İbrahimi” dinlər – Azərbaycan və ingilis dillərinin dini doqmaya yönəlik ortaqlıq və fərqliliklərini şərtləndirən faktor kimi.

Bir çox mənbələrdə qeyd olunur ki, “İbrahimi din”lər içərisində islam və xristian dinləri geniş təmsil olunmuşdur. Birinci əsas səbəb odur ki, hər iki monoteist-islam və xristian dininin müqəddəs elçiləri İbrahim peyğəmbərin nəslindən olduğu üçün özlərini onun həmvarisi hesab etmişlər. İkinci əsas səbəbə isə “İbrahim qurbanı” faktorunu əlavə etsək heç də yanılmazıq. Müqayisə etdiyimiz hər iki dinin tarixi keçmişinə nəzər salsaq, qeyd etdiyimiz xüsusi nüansları təsdiq etmiş olarıq. İbrahimi dinlərdə bir sıra teoloji aspektdən oxşarlıq və fərqliliklər vardır. İki din arasında mövcud olan oxşarlıqlara dair sadalaya biləcəklərimiz - Adəm və Həvva, Cənnət və cəhənnəm, mələklərlə bağlı əfsanə və rəvayətlər, Rəsulallahın insanların xeyirli və imanlı bəndələr olması üçün peyğəmbərlər göndərməsi (İbrahim peyğəmbər), mənsubluq nöqteyi-nəzərindən hər bir dinin müqəddəs və toxunulmaz hesab etdiyi kitablar vardır (xristian dinində - incil, islam dinində - quran), mütləq şəkildə vurğulanması labüd hesab olunan qeyd etdiyimiz kitabların nazil edilməsində vasitəçi olan Allahın seçilmiş bəndələri- onlar xristianlıqda- Hz.İsa Məsih, islamda - Hz.Məhəmməd peyğəmbər müqəddəsləridir. Qiyamət günü ilə bağlı fəvqəlhadisələrin (günəşin qaralması, ölümlərin dirilərək qəbirlərdən qalxması və s. baş verməsi, əməlisaleh bəndələrin cənnətə, digərlərinin cəhənnəmə vəsil olması kimi bir sıra faktorları nümunə gətirdik. Az öncə yuxarıda oxşarlıq olaraq qeyd etdiyimiz “İbrahim qurbanı” fərqli prizmadan din sahibləri tərəfindən qəbul edilərək mənimsənilmişdir. Belə ki, islam dinində Allah İbrahim peyğəmbərə oğlunu onun yolunda qurban verməyi əmr edir. (İbrahimin Allaha bəndəliyini və imanını sınaqdan keçirtmək üçün) İbrahim peyğəmbərin bu sınaqdan alını açığı, üzüağ çıxması, Allah qarşısında mütiliyini bildirərək ona boyun əyməsi Allaha inamın, dərin etiqadın bariz nümunəsidir. Rəsulallah bu səbəbdən İbrahim peyğəmbərin oğlu İsmayılın əvəzinə qurbanlıq bir qoç göndərir. Bununla da islam dünyasında xeyir əməl, savab iş görmək istəyən Allah bəndələri əhd edib qurbanlıq quzunu kəsərək bu dini ənənəni davam etdirirlər. Xristianlıq dinində isə məzhəb sahibləri Hz.İsa Məsihin Allah olması və ya Allahın ruhunun Məsihin daxilində bərqərar olması kimi fikirləri göz önünə sərirlər.

Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, xristianlar İsa Məsihin sonuncu qurban olduğunu hesab edirlər. Bu o deməkdir ki, İsa Məsih insanların pis və çirkin əməllərinin qurbanına çevrilmişdir. Bəndələrin günahları naminə şəhid olmuşdur. Bu səbəbdən xristianlar hesab edirlər ki, Hz.İsa Məsih sonuncu *qurban* olmuşdur. İslam və xristian dinlərində daha bir *doqma* fərqi ondadır ki, xristianlar İsa Məsihi Allahın oğlu da hesab edirlər. Ancaq islam dinində belə bir anlayış yoxdur. Biz yalnız Allaha pənah gətiririk və yalnız onun varlığını elçilərindən üstün hesab edirik. Qurani-Kərimdə belə buyurulmuşdur: “Yəhudilər: ”Üzeyir Allahın oğludur”, xaçpərəstlər də: “Məsih(İsa) Allahın oğludur”,-dedilər. Onların ağızında gəzən bu (boş) sözlər daha öncə küfr edənlərin (“mələklər Allahın qızlarıdır”-deyənlərin) sözlərinə bənzəyir. Allah onları öldürsün! (allah onlara lənət eləsin!) Necə də (yalana uyub haqdan) döndərilirlər!” (Tövbə surəsi, ayə 30) Xristianlarda “Xaç suyunda qüsl” (Mark İncili 10:38-39)” deyimi işlənir. Bu isə dini inancdan irəli gəlir. Əsas qayəsi odur ki, insan övladı dünyaya göz açan zaman paklığını və o cümlədən dini mövqeyini göz önünə sərsin. Bu yalnız xristian məzhəbinə sahib olan şəxsin həyatında bir dəfə olur. Ancaq islam dinində “sibğətullah” (Bəqərə surəsi 138-ci ayə) “İlahi qüsl” mənasını verir. (bəzi alimlərin fikrincə) Bizim üçün isə əzəldən, özümüzü dərk edəndən bir müsəlman olaraq şəriət baxımından “su ilə qüsl almaq” əsas şərt olub. Bu isə paklığın simvoludur. Əsas fərq də odur ki, müsəlmanlar “su ilə qüsl”u Allahın bəxş etdiyi yaşam boyu vacib və zəruri hesab etmişlər.

“Bu sözü eşitmisiniz, gözə-göz və dişə-diş. Amma mən deyirəm ki, şəriət insanlarla mübarizə aparmayın, əksinə sağ üzünüzlə sillə vurduqda sol üzünüzlə də irəli verin...” (Matta 5:17-48) “Turn the other cheek” İncildən gətirilən sitatdan məlum olur ki, vurğulanan ingilis dilindəki dini frazeoloji deyim *doqma* olaraq islam dinində mövcud deyildir. Digər bir fərq isə xristian dinində əxlaqi əhkamlar üstünlük təşkil edir, ibadət əhkamları(donuz ətinin haram olması) demək olar ki, çox az bir qisimdirlər. Ancaq islam dinində həm əxlaqi, həm də ibadət əhkamları çoxluq təşkil edir. İbadət əhkamlarından digəri spirtli içkidir. Xristian dinində isə özünü idarə edə biləcək qədər içməyi daha məqbul hesab edirlər. Bu o deməkdir ki, tam olaraq qadağa yoxdur. Hətta xristian dinində çörək və şərab Hz.İsanın xatirəsini anmaq mənası kəsb

edir. Çün ki, Hz.İsa ölümündən öncəki gecə hər iki neməti öz əti və qanı kimi yeməyi, içməyi şagirdlərinə lazım bilmişdir. Qeyd etdiyimiz bu fərq xristianlarda dini mərasim - “Sonuncu şam yeməyi” olaraq qəbul edilir.

Xristianlıqda bir çox bayram və anım mərasimlərindən ən önəmlisi Krısmas, yaxud Mövlud (Christmas) “Məsihin bayramı” mənasını verir. Hz.İsanın doğum günü Dekabr ayının 25-ə təsadüf edir və bu bayramdan yeddi gün sonra xristianlar Yanvarın 1-i yeni ili qarşılayırlar. Doğrudur, biz islam dini daşıyıcıları olaraq xristian dininə məxsus dini mərasimi bayram olaraq qeyd edirik. Pasxa bayramı (Easter) xristianların ən mühüm dini bayramlarındanır. Hz.İsa Məsihin ölüm üzərində qələbəsi və ölümünün üçüncü günü ölümlər arasından dirilərək qalxması xristianlar tərəfindən böyük təntənə ilə qeyd olunur. Məhz bu bayram islam dinində ramazan ayı olaraq qəbul etdiyimiz bayramla bir çox oxşarlıq etibarilə diqqət cəlb edir. Belə ki, islam dinində ramazan ayı müddəti “qədr gecəsi” anlayışı vardır ki, həmin gecə ən müqəddəs və fəzilətli gecə hesab olunur. Hər iki müqəddəs ay hesab olunan bayramlar arasındakı oxşarlıq isə xüsusi gün olaraq seçilən gecə oyaq qalmaq, müqəddəs kitabı mütaləə etmək, dualar oxumaq və s. kimi eynilikləri qeyd etməyi lazım bildik. Burada əsas fərq isə biz müsəlmanların Allahın hüzurunda ibadətlərin ən üstünü olan və islamın əsas şərti hesab olunan “Qədr gecəsi” namazı qılmağımızdır. Xristian dinində və bir az öncə qeyd etdiyimiz kimi islamda Ramazan ayında “orucluq” dini ənənəsi mövcuddur. Fərq isə ondan ibarətdir ki, islamda “orucluq” öz nəfsinə tamamilə sahib çıxmaq və heç bir qida və ya içki qəbul etməməkdir. Xristianlıqda ilk zamanlar islamda olduğu kimi eyni dini ənənə olsa da, bir çox mənbələrdən gəldiyimiz nəticəyə əsasən ət və süd məhsulları “orucluq” zamanı qadağandır, yalnız bitki mənşəli yeməklə qidalanmaq düzgün hesab olunur.

1.1.4. Azərbaycan və İngilis dillərində dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin semantik planlı ilkin klassifikasiyası.

Qeyd etmək mütləqdir ki, frazeoloji vahidlərin bu günkü təhlili tamamilə fərqli müstəvidə təzahür edir. Bu birləşmələr bir çox oxşar və fərqli cəhətlərinə əsaslanaraq frazeosemantik sahələrdə qruplaşdırılır. Semantik sahə nəzəriyyəsinin frazeoloji

vahidlərə tətbiqi artıq bu dil elementlərinin semantik strukturunu daha dərinləşmiş şəkildə həyata keçirməyə imkan verir. Marina Dubovun məqaləsində də qeyd olunduğu kimi frazeoloji vahidlərin bu cür təhlili onların ideoqrafik təsvirini həyata keçirtməyə imkan verir. (16, c.46)

Müasir linqvistikada semantik sahənin tərkibinə daxil olan frazeosemantik birləşmələr müxtəlif mənə xüsusiyyətlərinə malik olaraq, müəyyən mürəkkəb sistem təşkil edir.

Diaxronik aspektdə frazeosemantik sahə icazə verir: frazeoloji nominasiyaların dinamikasını tətbiq etmək; müasir dilin frazeoloji sisteminin əsas xüsusiyyətlərini göstərmək; frazeologizmlərin daxili formasında yaranan müxtəlif dəyişikliklərin geniş şəklini vermək (yəni onun əsasında yaranan bədi təqdim etmələr (təsəvvürlər))

Hər hansı bir frazeoloji konsept üçün müəyyən əlamətlərlə xarakterizə olunan eyniyyətlər çoxluğu eyni əlamət və eyni keyfiyyətə malik olan qrup halında birləşmə frazeosemantik sahənin təzahürüdür.

Dini məzmunlu frazeologizmlər azərbaycan və ingilis dillərində semantik sahə anlayışı altında bir çox prizmalardan müşahidə xarakterli biçimdə analiz edilir. Dini məzmunlu frazeologizmlər frazeosemantik metod üzrə təhlil olunarkən, bizim ilk olaraq diqqət yetirməli olduğumuz istiqamət onların müxtəlif komponentlər üzrə təsnifidir. Frazeosemantik sahələr üzrə təhlillər aparsaq görərik ki, Azərbaycan və ingilis dillərinin frazeoloji sisteminin teonim komponenti mütləq şəkildə müsbət mənə çaları yaratmasını şərtləndirəcək əsaslar verməyə bilər. Biz bu məsələyə digər prizmadan yanaşsaq deyə bilərik ki, demonim komponentli frazeoloji vahidlərin semantik yükü heç də hər zaman şər qüvvələrin xarakteristikasına uyğun olaraq daşlaşmış metaforlardan istifadə zamanı həmin frazeoloji vahidin mənfi semantik ifadəsini şərtləndirmir. Aytən Sadıqovanın “ Azərbaycan dilində nitq nümunələrinin teonim komponentli semantik sahələri” adlı məqaləsində komponentli frazeoloji vahidlərə dair frazeosemantik bölgüsünü nəzərdən keçirsək görərik ki, o, müsbət xarakterli dini məfhumları xeyir, İlahi ədalətin başlanğıcı və daşıyıcısı missiyasına adekvat olan və olmayan ifadələr şəklində qruplaşdırmağı daha doğru hesab edir.

a) Pozitiv anlamlı: Allah yanından yan ötməyib.

b) Neqativ anlamlı: Allah ağıl paylayanda, kənarında qalıb.

Məqalədə deyilən fikirlərə şərik çıxaraq teonim və demonim komponentli frazeoloji vahidlər mənə yüklü semantik sahə metodu üzrə təhlil olunan zaman müəyyən çətinliklərlə üzləşməyə rəvac verir. Belə ki, bəzi tədqiqatçılar bir çox hallarda onların polifunksional mahiyyətini nəzərə almadan frazeosemantik bölgülər aparırlar. Bu da müsbət və mənfi komponentli frazeoloji vahidlərin birmənalı şərhinə və ya adekvat semantik qruplaşdırmanın yaranmasına yol açır. N.V.Şvedova “Allah” və “şeytan” komponentli frazeologizmlər”in geniş və çoxrakurslu semantik araşdırmasını aparmış və Allah komponentinin üç fərqli frazeosemantik bölgüsünü yaratmışdır. 1) Dünyanın, bəşərin, həyatın başlanğıcı olan ilahi qüvvə kimi; 2) Kainatda doğruluq, həqiqət, ədalət, mütləq və şəxsiz gözəllik, dünyanı idarə edən ali təfəkkür simvolu kimi; 3) Digər insanlar üzərində hökmranlığa malik olan ilahi varlıq kimi təsnif etmişdir. Əgər biz azərbaycan və ingilis dillərinə tətbiqən yuxarıda deyilən fikirlər prizmasından çıxış etsək deyə bilərik ki, Allahın ilahi qüvvə və mütləq həqiqəti simvolizə etməsi eyni frazeosemantik mənə çalarının olmasını əyani surətdə təsdiq edir. (3, s.79)

İndi isə gələk azərbaycan və ingilis dillərində frazeosemantik sahələr üzrə qruplaşdırılan dini məzmunlu frazeologizmlərə:

Azərbaycan və ingilis dillərində semantik sahələr üzrə qruplaşdırma. *Arzu-istək məzmunlu dini frazeologizmlər*: Alqış xarakterli; Qarğış xarakterli

Alqış xarakterli dini frazeosemantik vahidlər. Alqış xarakterli dini frazeoloji vahidlər müqayisəyə cəlb etdiyimiz Azərbaycan və ingilis dillərində olduqca çoxluq təşkil edir. Belə ki, bu cür ifadələr insana olan məhəbbətin dildə bariz şəkildə ifadəsidir. Həmin ifadələri hər iki dildə də nümunələr şəklində müqayisə edərək tədqiqata cəlb etməyi vacib hesab edirik. Bunlar aşağıdakılardır:

Azərbaycan dilində:

Allah bərəkət versin!- *Hər qəpiyinə bir dəfə “Allah kisənə bərəkət versin!” dedi.* (42, s.255, IIh); Allah eləməsin! (ikimənalı ola bilər: həm alqış,həm də qarğış)- *O nə sözdür, cənab müəllim, Allah eləməsin, bu dəqiqə.* (45, s.365, IIh); Allah qoysa!- *Allah qoysa görərsən o tərlandı nə təhər bəndə salacağam...*(46, s.29); Allah

əmanətində; Allah hamıya versin!; Allah əvəzini versin!; Allah köməyin olsun!; Allah xoşbəxt eləsin!- *Şüküftələnmiş güllər nəsimin dəyməsindən enib-qalxdıqca Gülsümün vidasına cavabən “get, Allah səni xoşbəxt eləsin!”-deyirdilər.* (42, s.183, IIh); Allah dayağında dursun!; Allahdan xeyirlisi!; Allah,özün qoru! (Allah qorusun!); Allah qüvvət versin!; Allah, sən saxla!- *Allah, sən özün xətdən saxla, genə pis başlayıb.* (46,s.43); Allah xeyir versin!- *Mübarək işdir, Allah çox xeyir versin...* (46, s.97); Allah sənə yar olsun!- *Xəlilin anası ərinin sözlərini bəyanib, durub bir qazan su qızdırıb Xəlilin başını yudu, birçəklərini daradı, çiyinə heybə salıb içinə para çörək qoydu, atasına qoşub, ”oğul, Allah özü sənə yar olsun” deyib məktəbə yola saldı.* (42, s.7,IIh); Allah səni şad eləsin!- *Get, nərim, Allah səni şad eləsin.* (46, s.86); Allah evini tiksini!; Allah şəfa versin!; Allah uzaq elesin!; Allaha şükür!- *Ağa, başına dönüm, sən ki, adın bizim üstümüzdədir, şükür Allaha, kefirmiz çox kökdür.* (46, s.65); Allah ağzından eşitsin!; Allah göstərməsin!- *Biçarə kişini bir hoydu-hoyduya götürmüşdülər ki, Allah göstərməsin...*(46, s.82); Allah dərmansız dərd verməsin!; Allah saxlasın!- *Zalım oğlu zalım, xalis Yusifdir... Allah saxlasın gözdən-nəzərdən...* (46, s.63); Allah əksik eləməsin! (Allah səni başımızın üstündən əksik eləməsin!)- *Allah sizi bu camaatın üstündən əskik eləməsin!* (42, s.247,IIh); Allah işini rast gətirsin!- *Allah işini avand eləmiş uçitel Əhməd də heç bilmirəm hardan gəlib çıxdı?* (45, s.317,IIh); Allah razı olsun!- *Mən səndən bircə belə də narazı deyiləm, Allah səndən razı olsun.* (46, s.51); Allah-tala səni düşmana möhtac etməsin!; Allah səbr versin!; Cənnət!

İngilis dilində:

May God forgive you! (Allah bağışlasın!) - *God forgive us our sins!* (53,s.107); Let God grant you abundance!(Allah bərəkət versin!,Allah əvəzini versin!); Heaven forbid! və ya for God`s sake! (Allah eləməsin, özünü qoru!) - *Which heaven hath forbid the Ottomites?* (53s.114); In God`s name! və ya In Heaven`s name! (Allahın adı ilə!) ; God be with you! (Allah səninlə olsun!) ; May his (her) soul rest in peace! (Allah rəhmət eləsin!) ; Hell`s bells!(Allah, sən saxla!) ; God hold! (Allah uzaq eləsin!) ; God save you! (Allah qorusun səni!) ; God bless!(Allah qorusun!) - *Heaven*

bless us! (53s.194); *By guess and by golly* (Uğurla, Allahın köməyi ilə!) ; *Be with God* (Allahla ol!) ; *God bless me!* (Allah razı olsun!)

Qarğış xarakterli dini frazeosemantik vahidlər. Bu növ dini frazeosemantik vahidlər hər iki dildə də daimi şəkildə işlənəndir. Həmin ifadələr keçmiş düşüncə tərzinə əsaslanaraq, bir sıra xüsusi semantik çalarlı birləşmələr şəklində işlənməklə lənət, tilsim, buxov xarakteri daşıyan qəliblənmiş dini məzmunlu frazeoloji vahidlərdir. Bunlar aşağıdakılardır:

Azərbaycan dilində:

Allah canını alsın!; Allah bəlasını versin!- Allah özü bəlasını verəcək, sən ayrı fikrə düşmə. (45, s.260,Ih); *Allah eləməsin!* (ikimənalı ola bilər: həm alqış,həm də qarğış)- *Yoxsa, Allah eləməmiş, birdən gedib eləsini alar ki, el içində biabır olarsız.* (45, s.63,Ih); *Allah öldürsün!; Allah vursun!- Allah vurmuşdu onları! Dayımın qabağında dillənənin dilini dibindən qopardaram!* (45, s.39,Ih); *Allahdan qorxun!- Allahdan qorxmıyasan, bu ev-eşiyi darbadağın dağıdasan!..* (46, s.72); *Səni tapşırıram Həzrət Abbasa!; Allah başıvı qoyub ayağıva daş salmasın!; Quran sənə qənim olsun!; Allah lənət eləsin!-Allah kişilərin hamısına lənət eləsin ki, bir az yalları artıq düşəndə it kimi kürsəyə gedirlər.* (46, s.106); *Allah evini yıxsın!- Allah sizin evinizi yıxsın!..* (46, s.154); *Allah qırsın sizi!- Allah qırsın, yalan isə onları... evdə, eşikdə istirahət qoymurlar. Hər yeri murdarlayırlar.* (46, s.57); *Allah götürməz!; Allahın öhdəsinə buraxmaq- Balaniyazı Allaha tapşırıb saatlarla həyətdəki taxta pilləkənin üstündə otururdu, səsini çıxartmırdı ki, daha nə ağlaya bilirdi, nə də qarğış eləyirdi (kimə qarğış eləyəydi?)* (41, s.269,Ic); *Allah keçməz!; Allah kəssin...!- Əlacımı Allah kəsdi, getdim bir qocapəndi dul arvad aldım gətirdim.* (46, s.92); *Allah çırağını yandırsın (söndürsün); Allah şeytana lənət eləsin!- "Dedik bəlkə təzə müştərilərimizə təqvim və kitabçalar paylamaq vasitəsilə oxucularımızın qədərini bir az artırmaq, amma allah şeytana lənət eləsin,gündə gəlib başımızın üstünü kəsir və başlayır ki, məsələ, götürün məcmuənizdə yazın ki, Təbrizdə vəliəhd şahsevən quldurlarını başına cəm eləyib, göndərir İran kəndlərini və şəhərlərini talan etdirir və bu cür qarət olunan malların bir hissəsini quldurlara paylayır, bir hissəsini özü götürür.* (44, s.340,Ic); *Allah gününü qara eləsin!- Amma, Allah sənin gününü qara eləsin!* (42, s.38,Ih);

Allah toxumunu yer üzündən kəssin!- *Allah sizin toxumunuzu yer üzündən götürsün.*
(42, s.40,Ih)

İngilis dilində:

May God punish you!(Allah sənin bəlanı, cəzanı versin!) ; God damn! (Allah lənət eləsin!, Allah qarğımış!) ; Go to hell! (Cəhənnəmə getsin!) ; Go to the devil! (Allah vursun!)

Şərt- and - şahidlik bildirən frazeosemantik vahidlər. Adından da məlum olduğu kimi bu cür dini məzmunlu frazeoloji vahidlər Allaha olan inamın nəticəsidir. Allahın varlığına inan kəslər onu kontekst daxilində şahid olaraq misal gətirə bilirlər. Və ya and içərək onun təkliyi və müqəddəsliyini təsdiq edirlər. Şərt xarakteri daşıyan dini xarakterli ifadələrin işlənməsində əsas məqsəd isə Allaha olan inam naminə onun bildiyi məsləhəti uca tutmaqdır. Həmin ifadələr aşağıdakılardır:

Azərbaycan dilində:

Allah bilir kimə qanad verir!; Allah əvəzini versin!; Allah görür!; Allah haqqı!- *Ancaq, Allah haqqı, düz sözümdür, sənin qızın tərtemizdir, onda günah yoxdur.* (45, s.292,Ih); Allah tərəfi(danışaq)!; Allahın adı ilə!; Allahın altında...- *Ürəyimdə deyirdim ki, Allahın altında o süfrədəki yeməklər bizim evdə olaydı, samovar da böyründə.*(45, s.265,Ih); Allahından oldu!; Sən Allah...!; Adamın üstündə Allahı var!; Allah ağzından eşitsin!; Allah bilən məsləhət!- *Oğul, bu, Allahın məsləhətidir, birinə məsləhət belə verir, o birisinə verməyir.* (42, s.311, Ih); Quran haqqı!; Allaha and olsun!- *Vallahı, ay Mahmud bəy, hərgah Fəxrəddinin başından bir tük əksik olsa, and olsun əziz Allaha, mən bu əllərimlə sizin yurdunuzu tar-mar eləyəcəyəm;* (46,s.118); Allah şahiddir (ki)...(Allah şahidim olsun!)- *Allah özü şahiddir ki, mən həməvəqt sizə duaçı varam, heç sizi yadımdan fəramuş elərəm?* (46, s.108)

İngilis dilində:

Goodness knows! və ya The Lord only knows! ((Yalnız) Allah bilir!) ; God knows where (Allah bilir hardadı!) ; God (goodness) knows how , many (much)! (allah bilir nə qədər!) ; By God! (Allaha and olsun!) ; In the name of God! (Allahın adı ilə!); By guess and by golly (Uğurla, allahın köməyi ilə!)

İnsanın xarici görünüşünü səciyyələndirən dini məzmunlu frazeologizmlər. Bu tərz dini frazeosemantik ifadələr müəyyən bir semantik birləşmə halına düşərək insanın xarici görünüşünü qəlibləşmiş metaforik vahidlər vasitəsilə təsvir edir. Həmin ifadələr aşağıdakılardır:

Azərbaycan dilində:

Üzündə (elə bil) şeytan tükü var!; Gözündən cin yağır!

İngilis dilində:

As old as Methuselah (Bibliyada Nuhun atası olaraq qeyd olunan və uzun ömür yaşayan şəxs, Methuselah kimi qoca) - *"He died alone," said Pious Dundas, old as Methuselah, unblinking. 'It don't matter a rat's ass whether there was anyone with him or not. He died alone.'* (68) (Yalançı peyğəmbərlərdən çəkinin! Onlar özləri canavardırlar, amma qoyun geyimində gəlirlər!) - *"Beware of false prophets, which come to you in sheep's clothing, but inwardly they are ravening wolves.* (Bible, Matthew 7:15)

İnsanın əqli imkanlarını səciyyələndirən dini frazeoloji vahidlər. İnsanın əqli imkanları onun şüuruna yönəlik bacarıqlardır. Bacarıqlar deyərkən, buraya insanın həm müsbət, həm də mənfi cəhətləri aiddir.

Azərbaycan dilində:

Allah vergisi- *Bilirsən necə insan adamdır,-dedi.- Sənətkarlığına da söz ola bilməz,- Allah vergisidir də...*(39, s.239, IIc); Allahın bəlası, cəzası!- *Allahın bəlası olan bu Sarı Zakirin oturduğu mizə yaxınlaşacaq və Əbdülkərim müəllimin qəbrinin naminə onlarla bir qədəh araq vuracaq.* (41, s.175, Ic); Allahın gici!; Allahın tənbəli!; Allahın yazıq bəndəsi- *Yenə allahın mənə yazığı gəlib. Yoxsa evim yıxılırmış.* (45, s.213, Ih); Şeytana papiş tikmək!

İngilis dilində:

Pure as a lamb və ya meek creature (Allahın quzusu) - *Behold the Lamb of God,that takes away the sin of the world.* (Bible,John 1:29); God`s punishent (Allahın cəzası) – *"It is for God to punish wicked people; we should learn to forgive"* — (50 s.121)

İnsanın daxili aləmi və mənəvi dəyərlərini səciyyələndirən dini məzmunlu frazeosemantik vahidlər. Bu cür dini frazeoloji birləşmələr bizə bir çox insanların

daxili aləmini açmağa imkan verir. Dini məzmunlu frazeoloji vahidlər insanlara xas xüsusiyyəti əsas götürərək onları mənəvi dəyər prizmasından qiymətləndirərək açıq şəkildə izah etməyə çalışır.

Azərbaycan dilində:

Allahın yazıq(fağır) bəndəsi- *Cabbar Allahın fağırı idi.*(39, s.120, IIc); Allahın tənbəli!; Allah dəvəyə qanad versəydi, dünyada uçmamış dam-daş qalmazdı! (gündəlik məişət dilində isə (Allah bilir niyə dəvəyə qanad verməyib!)); Allah bilir niyə dəvəyə qanad verməyib!; Allahın qansız,imansız bəndəsi!; Onun əməllərindən allahın xəbəri yoxdu!; Bədəninə cin girib!; Cin atına minmək; Ruhunu şeytana satmaq; Şeytana xidmət etmək; Molla aş (kiftə) gördü,yasin (quran) yaddan çıxdı!; Seyid öz cəddinə arxayın olan kimi nə yaman özünə arxayınsan?!; Sən saydığını say, gör fələk nə sayır!

İngilis dilində:

As patient as Job (Əyyubu səbrinə malik olmaq) ; A Daniel come to judgement (Daniel kimi doğru yol göstərən şəxs) - *A Daniel come to judgement: Yea a Daniel!* (William Shakespeare's quote); Honest to God (Allah üçün dürüst) ; A doubting Thomas (Sübut olunana qədər nəyəsə inanmağı rədd edən şəxs) ; Good Samaritan (Çətin vəziyyətdə olanlara yardım əlini uzadan şəxs) ; Better the devil you know than the devil you don't know! (Tanıdığın şeytan heç tanımadığın şeytandan daha yaxşıdır!); The devil finds work for idle hands to do (Şeytan boş əllər üçün hər zaman iş tapır) ; The devil is good to his own (Şeytan üçün yalnız öz adamlarıdır) ; The devil to pay (Şeytana ödəmək) ; Get thee behind me Satan (Məndən uzaq dur,şeytan!) ; Sell your soul to the devil (Ruhunu şeytana satmaq) ; The devil's own luck(Əməlli-başlı bəxti gətirmək, heyranedici uğur, xoşbəxt təsadüf); Catch the devil (Şeytanı tutmaq) ; I am the bread of life (Mən həyatın ruzisiyəm) ; Bear/Carry one`s cross (Öz xaçını daşımaq) ; As ugly as sin (günah kimi çirkin) ; Sell for thirty pieces of silver (otuz gümüşə satmaq) ; Fall from Grace (hörmət və nüfuzdan düşmək)

İlahi varlığın qüdrətini səciyyələndirən frazeosemantik vahidlər. Bu tərz frazeosemantik vahidlər adından da görüldüyü kimi Allahın varlığını, onun bütün

kainatın yaradıcısı olduğunu və gücünün hər şeyə qadir olduğunu açıq şəkildə ifadə edən dini məzmunlu frazeoloji birləşmələrdir.

Azərbaycan dilində:

Allah hər şeyi bilir!- *Qoca dindar kişilər inqilabdan əvvəl demişkən Allahdan gizli deyil, səndən nə gizlin.* (39, s.483, Ic); Allah bilən məsləhət!- *Yəqin Allahın məsləhəti belədir; yəqin Allah məsləhət bilib ona yetirməyir...* (42, s.77, IIh); Allahın məsləhətinə şükür!- *Eh, Allah özü bilən yaxşıdır, bircə balamı ona tapşırmişəm.* (45, s.317, IIh); Allah görür!; Allah paxıla verməz!; Allah,sənə pənah!- *Nurcahan, Xırda xanım. Allah, sənə pənah. Allah, sənə pənah.* (46, s.32); Allah ümidinə; Allah üzümə baxdı!- *Bu gün Allahın yüz illərdən sonra bizə həqiqətən yazığı gəlib, millətimiz üçün ən əlverişli şərait yaradıb.*(41, s.311, IIc); Allaha şükür!- *Allah, sənə şükür, qaz vurulub, qazan dolub. Gəlin ha,ha!* (46, s.86); Allahdan qorxun!- *Dəsturov həqiqət, bir Allahdan qorxan,əhli-iman, xalis Əli siəsi, şeyxi təriqətində bir kişi idi.* (42, s.80, IIh); Allahın adı ilə!; Allahın altında...- *Ah, Allahın altında bircə günlüyə qanadlı quş olaydım, uça-uça gedib bacamızdan içəri düşəydim, əmimə, evimizə doyunca baxaydım, sonra da bulaq başına qaçaydım.* (45, s.26, IIh); Allahın bacısı oğludur!; Allahın işini bilmək olmaz!; Allah-tala onun yanından yan keçməyib!; Allah-tala özü buyurub!- *Allah-taalanın əmri belədi ki, bu eşşək bu daxmada, bizimlə bir yerdə yaşamalıdı.*(41, s.410, Ic); Allah kərimdir!- *Allah kərimdir,gedin,gedin!* (46, s.134); Allah saxladı!; Allaha şükür dua edə-edə yaşayırıq! (gündəlik məişət dilində isə (Allah deyib dayanmışıq!)); Allah dəvəyə qanad versəydi, dünyada uçmamış dam-daş qalmazdı! (gündəlik məişət dilində isə (Allah bilir niyə dəvəyə qanad verməyib!)); Allahdan ümid kəsilməz!; Ey uca Tanrı, ey qadir Tanrı!; Haqq dərgahında!- *Bunlar əllərini Allah dərgahına qalxızib deyəcək: “Pərvərdigara, biz nə günah eləmişdik ki, ac qalırıq, susuz qalırıq”* (42, s.71, Ih); Allah naümid qoymaz!; Allahın öhdəsinə buraxmaq- *Əhli-əyalımı sizə, sizi də Allaha tapşırıram.*(44, s.236, IIc)

İngilis dilində:

Goodness knows! və ya The Lord only knows! (Təkcə Allah bilir!) ; God knows where! (Allah bilir haradadır!) ; God (goodness) knows how, many (much)! (Allah bilir neçə və nə qədərdir!) ; Hell`s bells!(Allah, sən saxla!) ; Manna from Heaven!

(allah ümidinə!) ; Thanks Heavens! və ya thanks Goodness!(Allaha şükür, Allaha təşəkkür etmək!) ; In the name of God! (Allahın adı ilə) ; The Lord himself has commanded it!(Allah-təala özü buyurub!) ; An act of God (Allahın işi, Allahın imzası) ; By guess and by golly (Uğurla, Allahın köməyi ilə) ; Lap of the Gods (Əgər bir şeydə Allahın şəzarəti varsa, bu bizim nəzarətimiz xaricindədir və tale yekun qərar qəbul edəcək!) - *You're in the lap of the gods. If people go, they go, and if they don't.* (Sam Mendes quote); God almighty! (Qüdrətli Allah!) - “ *The greatest honor we can give Almighty God is to live gladly because of the knowledge of his love.*” - (Julian of Norwich); God willing (Allah istəyərsə) ; By the grace of God (Allahın mərhəməti və yardımını ilə)

1.1.5. Azərbaycan və ingilis dillərinin frazeoloji sistemində dini məzmunlu frazeologizmlərin struktur-sintaktik özünəməxsusluqları.

Söz birləşməsi və cümlə strukturlu sintaktik quruluşlu birləşmələr, müəyyən məqsədə xidmət edən dini məzmunlu frazeoloji vahidlərdir. Azərbaycan və ingilis dillərində hər iki formalı dini frazeologizmlər üstünlük təşkil edir, ancaq cümlə formalı dini məzmunlu frazeoloji vahidlər daha çox işlənilir. Ədəbi dildə mövcud olan sözlərdən əksəriyyəti öz əsas mənələrindən çıxaraq söz birləşməsi və cümlə şəklini alaraq başqa bir çox əlavə mənələr halını alır. Belə ki, «sözün semantik zənginliyi məcazi mənələrin qanunauyğun şəkildə yaranması ilə əldə olunur» (13, c.17) Məcəzlaşmış sözlər, söz birləşmələri və cümlələr gündəlik nitqimizdə tez-tez işlənməklə möhkəmlənir və sabitlik qazanır. (5, s.77) Struktur-sintaktik özünəməxsusluq hər iki dilin zənginliyini, səlisliyini və mürəkkəb quruluşunu daim göz önünə sərir. Həmin mürəkkəb sintaktik quruluşlu birləşmələr mənə çaları yaradaraq, ünsiyyət zamanı müəyyən anlam ifadə edə biləcək fikirlərə yol açır.

Bir çox dilçilər söz birləşməsi halında olan frazeologizmləri ayrı-ayrı morfoloji obyektlər kimi nəzərdən keçirirlər. Bu çox yanlış fikirdir, çünki müəyyən bir tarixi inkişaf prosesində həmin frazeoloji birləşmələr müddət keçdikcə öz həqiqiliyini itirərək məcazlaşmışdır və bunun nəticəsində sabit söz birləşməsi struktunda formalaşmışdır. Ona görə həmin vahidləri istər struktur, istərsə də semantik şəkildə

onları nəzərdən keçiririksə, onda biz bu ifadələrə yalnız frazeoloji birləşmə şəklində yanaşmalıyıq. O zaman frazeoloji birləşmə formalaşır ki, söz komponentləri daxilində leksemlərin çoxluq təşkil etməyinə baxmayaraq, məna zəifliyi yaranır. Bu da işlənmiş sözlərin sayına deyil, onun semantik çalarına nəzər yetirməyi şərtləndirir. Frazeoloji vahidlərin sərhədi onların komponentləri ilə məhdudlaşır. Belə ki, biz cümlə strukturlu frazeoloji vahidlərdən danışırıqsa, ünsiyyət zamanı bitmiş bir semantik məna ifadə edən cümlənin daxilində istənilən qədər leksem olsun, fərq etməz, əgər cümlə artıq qəlibləşmiş məna strukturuna malikdirsə, həmin birləşmənin tərkibinə nə qədər söz daxil olur-olsun yenə də ümumi frazeosemantik mənasını itirməyəcəkdir. Haqqında bəhs etdiyimiz məhz sintaktik quruluşlu frazeoloji vahidlər dini məzmunlu ifadə şəklində işlənərək qəlibləşmiş metaforik quruluş formalaşdırır. Həmin mürəkkəb strukturlu dini məzmunlu frazeoloji birləşmələr və cümlələri onların komponentlərinə görə qruplaşdırmışıq.

Azərbaycan dilində söz birləşməsi formalı dini frazeologizmlər: *İsmi birləşmələr, feili birləşmələr*

İsmi birləşməli dini frazeologizmlər aşağıdakılardır:

Allah bəndəsi- *Ay Allah bəndələri, ölüürəm!..* (46, s.78); Allah eşqinə- *Əl cibə salmayır Allah eşqinə.* (44, s.316, Ic); Allah evi- *Mən Allahın evində sizlə kəlmə kəsə bilmərəm.* (45, s.139, Iih); Allah-əkbərin qurtaran yerində; Allah amanında, əmanətində- *Get, Allah amanında,anan gözlərinə qurban olsun .* (42, s.58,Ih); Allah haqqı!- *Allah haqqı, lap möcüzədir,-dedi.* (Anar, s.113, Iic); Allah xatirinə- *Allah xatirinə, dəxi bəsdir,bizi incitməyin, yazığıq, qoyun bu sabah ertə görək nə var.* (46, s.21, ev tərbiyəsinin bir şəkli); Allah yolunda- *Allahın yolundan, peyğəmbərin dinindən dönüb kafir olsunlar, mən də bu işə kömək edim?* (45, s.140, Iih); Allah tərəfi; Allah ümidinə; Allah vergisi- *Allah bu vergini birinci elə Müseyibə vermişdi.*(41, s.316, Ic); Allaha təvəkkül- *Sən`ət nədi, Allaha təvəkkül elə, gəzmə,..*(44, s.131, Ic); Allaha şükür- *Şükür Allaha ki, Hacı dincəldi.* (46, s.95); Allahın adı ilə; Allahın altında- *Vallah heç nə istəmirəm day dünyada, Allahın altında uşağın işi düzələydi sekaya işləməyə!...*(41, s.288, Ic); Allahın bəlası, cəzası!- *Günahkar bəndələr Allahın cəzası mı?*(42, s.132, Ic); Allahın dilsiz heyvanı- *Ay*

Allahın yazıq heyvanı, sənın nə günahın var ki, dünyaya gəlirsən...(41, s.109, IIc); Allahın gici; Allahın heyvanı !- *Ud cəhənnəmi, ey Allahın heyvanı! Xudavəndi-ələmin əmrindən boyun qaçırmaq olmaz!* (42, s.52, IIh); Allahın suyu; Allahın tənbəli; Allahın verdiyindən- *Allah verəndən çoxdur. Üçü evdədir. İksini köçürmüşəm.* (45, s.121, IIh); Allah verən (hər) günü- *Allahın verən günü elə belə sübut eləyir.* (46, s.18); Allahın yazıq bəndəsi; Nuh Əyyamından qalma; Allahın əlsiz-ayaqsız; Allahdan xeyirlisi!; Allahın fağır quzusu, bəndəsi- *Yox, bu elə kişi deyil, Allahın fağırındır, öz yerini də biləndir,-dedi,- amma bunun könlündən bilirsən nə keçir.*(39, s.426, Ic); Həzrət Abbas haqqı!; Ey uca Tanrı! Ey qadir Tanrı!; Haqq dərgahında - *Naümid şeytandır ki, Allahın dərgahından həmişəlik qovulub.* (42, s.27, IIh); Allah bilən məsləhət!- *Yaxşı, Allah belə məsləhət görür, məgər o Allahın mənim əlil,iki gözündən məhrum olmuş qoca atama yazığı gəlməyir?* (42, s.311, IIh); Quran haqqı!

Feili birləşməli dini frazeologizmlər aşağıdakılardır:

Allahlıq etmək(ələmək); Allahpayı istəmək; Allahpayı vermək (sədəqə,nəzir); Allahın öhdəsinə buraxmaq; Ruhunu şeytana satmaq; Şeytana xidmət etmək; Cəhənnəm odunda yanmaq; Şeytana pəriş tikmək!

İngilis dilində söz birləşməsi formalı dini frazeologizmlər: *İsmi birləşmələr, feili birləşmələr*

İsmi birləşməli dini frazeologizmlər aşağıdakılardır:

From your lips, to God`s ears (Nəyinsə həyata keçməsi və ya reallaşması üçün hələ də ümid etmək) ; Lap of the Gods (Əgər bir şeydə Allahın əli varsa, bu bizim nəzarətimiz xaricindədir və tale yekun qərarı qəbul edəcək) ; Man of God (Allah adamı); Good Samaritan (Çətin vəziyyətdə olanlara kömək edən və xeyir verən şəxs); Forbidden fruit (Qadağan olunmuş meyvə); By God! (Allaha and olsun!); God Almighty! (Qüdrətli Allah) ; Household Gods (Allah evi) ; My Godt! (Mənim Allahım); Dear God! (Əziz Allah) ; Good God!(Yaxşı Allah) , Good gracious!(Allaha təşəkkür edirəm!), Good grief! (Mənim mərhəmətli Allahım); The holy of holies (Ən əziz, ən istəkli) ; Holy terror(Əsl iblis, Allahın cəzası) ; A holy war (Müqəddəs müharibə) ; The devil`s own job (çox çətin bir iş) ; The devil`s own luck

(heyranedicu uğur, xoşbəxt təsadüf) ; An act of God (Allahın işi, imzası) ; As patient as Job (Əyyub kimi səbrli) ; As wise as Solomon (Süleyman peyğəmbər kimi ağıllı) ; By guess and by golly (Uğurla, Allahın köməyi ilə) ; For God`s sake!, for Goodness sake! (Allah eşqinə, Allahı seversən) - *Here, here! For heaven sake help me!* (53, s.283); God`s slave (Allah bəndəsi) ; As old as Methuselah! (Bibliyada Nuhun atası kimi verilir, ən uzunömürlü şəxs) ; Between the devil and the deep blue sea (İki çıxılmaz vəziyyətin arasında qalmaq) ; A thorn in the flesh (cismani tikan, narahatlığı bildirir) ; By the grace of God(Allahın mərhəməti və yardımını ilə) ; God`s punishment (Allahın cəzası) ; Adam`s ale (Allahın suyu) ; As poor as a church mouse (yoxsul siçan); As ugly as sin (Günah kimi çirkin) ; A doubting Thomas (Sübut göstərilənə qədər bir şeyə inanmayı rədd edən şəxs) ; Devil`s advocate (Şeytanın vəkili) ; In God`s name/in the name of God (Allahın adı ilə) ; Manna from Heaven!(Allah ümidinə)

Feili birləşməli dini frazeologizmlər aşağıdakılardır:

Catch the devil (Şeytanı tutmaq); Devil-may-care-attitude (Şeytana önəm vermək, qayğı göstərmək, nəzər salmaq) ; The devil to pay (Şeytana ödəmək) ; Bear/carry one`s cross (Öz xaçını daşımaq) ; Fall from Grace (Nüfuz və hörmətdən düşmək) ; Sell your soul to the devil (Ruhunu şeytana satmaq) ; Wash your hands of the matter (Günahsızlığını bəyan etmək); Cast the first stone (İlk daşı atmaq) ; Sell for thirty pieces of silver (Otuz gümüşə satmaq) ; Be with God (Allahın köməyi ilə) ; Get thee behind me Satan (Məndən uzaq dur, şeytan!) ; Speak of the devil, talk of the devil (haqqında danışdığımız şəxsin anidən gəlməsi)

Azərbaycan dilində cümlə formalı dini frazeologizmlər:

Allah bağışlasın!- *Allah bağışlasın, kişi, keçən keçib, indi gələcək fikrini çəkək.* (42, s.47, Ih); Allah bərəkət versin!- *Necə razı olmadı? Pulu cibinə qoyub,neçə dəfə "Allah bərəkət versin" dedi.*(42, s292, IIh); Allah bilir- *İndi Allah bilir, nə vaxt sağalib vətənə qayıdacağam.* (42, s.165, IIh); Allah canını alsın!; Allah bəlasını(cəzasını) versin!- *Allah baskarın cəzasını versin!-dedi və dərindən köks ötürdü:-Molla Fərəculla ağsaqqalın dediyi olsun!*(41, s.358, IIc); Allah xeyir versin!- *Allah xeyir versin, ömri-tulani əta eləsin...* (46, s.109); Allah bilir kimə qanad verir!;

Allah eləməsin!- *Xeyr, Allah eləməsin. Nə sözdür?! Mənim hacının səxavətinə, kəramətinə heç bir şəkkim yoxdur və ola da bilməz.* (42, s.78, Ih); Allah əvəzini versin!; Allah evini tiksini!; Allah evini yıxsın!- *Allah sənə evini yıxsın,sən bu biçarəni yoldan çıxarmısan.* (42, s.33, Ih); Allah görür!; Allah köməyin olsun!; Allah xoşbəxt eləsin!- *Çox sağ ol,bala,- dedi,- Allah səni xoşbəxt eləsin... sözü mərd-mərdanə deməyindən xoşum gəldi.* (39, s.423, Ic); Allah qüvvət versin!; Allah öldürsün!; Allah şəfa versin!; Allah kəssin...!- *Əlbəttə, qurbanın olum, allah kəssin belə adəti.* (42, s.87, Ih); Allah paxıla verməz!; Adamın üstündə Allahı var...!; Allah rəhmət eləsin!- *Yəqin gördülər ki, məndə o hal yoxdu, getdilər, allah atalarına rəhmət eləsin.* (46, s.49); Allah,sən saxla!- *İndi o,otaqda hərlənib tez-tez çölə baxır, Kosaoğlunun yolunu gözləyir,dilinə kəlmei-şəhadət gətirirmiş kimi,öz-özünə "Allah,sən saxla"-deyə donquldandırdı.* (45, s21, Ih); Allah sənə yar olsun!; Allah tərəfi (danışaq)!; Allah uzaq elesin!; Allah üzümə baxdı!; Allah vurub!; Allaha bax,tanrıya bax!- *Arvad, Allaha bax, tanrıya bax, qız deyəndə alma deyil, qarpız deyil təkəsən bazara, haray çəkəsən ay alma alan, ay şaftalı alan.* (46, s.26); Allahdan qorxun!- *Sən niyə dinsizlik edirsən? Allahın qəzəbindən qorxmursan?*(45, s.162, IIh); Allahın bacısı oğludur!; Allahın işini bilmək olmaz!; Allahın olsun!; Allahındandır!; Allah-tala onu mağmun etməyib!; Allah-tala özü buyurub!- *Görünür, Allah belə buyurub ki, mənim gələcəkdə yazacağım memuarlarda bu cür xoşbəxt günlərimin səhifələri çox olsun...*(41, s.355, IIc); Allah ağızından eşitsin!; Allah şahiddir!- *Allah şahiddir ki,bu sözdə xilaf yoxdur.* (46, s.96); Allah götürməz!; Allah kərimdir!- *Allah kərimdir,kişi,qorxma,heç qorxma...* (46, s.145); Allah saxladı!; Allah saxlasın!- *Hacı Qəmbər kirvə, Allah saxlasun, bağışla bir az vurmuşam, kefim kökdür...* (46, s.92); Allah saxlamış!- *Allaha şükür dua edə-edə yaşayırıq!(gündəlik məişət dilində isə(Allah deyib dayanmışıq!));* Allah dəvəyə qanad versəydi, dünyada uçmamış dam-daş qalmazdı! (gündəlik məişət dilində isə (Allah bilir niyə dəvəyə qanad verməyib!)); Allah əksik eləməsin! (Allah səni başımızın üstündən əskik eləməsin!)- *Allah səni bizim başımızın üstündən əskik eləməsin, Vanya dayı!- dedi.*(41, s.315,IIc); Allah min dərd verib, min bir də dərman! (Allah dərd verəndə, dərmanın da verir!; Allah işini rast gətirsin!; Allah razı olsun!- *Allah razı olsun ,ay Cəbi.* (46, s.95);

Allahdan ümid kəsilməz!; Səni tapşırıram Həzrət Abbasa!; Allah-tala səni düşmana möhtac etməsin!; Allah səbr versin!; Allah naümid qoymaz!; Allah başıvı qoyub ayağıva daş salmasın!; Quran sənə qənim olsun!; Onun əməllərindən allahın xəbəri yoxdu!; Allah keçməz!; Allah çırağını yandırın. (söndürsün); Allah şeytana lənət eləsin!; Bu işdə şeytanın əli var!; Allah qırsın sizi!; Üzündə (elə bil) şeytan tükü var!; Gözündən cin yağır!; Bədəninə cin girib!; Molla aş (kiftə) gördü, yasin (quran) yaddan çıxdı!; Seyid öz cəddinə arxayın olan kimi nə yaman özünə arxayınsan?!; Sən saydığını say, gör fələk nə sayır!

İngilis dilində cümlə formalı dini frazeologizmlər:

May God forgive you (me)! (Allah səni bağışlasın!) - *O grace! O heaven forgive me!* (53, s.176); May God punish you! (Allah sənə bəlanı, cəzanı versin!); Let God grant you abundance! (Allah bərəkət versin, Allah əvəzini versin!); Goodness knows! və ya The Lord only knows! (Yalnız, Allah bilir!); God knows where! (Allah bilir haradadır!); God (goodness) knows how, many (much)! (Allah bilir neçə və nə qədərdir!); Heaven forbid! (Allah qadağan etmişdir!) - *The heavens forbid* (W.Shak, Othello, s.85); God be with you! (Allah sənəylə olsun!, Allah sənə yar olsun!)- *God be with you! I have done.* (53, s.48); May his (her) soul rest in peace! (Allah rəhmət eləsin, nur içində yatsın!); Hell's bells! (Allah, sən saxla!); God defend! (Allah uzaq eləsin!); God save you! (Allah qorusun səni!); Thanks Heavens! və ya thanks Goodness! (Allaha təşəkkür etmək!)- *You've no idea! But I'm not nurse, thank heaven, I work in the dispensary.* (48, s.9); Lord of all he (she) surveyes! (Allah özü qoruyur!); The Lord himself has commanded it! (Allah-təala özü buyurub!); God bless! (Allah qorusun!) - *Heaven bless the isle of Cyprus and our noble general Othello!* (53, s.96); A Daniel come to judgement (Daniel kimi doğru yol göstərən şəxs); God bless me! (Allah razı olsun!); God damn! (Allah lənət eləsin!); God grant (Allah bəxş edir); Go to hell (Cəhənnəmə getsin!); Go to the devil! (Allah vursun!); And the devil knows what (when, who) (Şeytan nə, kim və harda olduğunu bilir.); Better the devil you know than the devil you don't know! (Tanıdığın şeytan, heç tanımadığından daha yaxşıdır); The devil finds work for idle hands to do (Şeytan boş əllər üçün daim iş tapır); The devil is good to his own (Şeytan öz adamlarına

yaxşıdır); The devil is good when he is pleased (Şeytan bir şeydən məmnun olduğu zaman yaxşıdır.) ; When the devil is dead, he never lacks a chief mourner (Şeytanın öldüyü zaman heç bir baş yalançı yoxdur.) ; When the devil was sick, the devil a monk would be (Şeytan xəstə olsaydı, o bir keşiş olardı.) ; Devil is in the detail (Şeytan əhəmiyyət vermədiyimiz ən incə detallardadır.) ; I am the bread of life (Mən həyatın ruzisiyəm); Not a snowball`s chance in hell (Cəhənnəmdə qartopunun olmaq şansı yoxdur.

1.1.6 Azərbaycan və ingilis dillərində dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin semantik qruplar üzrə fərqləndirməsi.

Frazeoloji problemlərin tədqiqində, semantik quruluş prizmasından iştirak məsələsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Frazeoloji vahidlərin semantik quruluşunun öyrənilməsi komponentlərin semantik təhlili yolu ilə aparılır. Biri-birindən əsaslı surətdə fərqlənən frazeoloji vahidin semantik quruluşunun komponentləri arasındakı əlaqələr olduqca mürəkkəb formada, daxilən isə ziddiyyətlidir. Frazeoloji semantik söz qrupuna daxil olan frazeosemantik vahidlər quruluş etibarilə və emosional-ekspressiv çalarlılıq baxımından qarşılıqlı şəkildə bir-biri ilə eynilik təşkil edə bilirlər. Semantik quruluş etibarilə frazeologiyada sinonimlik, sinonimlərin frazeoloji variantlılığı, polisemiya, eləcə də omonimlik və antonimlik məsələləri vacib təhlil obyektidir. Bu cür təhlillər frazeosemantik vahidlərin dilin ən primitiv mənə çaları hesab olunan leksemlər vasitəsilə onların həqiqi və ya məcazi mənada olmasından asılı olaraq frazeoloji birləşmələrin semantik quruluşunu tam şəkildə müəyyən edə bilir.

Azərbaycan və ingilis dillərində semantik quruluşlu frazeoloji sinonimlər çoxluq təşkil edir. Eyni mənə tutumuna malik olan həmin dini məzmunlu frazeoloji vahidlər kontekst daxilində çox zaman bir-birlərini əvəz edə bilirlər.

Azərbaycan dilində dini məzmunlu semantik quruluşlu frazeoloji sinonimlər:
Allah bağışlasın! – Allah günahından keçsin!; Allah,sənə pənah! – Allaha təvəkkül!;
Allah amanında – Allaha əmanət ol!; Allah haqqı! – Allaha and olsun!; Allah sənə yar olsun! – Allah dayağında dursun!; Allah üzümə baxdı!- Allah saxladı!; Allaha

bax,tanrıya bax!-Allahın olsun!; Allahın yazıq bəndəsi – Allahın əlsiz-ayaqsızı; Allahpayı vermək (sədəqə,nəzir)- Allah yolunda; Allah kərimdir!-Allahdan ümid kəsilməz!; Allah saxladı!-Allah üzümə baxdı!; Allah əksik eləməsin!-Allah səni bizə çox görməsin!; Allahdan ümid kəsilməz!- Allah kərimdir!; Allah başıvı qoyub ayağıva daş salmasın!-Allah başıvı batırsın!; Quran sənə qənim olsun!-Quran gözüvü tutsun!; Şeytana papiş tikmək!-Şeytanı(İblisi)yolundan çıxarmaq; Ruhunu şeytana satmaq- Şeytana xidmət etmək

Azərbaycan dilində sinonimlərin dini məzmunlu frazeoloji variantlılığı:

Leksik semantik quruluş: Allah bəndəsi –Allah qulu, Allah canını alsın! –Allah öldürsün!, Allah vursun!, Allah bəlasını versin! – Allah cəzasını versin!, Allah eşqinə - Allah naminə; Allah qoysa! – Allahın izni ilə!(köməyi ilə!); Allah götürməz!-Allah keçməz!; Allah,sən saxla! –Allah,özün qoru!; Allaha şükür!- Allaha həmd olsun!; Allahın bəlası-Allahın cəzası; Allahın yazıq bəndəsi-Allahın fağır bəndəsi; Allahın öhdəsinə buraxmaq-Allaha həvalə eləmək; Allah saxlasın!-Allah qorusun!; Allah işini rast gətirsin!-Allah işini avand eləsin!; Ey uca Tanrı-Ey qadir Tanrı!; Allah xeyir versin!-Allah xeyirli elesin!; Molla aşı gördü,yasin yaddan çıxdı!- Molla kiftə gördü, quran yaddan çıxdı!; Allah görür!-Allah şahiddir!

Morfoloji semantik quruluş: Allah götürməz!-Allah götürməsin!; Allah vurub!-Allah vurmuşdu!; Allahın verdiyindən! (Allah verəndən); Allahından oldu!-Allahındandır!; Allahlıq etmək-Allahlıq eləmək; Allah min dərd verib,min bir də dərman!-Allah dərd verəndə,dərmanın da verir!

Sintaktik semantik quruluş: Allaha şükür!-Şükür allaha!

İngilis dilində dini məzmunlu semantik quruluşlu frazeoloji sinonimlər: God be with you! - Lord helps you!; An act of God - Lap of the Gods; Honest to God – In God`s name; Man of God – God`s slave ; God damn! – Go to the devil!; By the grace of God - By guess and by golly; Pure as a lamb - meek creature; Get thee behind me Satan - Sell your soul to the devil; The devil is good when he is pleased - The devil`s own luck; A devil of a job - Devil is in the detail

İngilis dilində sinonimlərin dini məzmunlu frazeoloji variantlılığı:

Leksik semantik quruluş: Goodness knows! -The Lord only knows!; Heaven forbid! -for God`s sake! - Marry, heaven forbid! Light, gentlemen! (53, s.287); In God`s name! - In Heaven`s name!; God defend! - God hold!; By God! – By Heavens!-*Now by heaven, My blood begins my safer guides to rule, And passion, having my best judgment collied, Assays to lead the way.* (53, s.117); Thanks Heavens! - thanks Goodness!; Household Gods – The house of God; Speak of the devil - Talk of the devil; Bear one`s cross- Carry one`s cross

Azərbaycan dilində dini məzmunlu semantik quruluşlu frazeoloji antonimlər:

Bir sözə görə dini məzmunlu semantik quruluşlu frazeoloji antonimlər: Allah bağışlasın! – Allah keçməsin!; Allah canını alsın! – Allah can sağlığı versin!; Allah eləməsin! - Allah eləsin!; Allah köməyin olsun! - Allah köməyin olmasın!; Allah evini tiksın! - Allah evini yıxsın!; Allah öldürsün! – Allah saxlasın!; Allah xoşbəxt eləsin! – Allah bədbəxt eləsin!; Allah vurub! – Allah saxlamış!; Allah razı olsun! – Allah lənət eləsin!; Canın cənnətə! – Canın cəhənnəmə!; Allah evin tiksın! - Allah evin yıxsın!; Allah çırağını yandırsın. - Allah çırağını söndürsün.

Ümumi mənaya görə dini məzmunlu semantik quruluşlu frazeoloji antonimlər: Allah toxumunu yer üzündən kəssin! – Allah səni başımızın üstündən əskik eləməsin!; Allah rəhmət eləsin! – Allah can sağlığı versin!; Allah canını alsın! – Allah qorusun!; Allahın bəlası,cəzası! – Allahın fağır,yazıq bəndəsi; Allah adamı – Şeytana xidmət edən

İngilis dilində dini məzmunlu semantik quruluşlu frazeoloji antonimlər:

Bir sözə görə dini məzmunlu semantik quruluşlu frazeoloji antonimlər: May God forgive you!- May God punish you!; And the devil knows what(when,who) – Goodness knows! (where, who, when)

Ümumi mənaya görə dini məzmunlu semantik quruluşlu frazeoloji antonimlər: God bless – Go to the devil!; An act of God - A devil of a job; Honest to God - The devil to pay; The Lord only knows! - Devil is in the detail; Man of God– Devil`s advocate

Azərbaycan dilində dini məzmunlu semantik quruluşlu frazeoloji çoxmənalı vahidlər:

Allah bilir – 1) Allah bilir kimə qanad verir!

2) *Ya qismət, bir də görüşəcəyikmi! Allah bilir?! (45, Ic, s.308)*

Allah adamı- 1) Dindar

2) Yaxşı insan

İngilis dilində dini məzmunlu semantik quruluşlu frazeoloji çoxmənalı vahidlər:

Man of God- 1) Dindar

2) Yaxşı insan

Pure as a lamb və ya meek creature – 1) Allahın quzusu

2) Allahın qurbanı(qoyun)

Go to hell!- 1) Allah vursun!

2) Cəhənnəmə getsin!

1.2. Azərbaycan və ingilis dillərindəki dini məzmunlu frazeologizmlərin leksik-komponentar təhlili.

Dini məzmunlu frazeologizmlərin teonim və demonim komponentli bölgüsünə “neytral” adlı müxtəlif xarakterli dini leksemləri əlavə etsək daha məntiqi nəticə əldə etmiş olarıq. Əgər teonim və demonim komponentli leksemlər yaradılışdan dini məfhum hesab olunursa, Allah, şeytan və s kimi nümunələr həmin bölgülərə, onda molla, xaç semantik məna kəsb edən sözləri neytral məzmunlu bölgüyə aid etməliyik. Belə ki, sadələdiyimiz dini məzmunlu sözlər keçmişin iz qoyduğu yaşanmışlıqlar və gündəlik həyat şəraitindən irəli gələn dinlə əlaqədar deyimlərin nəticəsidir. Bu səbəbdən biz dini leksemləri bölgü prinsipinə əsasən sıralandırsaq mütləq şəkildə teonim, demonim və neytral komponentli klassifikasiya yaratmalı olacağıq. Azərbaycan və ingilis dillərində müxtəlif komponentli dini frazeoloji vahidlər və ya sabit birləşməli dini ifadələrlə müqayisəli şəkildə tanış olaq. Bunlar aşağıdakılardır:

Azərbaycan dilində işlənən *teonim* komponentli ifadələr: Allah (və sinonimləri), quran, imam, Nuh Əyyam, Məhəmməd Peyğəmbər, imamların adları, cənnət və s.

Azərbaycan dilində işlənən *demonim* komponentli ifadələr: Şeytan (və sinonimləri məsələn, cin, iblis), cəhənnəm və s.

Azərbaycan dilində işlənən *neytral* komponentli sözlər: Molla, fələk, seyid və s.

İndi isə gələk yuxarıda sıraladığımız sözlərin bir sıra misallarla şərhinə: ***Teonim*** komponentli ifadələrə aşağıdakı frazeoloji ifadələri misal gətirə bilərik:

Allah bağışlasın!- *Allah bağışlasın, bu nə sözdür, hacı, buyurursunuz?* (46, s.28, Ih); Allah bəndəsi- *Deyən gərək mən nəyə gərəyəm, niyə ölüb qurtarmıram, Allahın çox əziz bəndəsi olmuşam?*(46, s.43); Allah bərəkət versin!- *Xülasə, qardaş, bu evə Allah min bərəkət versin, hamının kefi kökdür.* (46, s.62); Allah bilir- *Bundan sonra bizim günümüz nə təhər keçəcək, Allah bilir!* (46, s.80); Allah canımı alsın!; Allah bəlasını versin!- *Nə olacaq? Allah sənin bəlanı versin. Ağrıyan dişimi qoyub salamat dişimi çəkdin!*(46, s.256, Iih); Allah bilir kimə qanad verir!; Allah şəfa versin!- *Məmmədbağır ayağa qalxdı, sonra dedi ki, Allah şəfa versin.*(41, s.42, Ic); Allah, sənə pənah!- *Allah, sənə pənah. Allah, sənə pənah. Allah, amandı.*(46, s.32); Allah eləməsin!- *Xeyr, Allah eləməsin mən sənə nəsihət eləyim.* (46, s.36,Ih); Allah eşqinə- *Rəhm edin bir kərrə xəlqüllaha, Allah eşqinə!*(44, s.308, Ic); Allah evi- *Çıx burdan, məlun! Allahın evini murdarlama, dinsiz!*(45, s.137, Iih); Allah qoysa!- *Neçə qonağımız var, Allah qoysa?*(46, s.17); Allah-əkbərin qurtaran yerində; Allah amanında- *Allah amanında...Mən gedirəm, ancaq mən ölüm, Şahmara, tağsır ki, vurmasınlar.* (46, s.131); Allah əvəzini versin!; Allah görür!; Allah haqqı!- *Allah haqqı, Laçın, sən lap səfehən.* (46, s.155); Allah köməyin olsun!- *Mən burda bir artıq iş görməmişəm...Kömək Allahdandır...* (46, s.95); Allah qüvvət versin!; Allah lənət eləsin!- *Doğru deyirsən, Aşiq Vəli, Allah səbəbə lənət eləsin.* (46, s.92); Allah naminə!; Allah evini tiksini!; Allah evini yıxsın!- *Hacı Salmanın evin allah yıxsın, balaları qırılsın!* (46, s.81); Allah öldürsün!; Allah götürməz!- *Belə zülmü Allah da*

götürməz, bəndəyə də xoş gəlməz...(46, s.49); Allah paxıla verməz!; Allah gününü qara eləsin!; Nuh Əyyamından qalma; Allah toxumunu yer üzündən kəssin!; Allah rəhmət eləsin!- *Allah atana rəhmət eləsin! Dəxi bundan artıq nə istəyirsən?..* (46, s.62); Allah, sən saxla!- *Yenə sübutunun başı açıldı. Allah, sən saxla!*(46, s.19); Allah sənə yar olsun!- *İndi Allah amanında, durmayın, Gülbahar, məni yadından çıxartma, gedin, Allah sizə yar olsun!* (46, s.134); Allah tərəfi (danışaq)!; Allah uzaq elesin!- *Öldürmək yox, e, allah iraq eləsin, öldürmək-zad nədir, amma bax, məsələn, sevdiyin alagöz qızın üstündə razı olarsanmı ki, bir qədər çətinliyə, əzab-əziyyətdə dözsən?* (39, s.283, IIc); Allah xoşbəxt eləsin!- *Belə Allah səni də xoşbəxt eləsin. Nəinki çit, hələ sənə bir neçə yaylıq da alıb gətirəcəyəm.* (46, s.70); Allah ümidinə; Allah üzümə baxdı!- *Bu evdə it yeyəsini tanımır, nə vecinizə, kef aparın, Allah sizə baxıbdır.* (46, s.61); Allah vergisi- *Nə bilim, beş-altı tağarlıq yerimiz olsaydı, heç olmasa əkin-biçin eləyərdik. Allahın vergisindən o da yoxdur.* (45, s.199, IIh); Allah vurub!- *Kənd yaxşıdır, Allah vurub şəhəri, adam göy ot da görmür.* (46,s.101); Allaha bax, tanrıya bax!- *Kişi, Allaha bax, əstəğfirullah!* (46, s.22); Allaha şükür!- *Bəli, şükür allaha.* (46, s.25); Allahdan qorxun!- *Barı ağ birçəyindən utan, gözümüün içinə yalan demə, böhtan atma, Allahdan qorx, bəndədən utan!*(46, s.46); Allahın adı ilə!; Allahın altında...- *Ox...Ox...Allahın altında mən də uşaq olub, sizinlə gəzəydim...* (42, s.66, Ih); Allahın bacısı oğludur!- *Sən kimsən? Allahın bacısı oğlusan? Əstəğfirulla...Aduvu de də!*(41, s.83, IIc); Allahın bəlası, cəzası!- *Allahın bir bəlasıdır ki, düşmüşəm:yemək yox, içmək yox, bir dəqiqə bir yerdə farağət oturmaq yox...* (46, s.125); Allahın dilsiz heyvanı- *Axı o, Allahın dilsiz-ağızsız heyvanı idi.* (45, s.44, IIh); Allahın gici!; Allahın işini bilmək olmaz!- *Və Allahın işinə qarışmaq olmaz, naşükür olmaq da lazım deyil.*(41, s.324, Ic); Allahın olsun!; Allahın suyu!; Allahın tənbeli!; Allahın verdiyindən! (Allah verəndən)- *Durun ayağa gedək rizliyək, bir-iki gündən sonra özümüzü vuraq əjdahalar içinə,ya onlara verən Allah, ya bizə;* (46, s.129); Allahın yazıq bəndəsi- *Yenə allahın yazığı gəldi, yaxşı ki, özümü sizin doqqaza saldım,yoxsa qarnımı dağıdacaqdılar.* (45, s.123, Ih); Allahından oldu!; Allahlıq etmək/eləmək; Allahpayı istəmək; Allahpayı vermək (sədəqə, nəzir); Adamın üstündə Allahı var!- *Rəsul oxusa, min-min verər. Adamın üstündə Allahı*

var... (46, s.16); Allah-tala onun yanından yan keçməyib!; Allah-tala özü buyurub!- *Küfr danışma, kişi, hər şey Allahın əmri ilədir.* (45, s.144, Iih); Allahu-əkbərin çatmayan yeri; Allah ağızından eşitsin!; Allah kərimdir!- *Darıxma, Fəxrəddin, Allah kərimdir.* (46, s.131); Allah saxladı!; Allah saxlasın!- *Çiçək, görürsən?.. Doğru deyirsən, balam, Allah qardaşını saxlasın...* (46, s.47); Allah saxlamış!; Allaha şükür dua edə-edə yaşayırdıq!(gündəlik məişət dilində isə (Allah deyib dayanmışıq!)); Allah dövəyə qanad versəydi, dünyada uçmamış dam-daş qalmazdı! (gündəlik məişət dilində isə (Allah bilir niyə dövəyə qanad verməyib!)); Allah əksik eləməsin! (Allah səni başımızın üstündən əskik eləməsin!)- *Allah onu bizim başımızdan əskik eləməsin.* (39, s.473, Iic); Allah min dərddə verib, min bir də dərman! (Allah dərddə verəndə, dərmanın da verir!); Allah işini rast gətirsin!- *İki balaca uşağı qalıb, amma Allah işini avand uvantsın.* (42, s.75, Ih); Allah razı olsun!- *İndi, qadam, Allah sizdən razı olsun. Çün ki belədi, bizi rədd elə gedək.* (46, s.50); Allahdan ümid kəsilməz!; Səni tapşırıram Həzrət Abbasa!; Həzrət Abbas haqqı!; Allah-tala səni düşməna möhtac etməsin!; Ey uca Tanrı, ey qadir Tanrı!-

Ancaq mən,

Mənasını bilmədən,

İnanırdım o dünyaya,

İnanırdım cənnətə, cəhənnəmə,

Allahın hər şeyə qadir olduğuna.(43, s.119, Ic); Haqq dərgahında!- *Necə olacaq, şükür olsun Allahın dərgahına.* (46, s.40); Allah səbr versin!- *Allah olara səbr versin!*(44, s.195, Iic); Allah naümid qoymaz!; Allah bilən məsləhət!- *Əlbəttə, Allah belə məsləhət görübmiş, eybi yoxdur, Allah kərimdir.* (42, s.41, Ih); Allah başıvı qoyub ayağıva daş salmasın!; Quran sənə qənim olsun!; Quran haqqı!; Allah xeyir versin!- *Allah xeyir versin. Sən nəşən ki, düzəltməyin iş nə ola?*(46, s.27); Canın cənnətə!; Allahın qansız, imansız bəndəsi!; Onun əməllərindən Allahın xəbəri yoxdu!; Allahın öhdəsinə buraxmaq- *Nəsihətədi muradım xalqa, etdim,*

Həvalə etdim Allaha, getdim.(44, s.189, Iic); Allah keçməz!; Allah evin yıxsın!- *Səbəbin Allah evin yıxsın, tünbətün olsun, dərin yatsın, evi başına uçsun, dərbədar olsun məni bu evə düçar eləyəni!..* (46, s.24); Allah qırsın sizi!- *Tfu! Belə övlad*

olarmı? Allah qırsın sizi... (46, s.22); Allah çırağını yandırın (söndürsün); Allah kəssin...!- Allah kəssin belə diriliyi, belə günüü!... (46, s.15); Sən Allah...!- Rəsul, sən Allah dur ayağa, heç olmasa kitabı al əlinə, barı görsün ki, guya dərşini öyrənirsən;(46, s16)

Demonim komponentli ifadələrə aşağıdakı frazeoloji ifadələri misal gətirə bilərik:

Allah şeytana lənət eləsin!- *Kişi,indi keçən keçibdir,Allah şeytana,şeytansifətə lənət eləsin. (42, s.47, 1h); Bu işdə şeytanın əli var!; Üzündə (elə bil) şeytan tükü var!; Bədəninə cin girib!- Amma belə məqamlarda, elə bil ki, bu adamın içinə bir şeytan girirdi və təngnəfəs ola-ola nəbz kimi elə hey vururdu. (41, s.223,Vc); Cin atına minmək- Bu cümlələrin deyiliş tərz, “oğlancığaz, uşaq” sözləri Zauru cin atına mindirirdi. (39, IIc, s.287); Cəhənnəm odunda yanmaq- “Camaat, hamınız sünnüsünü, məzhəbinizdən dönməyin, şəkk eləməyin, sonra axirət dünyasında cəhənnəm oduna yanarsınız”,-dedi. (45, IIc, s.158); Gözündən cin yağır!- İndi də qızın gözlərindən cin tökülürdü. (39, IIc, s.386); Şeytana papiş tikmək!- Hər şey məhz Zaurun düşündüyü kimi, Zivər xanım deyirdi ki, adamları tanımaq olmurmuş, neçə ilin qonşusudurlar, həmişə də Murtuzovları abırlı adam bilib, amma sən demə Alya şeytana papiş tikənlərdən imiş. (39, IIc, s.359); Ruhunu şeytana satmaq; Şeytana xidmət etmək*

Neytral komponentli ifadələrə aşağıdakı frazeoloji ifadələri misal gətirə bilərik:

Molla aş (kiftə) gördü,yasin (quran) yaddan çıxdı!; Seyid öz cəddinə arxayın olan kimi nə yaman özünə arxayınsan?!; Sən saydığını say, gör fələk nə sayır!- *Doğrudan, deyir sən öz saydığını say, gör fələk nə sayır! (39, IIc, s.388)*

İngilis dilində işlənən **teonim** komponentli ifadələr: God (Lord, Ga, Goodness, Heaven, Goodness Gracious, Gosh, Great Scott, Odd, Gud və s.), Jesus, Christ, Jesus Christ (gee, geeze, cripes, jiminy və s.), Mary, Bible, Job, Solomon, Thomas, Samaritan, Methuselah və s.

İngilis dilində işlənən **demonim** komponentli ifadələr: Devil, demon, hell, satan və s.

İngilis dilində işlənən **neytral** komponentli sözlər: Cross, miserable (God), bread, thorn, church, sin, fruit, stone, silver və s.

İndi isə gələk yuxarıda sıraladığımız sözlərin bir sıra misallarla şərhinə: **Teonim** komponentli ifadələrə aşağıdakı frazeoloji ifadələri misal gətirə bilərik:

May God forgive you(us)!- *O, heaven forgive us!* (53, s.249); May God punish you!- *I knew I was as innocent of my birth as a queen of hers and that before my Heavenly Father I should not be punished for birth nor a queen rewarded for it.* (51, s.1517); God`s slave; Let God grant you abundance!; Goodness knows! və ya The Lord only knows!- *Heaven knows, not I; I nothing but to please his fantasy.* (53, s.168); God knows where!; God (goodness) knows how, many (much)!; Heaven forbid! və ya for God`s sake!- *Marry, God forbid!* (53, s.121); In God`s name! və ya In Heaven`s name!; The house of God; God be with you!; May his (her) soul rest in peace!; Hell`s bells!; God defend!- *And heaven defend your good souls,that you think* (53, s.53); Manna from Heaven!; God save you!- *God save you,worthy general!* (53, s.230); By God!; Thanks Heavens! və ya thanks Goodness! - *“Thank God,” said Restricks. “ Thank God for it.”* (49, s.115); In the name of God!; Lord of all he (she) surveyes!; God`s punishent!; Adam`s ale- *I'm afraid of nothing. I drink Adam's ale.* (65); The Lord himself has commanded it!; God bless!- *And I (God bless the mark!) his Moorship`s ancient.* (53, s.6); As patient as Job; An act of God- *“Your hair is an act of God.”* (58); By guess and by golly; A Daniel come to judgement; As old as Methuselah; Honest to God; A doubting Thomas; From your lips to God`s ears; Lap of the Gods; Man of God; Good Samaritan ; Be with God; God almighty!; God bless me!; God damn!; God grant; God willing; Household Gods; The holy of holies; By the grace of God- *And the grace of heaven, Before, behind thee, and on every hand, Enwheel thee round!* (53, s.74); Pure as a lamb və ya meek creature

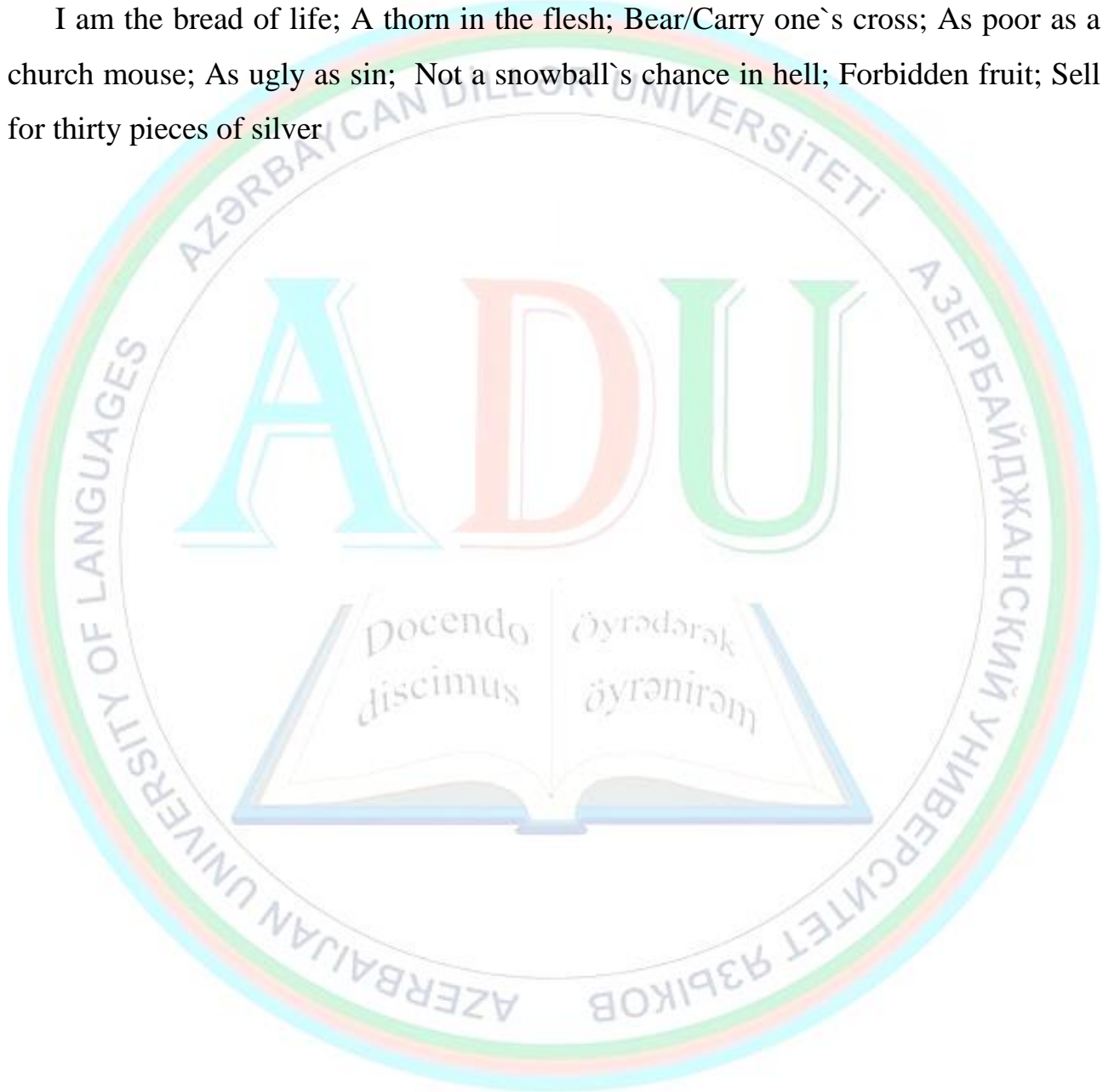
Demonim komponentli ifadələrə aşağıdakı frazeoloji ifadələri misal gətirə bilərik:

Go to hell!- *“If you are going through hell, keep going.”* (Winston Churchill quotes); Go to the devil!; And the devil knows what(when,who); Better the devil you know than the devil you don`t know!; Between the devil and the deep(blue) sea; Blue devils; The devil among the tailors; The devil finds work for idle hands to do; The devil is good to his own; The devil is good when he is pleased; When the devil is

dead, he never lacks a chief mourner; When the devil was sick, the devil a monk would be; A devil of a job; The devil to pay; Get thee behind me Satan; Speak of the devil, talk of the devil; Sell your soul to the devil; Devil is in the detail; The devil's own luck; Catch the devil

Neytral komponentli ifadələrə aşağıdakı frazeoloji ifadələri misal gətirə bilərik:

I am the bread of life; A thorn in the flesh; Bear/Carry one's cross; As poor as a church mouse; As ugly as sin; Not a snowball's chance in hell; Forbidden fruit; Sell for thirty pieces of silver

II FƏSİL

“ŞAQLI KONTEKST” FAKTORUNUN DİNİ FRAZEOLOGİZMLƏRİN ŞƏRTLƏNMƏSİNDƏKİ FƏRQLİ ASPEKTLƏRİ HAQQINDA

2.1. Dilçilikdə “şaquli kontekst” anlayışı.

Filoloji elmlərdə mətnin anlam problemi on illər ərzində filoloqların əsas predmet obyektinə çevrilərək, əsaslı şəkildə tədqiqatlar aparılmasına yol açmışdır. XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq bu problemin vacib tendensiya xarakteri daşması filoloji mədəniyyətin azalmasına səbəb olurdu. Azərbaycan və ingilis dillərində mətnin anlam problemi məsələsini təhlil xarakterli tədqiqata cəlb edərək elmi işin əhəmiyyətli dərəcədə əsas hissəsini təşkil edən “Şaquli Kontekst” məfhumuna dair aparılan bir sıra tədqiqatları ön plana çəkmək lazımdır. Ancaq elmi işin əsas tədqiqat obyektinə keçid etməmiş, ilk öncə “kontekst” məfhumunun müəyyən anlayış çərçivəsində mənasını izah etməyə çalışacağıq.

“Kontekst” termini daim terminoloji lüğətlərdə əks olunaraq öz çoxmənalılıq xüsusiyyəti ilə seçilir. Bu termin O.S.Axmanovanın “Linqvistik terminlər lüğəti”ndə bir çox başlıqlar altında müəyyən edilir 1. Dil vahidinin dil mühiti kimi; 2. Bitmiş mənə əlaqəsində ona daxil olan söz və ya frazaların əsas semantik qiymətini təyin etməyə icazə verən əsas faktor kimi”. İşlənmə vəziyyətindən asılı olaraq kontekst bölünür: gündəlik məişət xarakterli, metaforik, toponomik, situativ və s. (8, c.206-207) Ümumiyyətlə, hər hansı bir fikir situasiyadan asılı olaraq bu və ya digər filoloji ənənələr ilə şərtlənir ki, bu da kontekst daxilində həyata keçirilir. (16,c.6)

Nə zaman ki, kontekst oxucuya birmənalı şəkildə aydın olur, bu “Üfüqi kontekst” hesab olunur. Yəni, kontekst zamanı bizə məlum olan mətndə ikinci bir semantik açıqlamaya ehtiyac duyulmur. Ancaq anlam xarakteri daşıyan istənilən mətn implisit şəkildə təqdim edilirsə, bu zaman fon biliyinin zəruriliyi yaranır və

oxucu “Şaquli kontekst”lə üzləşməli olur. “Şaquli kontekst” tarixi-filoloji informasiyanın obyektiv bədii əsərlə birləşdirilməsidir. (9,c.48)

Hal-hazırda istifadə etdiyimiz dini məzmunlu frazeologizmlərin Aytən Hacıyevanın bildirdiyi kimi qəlibləşib cilalanması, verilmiş leksik tərkibdə və struktur quruluşda formalaşması uzun illər, bəzi hallarda isə əsrlər boyu sürən obyektiv tarixi-sosial proseslərin, bədii-filoloji “şaquli kontekst” təsiri ilə standartlaşan allyuzial fonun, habelə xalqa xas etik-estetik, əxlaqi kodekslər sistemi, empirik biliklərə əsaslanmış təcrübə potensialı ilə yönləndirilən “dünyanın dil mənzərəsi” faktoru mühüm, bəlkə də həlledici rol oynayır. (Aytən Yunis qızı Hacıyeva Müasir Azərbaycan ədəbi dilindəki ilkin etimonla əlaqəsini itirmiş bəzi frazeoloji vahidlərin tarixi-etimoloji təhlilinə dair məqalə) V.A.Maslovanın qeyd etdiyi kimi, “dünyanın dil mənzərəsi xalqın müəyyən inkişaf mərhələsində onun ətraf reallıq (gerçəklik) haqqındakı dil vahidlərində təsbit olunmuş təsəvvürlərinin məcmusu, dil işarələrində ətraf reallıq (gerçəklik) təsəvvürlərinin inikası, dünyanın dildə üzvlənməsi, əşya və hadisələrin nizamlı düzümü, dünya haqqında söz mənalarının sistemində gizlənən informasiyadır” (27, c.43)

Hər bir fərdin təfəkküründə yaranan istənilən bu və ya digər fikirlər daxili kontekst çərçivəsində verballaşma strukturu formalaşdırır. Bu fikirə yönəlik istiqamətdə davam etsək, üzləşməli olduğumuz əsas faktor “Şaquli Kontekst” fenomenidir. “Şaquli kontekst”, linqvistik mühitdə yazılı vahidlərin və ümumiyyətlə yaranmış hər hansı bir mənənin müəyyən bir hissəsi şəklində yazılı nitqə daxil olaraq, söz və ya fraza formasında təzahür edən anlayış biçimidir. (9,c.51)

Dilçilik sahəsində bu termin xarici tədqiqatçılar tərəfindən müəyyən qədər işıqlandırılmışdır. Bu terminin ortaya çıxması nisbətən yaxın zamanlara təsadüf edir. XX əsrin yetmişinci illərində Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin ingilis dilli filoloji fakültəsində “Şaquli kontekst”in tədqiqatı yeni istiqamət olaraq aparılmışdır. Bu istiqaməti fundamental iş şəklində araşdıran, ərsəyə gətirən O.S.Axmanova və İ.V.Qyübbenet olmuşdur. “Şaquli kontekst filoloji problem kimi” adlı məqalədə bir çox məqamlara aydınlıq gətirilmişdir. Qyübbenet “Şaquli kontekst” anlayışını inkişaf etdirərək, onu əsas kateqoriyalara ayırır: 1)Realilər;

2)İdiomlar; 3)Sitat və allyüziyalar, hansı ki, onlar da filoloji və sosial-tarixi bölgülər şəklində təzahür edirlər. “Şaquli kontekst” adı altında mövcud olan hər hansı bir şifahi-bədii yaradıcılığın tərkibində olan müəyyən bir hissə, digər istənilən bədii ədəbiyyatın tərkibində istinad olaraq aşkar oluna bilər. Sosial-tarixi şaquli kontekst bədii əsərdə obyektiv şəkildə təsvir edilən və oxucu qarşısında dünyanın dil mənzərəsini açan, mövcudluğunun bütün formalarında müəyyənləşdirilmiş tarixi-filoloji “informasiya” parçasıdır. (12,c.137)

“Şaquli kontekst” anlayışı ilə bağlı bir sıra fikirlər söyləyərkən tələbələrin mətnin məzmunundakı şəffaflıq nisbəti probleminin yaranması ilə üzləşməli oluruq. Hər bir tələbənin müəyyən bir mədəni və tarixi təcrübə, dilin filoloji biliklərinə yiyələnmə və öyrənmə prosesində mətnləri şərh etmək bacarıqlarının əldə edilməsinə xüsusi ehtiyacın yaranması haqqında danışılır. Mətnin təfsiri mətnin detallı bir filoloji təhlili deyil, gizli məlumatları, şaquli məzmunun əlamətlərini aşkar etmək və onları fon biliyi ilə qarşılıqlı şəkildə əlaqələndirmək və ya bu məlumatları xarici mənbələrdən əldə etmək imkanındır.

“Şaquli kontekst” anlayışı üçün əsas olan mətndir. Mətnin mövcudluğu bizə imkan verir ki, qarşılaşdığımız istənilən situasiyada hal-hazırkı vəziyyəti lazımi şəkildə dəyərləndirərək, şüurumuzda müəyyən bir fikir formalaşdıraraq. Ümumiyyətlə, hər hansı bir mətni aydın şəkildə başa düşmək üçün ilk öncə onun tarixi-semantik çalarına yiyələnmək lazımdır ki, istifadə olunan mətn hansı mənbəyə əsaslanır. Bu kimi prosesləri aydın şəkildə izləmək üçün bir sıra ictimai fəaliyyətlərdə iştirak etmək, sosial dəyərlərə qoşularaq praktiki və nəzəri işlərin gedişini izləmək, əldə olunmuş bilikləri sosial mühit daxilində daha da təkmilləşdirmək konkret olaraq insanı mətnin dərinliyinə aparır və onun impilisit şəkildə mövcudluğuna yaxınlaşdırır.

Şaquli kontekst filoloji problem kimi 30 ildən artıqdır ki, tədqiq edilir. Bu müddət ərzində çoxlu araşdırmalar aparılmışdır: Hal-hazırda şaquli kontekstin əsas ana strukturu terminoloji apparata əsaslandırılmışdır; bu kompleksin mövcudluğunun və fəaliyyətinin əsasları bir sıra bədii ədəbiyyatlarda əsərlərin nümunələri vasitəsilə təhlil edilmişdir. Əsas mənbə olaraq həmin bədii əsərlərdə allyüziyalı danışmaq

fiqurları vasitəsilə şaquli kontekstin aşkar edilməsinin üsulları təklif edilmişdir. (9,c.81)

“Şaquli kontekst”, tarixi və filoloji məlumatların semantik mənə çalarına malik olması üçün müəyyən fon biliyin mövcudluğunu zəruri hesab edir. İnformasiyanın qəbulu və interpretasiyası oxucuda müəyyən fikirlər formalaşdırır. Müəllif və oxucunun fon biliyi nə qədər kəşirsə, o qədər də əsərin tam və adekvat olaraq şərhini baş tutur. “Şaquli kontekst” və fon biliyi arasındakı əsas fərq ilk növbədə birinci terminin filologiya elminə aidliyi. Fon biliyi isə “maddi, mənəvi, tarixi, coğrafi və praktik məlumatların toplusu”, regional tədqiqatlar adlı elmi hissədir. Hər iki anlayış bu və ya digər əsərlərin yaradılmasını xarakterizə edən mənəvi, etik və estetik dəyərlərin bütün məcmusunu təşkil edən qlobal şaquli konteksti özündə birləşdirir. (18, c.98)

“Şaquli kontekst” anlayışı dil mənşəri çərçivəsində fon biliyi daxilində bu dilin daşıyıcısından gözlənilən məlumatlar məcmusu şəklində təzahür edən mürəkkəb strukturdur. Hal-hazırda dil daşıyıcısının özünəməxsus fon biliyinin əyani şəkildə şərhini “Şaquli kontekst”in bir neçə növünün mövcudluğuna əsasən müəyyənləşir. Belə ki, bunlardan ən vacibi reallıqlar hesabına formalaşan tarixi-sosial təfəkkür şəkli, digəri isə tarixi-filoloji anlayışların həcmidir. Reallıqlar hesabına formalaşan tarixi-sosial təfəkkür şəkli dedikdə, hər bir dil daşıyıcısının aid olduğu xalqın özünəməxsus müxtəliflik prinsipi, buraya-həmin ölkənin dövlət quruluşu, tarixi, həmin xalqın mədəniyyəti, dili və s. daxildir. Qeyd etmək lazımdır ki, dil daşıyıcısına aydın olan reallıqlarla yanaşı, mətnə oxucunun hər hansı bir fikir formalaşdırma bilməyəcəyi artıq aktuallığını itirmiş və ya undulmuş faktlar da vardır. Tarixi-filoloji şaquli kontekstin anlayış həcmi, reallıqlar hesabına formalaşan tarixi-sosial təfəkkür şəkildən fərqli olaraq mürəkkəb anlayışı özündə ehtiva edir. Belə ki, mütaliə xarakteri daşıyan istənilən mətnin məzmununa sahib olmaq üçün müəyyən qədər filoloji biliyə yiyələnmək lazımdır. Həmin bilik, mətniçi gizlədilmiş və ya “forması dəyişdirilmiş” sitatın mətn daxilində tam və dolğun məzmununa malik olmaq ixtiyarını verir. (12, c.145)

Bir qayda olaraq mətnin anlama problemini və interpretasiyasını bədii ədəbiyyatın əsərləri ilə bağlayırlar. Ancaq bu gün bir çox alimlər qeyd edirlər ki, Marinina E.V adlı şəxs “Şaquli kontekst” anlayışını yalnız bədii mətnlərdə deyil, o cümlədən istənilən mətnlərdə (filoloji, tarixi, mədəni, siyasi, coğrafi və s.) mövcudluğunu vurğulamışdır. (69)

“Şaquli kontekst” konkret olaraq tarixi faktlara və filoloji mətnlərə əsaslanır. Həmin mətnlərin mövcudluğu bir çox məqamlarda bizim üçün eyham xarakterli məzmun təsiri bağışlayır. Elə bu səbəbdən də deyə bilərik ki, “Şaquli kontekst” Azərbaycan və ingilis dillərində fundamental dini məzmunlu frazeologizmlərin semantik strukturunu dərinləşmiş şəkildə açmağı qarşıya məqsəd olaraq qoyur. Ancaq hər bir xalqın özünəməxsus dini inanclara yönəlik sabit quruluşlu ifadə imkanları vardır. Onlar müəyyən yaşanmış tarixi şərait müddəti ərzində və bədii mətnlər şəklində yaranaraq öz aktuallığını indi də qoruyub saxlayır. Dini məzmunlu frazeologizmləri “Şaquli kontekst” prizmasından tədqiqata cəlb edərək təhlil aparsaq görərik ki, bir çox frazeoloji vahidlərin müəyyən məqamdan asılı olaraq işlənmə yeri və zamanı vardır. Məhz həmin frazeoloji birləşmə strukturlu dini məzmunlu vahidlər qeyd etdiyimiz yer və zamanın izlərini özündə daşıyaraq yazılı və ya nəqli surətdə istifadə olunur. Frazeosemantik mənəyüklü dini məzmunlu məfhumlar “Şaquli kontekst” rəkursundan tədqiqata cəlb olunursa, biz hökmən onların işlənmə məqamı, istifadə imkanı və təhlil istiqamətini nəzərdən keçirməliyik.

2.2. İntertekstuallıq faktorunu və dini frazeologizmlərin semantik tutumu

Biz mətn daxilində mətn hesab olunan intertekstuallıq anlayışına aydınlıq gətirmək istəyiriksə, hökmən “Postmodernizm” termininə qısaca olaraq nəzər yetirməliyik. “Postmodernizm” cərəyanı XX yüzilliyin II yarısında elmin, sənətin müxtəlif qollarında şaxələnərək inkişaf etməyə başlamışdır. Amerika yazıçısı Con Bart postmodernist cərəyanının əsas üzvlərindən biri olaraq qeyd edirdi ki, postmodernizm təcrübədir. Ümumiyyətlə, postmodernist cərəyan filosof J.Liotarın, Jak Derridanın və başqalarının elmə gətirdiyi bir sıra fəlsəfi konsepsiyalar nəticəsində yaranmışdır. Həmin fəlsəfi görüşlərə görə “Dünya mətndir.”, “Mətn reallığın yeganə

mümkün modelidir.” Haqqında bəhs etdiyimiz cərəyanın nəzəri əsaslarını (poststrukturalizmi) filosof-kulturoloq Mişel Fuko ərsəyə gətirmişdir. Həmin ədəbi cərəyan bir çox janrları özündə ehtiva edir. Bu janrlardan ən vacibi “İntertekstuallıq” hesab olunur.

“İntertekstuallıq” termin olaraq XX əsrin altmışıncı illərində Yulia Kristeva və Rolan Bart kimi nəzəriyyəçilər tərəfindən ərsəyə gətirilmişdir. Haqqında bəhs etdiyimiz termin istənilən hər hansı bir mətnin məzmun xüsusiyyətinə işarə etmək üçün mütləq ki, özündə aktuallığını itirməyən ritual etiket ifadələrin izlərini daşıyır. Bədii əsərlərdə və yaxud da gündəlik yaşantımızda bir çox eksplisit, implisit şəkildə mətniçi mətnlərlə qarşılaşırıq. Mətniçi mətnlər istinad xarakteri daşıyaraq əsərin müəyyən hissəsi halını alıb, dəyərlər prizmasından çıxış edib, tarixi həqiqəti təsdiqləyərək aydın məna təcəssüm etdirən semantik yüklü vasitədir. Nəticədə az və ya çox dərəcədə həmin semantik yüklü vasitə ilə istənilən dil daşıyıcısı tərəfindən mətnin məzmun şəklinə xüsusi reaksiya yaranır. İntertekst sonradan yaranmış kimi hesab olunan deyilənlər üçün istinad xarakteri daşıyır. Mətniçi mətn bütöv bir mətnin məzmun prinsipini özündə ehtiva edə biləcək potensiala malik fenomendir.

İntertekstuallığın növbəti bir funksiyası bir çox hadisələrdə əyləncə xarakteri daşımaqdır. Mətdə gətirilən mətniçi istinadlar əyləncəli oyun təsiri bağışlayır. Bir növ verilən mətnin tapmaca xarakteri daşması kimi təəssurat yaradır. Ancaq bir çətinlik məqam ondan ibarətdir ki, verilən mətniçi mətn çox geniş hüdudlarda görüntü şəklini və ya ifadə edilmə tərzini dəyişə bilər. Bu isə yalnız və yalnız mətni yaradan və ya yaranmasında əsaslı rol oynayan müəllifdən asılıdır. O, ilk öncə kontekst daxilini nəzərə almalıdır. Çünki həmin kontekstin hansı sosial komponentə malik olması daha vacib hesab olunur. Burada artıq kommunikasiya prosesində iştirak edən insan, onun yaşı, cinsi, irqi, sosial statusu, biliyi və digər bu kimi amilləri nəzərə almalıdır. Məhz həmin amillər yaranmış mətniçi mətnin rahat şəkildə şərh olunmasında əsaslı rol oynayır. Bir də qeyd edilməsi vacib olan nüanslardan biri də mətnin tarixi keçmişidir. Belə ki, öz orijinallığını həmin mətn itirə bilər, amma izlərini özündə daşıyaraq özündə müəyyən şüuraltı fikir oyada bilər. Bu da yalnız

tarixi keçmişlə deyil, həmin mətni qəbul edən şəxsin fon bilikləri və əldə etdiyi təhsil hesabına mümkün ola bilər.

İntertekst, şübhəsizdir ki, xarici dünya haqqında informasiyanın ötürülməsi funksiyasını yerinə yetirir. Bu o zaman mümkün olur ki, mətn göndərilən zaman başqası tərəfindən potensial olaraq informasiya nə dərəcədə aktivləşir və onu cəlb edir. Aktivləşmə dərəcəsinin yüksək olması üçün sadə bir xatırlatmadan bu mövzuya istinad gətirilməlidir ki, müzakirəyə daxil edilən mətn yaddaşa iz qoya bilsin. Bu da ifadənin formasından, tipindən, arqumentindən və emosiyasından asılıdır. İntertekstuallığı yaradan şəxs bircə mətniçi mətnlə mövcud vəziyyətin keyfiyyətini artır da bilər, əksinə bunu bacarmayıb həmin keyfiyyəti azalda da bilər.

Və nəhayət intertekstin metatekst funksiyasını da yerinə yetirməsini qeyd edə bilərik. Belə ki, oxucunun başqa mətnə istinad edilən bəzi mətniçi mətnləri yada salması üçün keçmiş fraqmentlərə üz tutması alternativ çıxış yolu olaraq qəbul edilə bilər. Və ya oxucu istifadə edilən fraqmentin digər bir mənbə ilə üzvi surətdə bağlılığını müşahidə edərək onların eyniliyini aşkara çıxarda bilər. Və ya mətnin daha dərin anlaşılıqlı olması üçün yaddaşı gərginləşdirərək, şüurda mövcud olan kitab rəfinə uzanıb, mətn-mənbəyə əsaslanaraq yeni mətnin istifadə edilmiş mətniçi mətnlə uyğunluğunu aşkara çıxarda bilər. Bu prosesin alınması üçün mətn-mənbəylə aktual əlaqəni möhkəmləndirmək lazımdır, bununla da metatekst funksiyası daşıyan fraqmentin bağlı olduğu mənbə mətninin köməyi ilə həmin fikri asanlıqla izah etmək olar.

Kütləvi informasiya vasitələrinin, kommunikasiyanın inkişafı, mədəniyyətin mümkün olduqca yayılması insan həyatının əsaslı şəkildə səmərəliliyinə gətirib çıxartdı. Polşa paradoksçusu Stonislav Yeji Leçinin fikrinə görə “Hər şey haqqında artıq deyilmişdir.” Nəticədə, yeni məzmun xarakteri daşıyan istənilən mətn məzmun etibarilə özündən əvvəl yaranmış mətndən hər zaman istinad gətirir.

R.Bart adlı tədqiqatçı intertekstuallığı müəyyən qədər mədəni, linqvistik, semioloji və fəlsəfi xüsusiyyətlər, bir fərdin dünyagörüşü və ya koqnitiv biçimdə istənilən predmetə baxış tərzilə əlaqələndirir. “İntertekstuallığı”ın özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də çoxölçülülük rəqursdan çıxış edərək əsərin daha da rəngarəng,

maraqlı olmasına xidmət etməsidir. Mətniçi mətnin (intertekstuallığın) yaranmasında şüuraltı verballaşma faktorunun mühüm rolu vardır. Şüuraltında yaranan bu cür dəyişməzlik və təkrarsızlıq mətndə bizə məlum olan milli-mədəni dəyərlərin rolunu da danılmaz edir. Ona görə hər bir dil daşıyıcısı hər zaman öz tarixi keçmişini prizmasından çıxış edir. “İntertekstuallıq” mövcud olan mətnlərin, dialoqların, çoxfunksiyalı mənaların kommunikasiya prosesində və ya mətndə bir-biri ilə bağlılığıdır. R.Bart mətni “exokamera” hesab edirdi. Belə ki, verilmiş hər hansı bir fikir xarici əks-sədanı yayaraq, insan təfəkküründə müəyyən bir reaksiya oyadır. (19, c.65) Söylənən qısa bir fikir artıq mətn yaratmış hesab olunur, bu da həmin fikirdən öncə deyilənə təsdiq etmiş hesab olunur. Deməli, yaranan hər hansı bir fikir hansı ki mətn yaradır, o, əvvəl deyilmişlərin bazasını təşkil edir. İstənilən mətniçi mətnin tanınması müəyyən mədəni səlahiyyəti təşkil edən prosesdir. Belə ki, postmodernizm cərəyanının yaradıcılarının söylədiyi fikirlərə əsasən deyə bilərik ki, istənilən yeni yaranmış mətn müəyyən tarixi keçmişin izlərini özündə daşıyır. Yəni, artıq söylənilmiş bir fikir yeni mətnin təkrar semantik xüsusiyyətlərini özündə daşıyır.

Azərbaycan və ingilis dillərində frazeoloji vahidlərə “İntertekstuallıq” prizmasından yanaşsaq, hər bir xalqın tarixi keçmişinin nəticəsi olan dini məzmunlu sabit birləşməli ifadələrlə qarşılaşırıq. Eyni zamanda teonim və demonim komponentli frazeoloji vahidləri təhlil etsək, həmin birləşmələr arasında mənə tutumunun yalnız bir mətnə aidliyini deyil, istinad xarakterli frazeologizm birləşməli mətniçi mətndə semantik yüklü anlayışların mövcudluğunun şahidi oluruq. Bu cür metodu bir çox tədqiqatçılar “İntertekstuallıq” konspeksiyaşəklində mətnlərarası əlaqənin olması ilə təsdiqləmişlər. Həmin tədqiqatçılar M.M.Baxtin, V.N.Toporov, Yu.M.Lotman, R.Bart və s. hesab olunur. Müasir bir mətn qurmağın ən həll olunan yolu digər tanınmış mətnlərə istinad gətirməkdir. Tədqiqatçılar bir qayda olaraq aşağıdakı “İntertekstuallıq”ın növlərini ayırd etməyə çalışırlar: 1) Allyüziya, 2) Reminstensiya, 3) Sitat.

“Allyüziya”, bir mətnin digər mətnlərlə əlaqəsini göstərmək və müəyyən tarixi, mədəni faktlara söykənərək əsaslı şəkildə istinad gətirmək xüsusiyyəti daşıyır.(70) İ.R.Qalperin “Allyüziya”nın tərifini belə vermişdir: “ “Allyüziya” tarixi, ədəbi,

mifoloji, dini və gündəlik faktlar şəklində istinad xarakteri daşıyır.” (17,c.347) “Allyüziya” latın dilindən “işarə etmək” mənasını verir. İstinad bildirən hər hansı bir mətn və ya ifadə yeni yaranmış azad mətnin tərkib hissəsi hesab olunaraq kontekst daxilində işlənmə xüsusiyyəti daşıyır. “Allyüziya”nın təfsiri üçün oxucu da müəllif kimi müəyyən qədər xüsusi biliklərə malik olmalıdır. Belə ki, müəllif müxtəlif dillərə məxsus xarici ədəbiyyatdan öz mətnidaxilində elə bir istinaddan istifadə edə bilər ki, bu, oxucular üçün qaranlıq məqamlara yol açar və əsl mənbənin tapılması və başa düşülməsində çətinliklərə yol açar. “Allyüziya” təsbit oluna bilər, faktlara əsaslanır, hər hansı bir ədəbi, tarixi işarədir. Bu növ ifadələr, mətniçi mətnlər mütləq şəkildə yaşanılmış və ya yaradılmış mətnlərə əsaslanaraq, hər bir dildaşıyıcısı tərəfindən istifadə edilir. “Allyüziya” mətn daxilində və ya danışıda konkret olaraq sübuta yönəlmiş faktın açıq-aşkar göstəricisi və ya dəqiq bir işarə əlaməti olaraq zahiri fiqur xüsusiyyətini daşıyır. Bu termin mətn daxilində mətn varlığını təcəssüm etdirərək, hər bir xalqın dünya dil mənzərəsini əyani surətdə açmağa çalışır. Bu mətnaltı mənanın tarixi keçmişini bilmək vəzifəsi isə yalnız dil daşıyıcısının üzərinə düşür.

Azərbaycan və ingilis dillərində dini məzmunlu frazeologizmlər allyüzial spektrdən bir sıra tarixi və mətni xarakterli formalarda özünü göstərir. Həmin dini frazeoloji vahidlər bir sıra faktlara əsaslanaraq sabit quruluşlu birləşmə şəklində istifadə olunmağa davam edir. Hər iki dildə də daim istifadə olunan allyüzial dini məzmunlu frazeologizmlərə dair nümunələr gətirək: **“Ey mıxı mismar edən Allah!”** (40, IIc, 658), **“Allahın lənəti sənə o kor gözünə gəlsin!”** (42, II, 65), **“Yezidlik etmək”, “Kərbəla çölünə dönmək”, “A camel to go/pass through the eye of a needle “** (Mark 10:25 KJV), **“A doubting Thomas”** (Jhon 20:24-9), **“If the mountain will not come to Muhammad then Muhammad must go to the mountain”** (52, p.125) **“Ninth circle of hell”** (Dante Alighieri, Divine comedy), **“Wash your hands of the matter”** (Matthew 27:22-25), **“Sell for thirty pieces of silver”** (Matt 26:15), **“Bear/carry one`s cross”** (Luke 14:27 ASV), **“Get thee behind me Satan”** (Luke 4:5-8), **“Lives by the sword, dies by the sword”** (Matthew 26:52), **“Nuh əyyamından qalma”, “Nothing but skin and bones”** (Job

19:19-20), “Am I my brother`s keeper?” (Genesis 4:8-10), “The cast pearls before swine” (Matthew 7:6), “As wise as Solomon” (1 Kings 3:16-28), “In one`s Sunday best” (Deut 22:5, 1 Pet 3:2-5, I Cor. II: 4-7, Zəbur 139: 22-23), “The Parable of the Lost Son” or “Prodigal son (Luke 15:11-32), “Kərbəla çölünə dönmək”, “ Hər gün Aşura, hər yer Kərbəla” , ”Kərbəla olmaq”, “Yezidlik etmək” (Şümür olmaq), “As patient as Job” (James 5:10-11) və s.

“Reminstensiya” termini latın sözü olub, xatırlama, yada salma mənasını verir. Belə ki, dini məzmunlu frazeologizmlərdə bizim diqqət yetirməli olduğumuz əsas məqam insan təfəkküründə onun yaratdığı düşüncə dərəcəsidir. “Reminstensiya” hər hansı bir hadisə və ya mətdən qalma izlər qoyan əsinti, təsirlənmə və ya sezintidir. Haqqında bəhs etdiyimiz termin yalnız “kalka” xarakterli frazeologizm xarakteri daşıyır. Bu termin xüsusiyyətinə görə, həmişə xatırlama və ya törəmə xarakteri daşıyır. Belə ki, üzləşdiyimiz hər hansı bir hadisədən təfəkkürümüzdə mövcudluğunu qoruyub saxlayan sezinti özünü biruzə verir. “Reminstensiya” hər hansı bir sənət əsəri və ya mədəni həyatın tanınmış bir gerçəklikləri haqqında mətdə şüurlu və könüllü xatırlatma hesab olunur. Termin, zehni bir istinad, müəyyən bir nümunə ilə müqayisə, keçmişə nəzər salmaqdır. Bir sıra alimlər bu günə qədər də “allyüziya” və “reminstensiya”-nı bir-birindən fərqləndirən əsaslı səbəb olaraq görmürlər. Doğrudur, bir çox prizmalardan biz bu məsələyə yanaşsaq görərik ki, oxşarlıqlar aydın şəkildə özünü göstərir. Belə ki, tarixi hadisələr və ya mövcudluğunu sübuta yetirmiş mətnlər müqayisə etdiyimiz hər iki terminin xüsusiyyətlərini daşımaq gücünə malikdir. Ancaq qeyd etməli olduğumuz vacib nüanslardan biri budur ki, “Allyüziya”, yalnız faktlara əsaslanır. Allyüzial xarakterli istənilən mətniçi mətn təsbit olunmuş mətn hesab olunur. Yəni, həmin mətnin tarixi keçmişini yada salaraq, onun hardan başlanğıc götürdüyünü bilə-bilərik. “Reminstensiya” xarakterli hər hansı bir ifadə isə yalnız xatırlama, təsirlənmə xarakteri daşıya bilər. Biz “reminstensiya” xarakterli ifadələrin tarixi keçmişini bilmədən şüursuz şəkildə onu xatırlayıb, digər mətdə hansı ifadəli məqsədlə işləndiyini sadəcə olaraq xatırlaya bilərik. Azərbaycan və ingilis dillərində dini məzmunlu “Reminstensiya” biçimli bir sıra frazeologizmlər isə bunlardır: “Sirat körpüsü (Qıl körpüsü)” (Təhrim surəsi:28 (Qadağan surəsi)),

“**Huri mələk**” (Ənbiya surəsi:17), “**A drop in the bucket (ocean)**” (İsaiah 40:15), “**The blind leading blind**” (Matthew 15:13-14), “**Ashes to ashes**” (Genesis 3:19), “**Between the devil and the deep blue sea**” (Ted Koehler və Harold Arlen tərəfindən yazılmış mahnı), “**A thorn in the flesh**” (Corinthians 12:7), “**Wolves in sheep’s clothing**” (Matthew 7:15), “**Straight and narrow**” (Matthew 7:14), “**Good Samaritan**” (Luke 10:30-37), “**Forbidden fruit**” (Genesis 3:3) və ya “**Qadağan edilmiş meyvə**” (Əraf surəsi:22), “**As old as Methuselah**” (Genesis:5:27), “**Fight the good fight**” (Timothy 6-12), “**In seventh heaven**” (Joshua 2:11, Matta 12:50) “**Göyün yeddinci qatı**” (Fussilət surəsi: 12, Nuh surəsi: 15), “**Fall from Grace**” (Galatians 5:4), “**The beam (the mote) in one’s eye**” (Özündə səhvi görmür, başqasının gözündə tir axtarır” (Matthew 7:3-5), “**The blind leading blind**” (Matthew 15:13-14), “**Cast the first stone**” (John 8:7) və s.

“İntertekstualizm” cərəyanının əsas növlərindən biri də “Sitat” hesab olunur. “Sitat” yeganə anlayış növüdür ki, müəllif tərəfindən verilmiş və ya deyilmiş istənilən fikir vasitəsiz şəkildə digər mətnlərdə qeyd olunur. [23, c. 60] R.Bart istənilən mətniçi hissənin resipiyent tərəfindən alınmasını “sitat” hesab edir. “Mən şifahi şəkildə yaranmış ifadələrin gücünü onların köklərinə bağlayıram, hansılar ki, sonradan yaranmış mətnlər erkən yaranmış mətniçi ifadələrdən törəmişdir” [14, c. 491]) M. B. Yampolskiy, L.Jenninin və M. Riffateranın konsepsiyalarına əsasən “sitat” tamamilə əvvəlki mətnlərdən alınma hesab olunmur. O, yalnız yeni mətnin struktur gedişində cüzi bir qism şəkildə iştirak edə bilər. Nəticədə “Sitat” bütün bir mətn deyil və ola bilməz. “İntertekstualıq”ın digər növləri kimi “sitat” da mətnin yaranmasında bir növ vasitəçi rolunu oynayır. M.B.Yampolskiyə görə “sitat”-ikon, indeks, simvoldur. Mətni yaradan, mətniçi kontekstdə istifadə edilmiş “sitat”ı mənə əlaqəsinin uyğunluq prinsipi üçün bir işarə, vasitə hesab edir. (71)

“Sitat” sözünün latın dilindən “cito” hərfi mənası “gətirirəm, çağırırım” deməkdir. Haqqında bəhs etdiyimiz həmin anlayış müəllif tərəfindən yaradılmış mətnə “yad” bir fikrin əlavə edilməsidir. Biz necə ki, gündəlik həyatımızda, eləcə də elmi və bədii ədəbiyyatda da “sitat”larla qarşılaşa bilərik. (60, c.119) Bir çox elm sahələrində “sitat”lardan istifadə olunur. Müəllif, elmi mətnlərdə “sitat”ları nüfuzlu

mənbələrdən gətirərək həmin məsələyə baxış prizmasını göstərmək istəyir. Elmi “sitat”lar tam olaraq mənalı və informativ xarakter daşıyır, burada forma, stil, quruluş narahatlıq verən hissə hesab olunmur. (24, c.110) Bədii əsərlərdə “intertekstuallıq”ın elementlərindən olan “sitat”ın işlənməsində əsas məqsəd “ Mən bu əsərin müəllifiyəm və mətnimi yenidən mənalandırmaq məqsədiylə “sitatdan istifadə edərək buna cəhd edirəm” (27, c.39) “Sitat”ın bədii mətndə praktik funksiyası düşdüyü kontekstdən asılıdır. Mətndə həlledici məqam məna hesab olunmur, o məna ki, “sitat”la bağlıdır. Burada əsas diqqətin yönəldiyi istiqamət bu “sitat”ı kimin söylədiyidir. Çün ki, müəllif “sitat”la bağlı şüurda müəyyən izlər qoyur. “Sitat”ların yenidən mənalandırılması tez-tez olur. Reallığa uyğunlaşdırılaraq orijinal mənbədən məzmun etibarilə uzaqlaşdırılır. “Sitat” bir sıra əsərlərin qurulmasında yaxından iştirak edir və onların tikinti materialı olaraq özlünü təşkil edir. (28, c.167) “Sitat” əlavə izahedicilik xüsusiyyəti daşıyaraq mətnin tərkibinə qoşulur. Daha geniş bir kontekstə daxil edilərək, əvvəlki və sonrakı məzmunlarla əlaqələndirilir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mətnə daxil olan bütün “sitat” xarakterli cümlələr eyni quruluşlu olur.

Tədqiqata cəlb etdiyimiz Azərbaycan və İngilis dillərindəki dini məzmunlu frazeoloji vahidlərə daxil olan frazeosemantik “sitat”larla gündəlik həyatımızda geniş şəkildə qarşılaşırıq. Bu qarşılaşma əsrlər boyu davam edərək, hal-hazır ki həyat tərzimizi tamamlayır. Məhz nümunə gətirəcəyimiz dini məzmunlu frazeoloji “sitat”lar müqayisə etdiyimiz dillərin mənsub olduğu müqəddəs kitablarda (İncil) verilmişdir. Onlardan bir qismini sadalayaq: **“Allah hər şeyə qadirdir!”** (Bəqərə surəsi:20), **“Allahu-əkbər”** (Allah böyükdür) (Maidə surəsi:4), **“Allaha pənah aparıram”** (Ğafir surəsi:56), **“Allaha şərikin qoşmaq”** (Ənfal surəsi:39), **“Allahdan qorxun ki, nicat tapasınız!”** (Bəqərə surəsi:189), **“Allah bilir”** (Bəqərə surəsi:273), **“Allaha sığınırım”** (Yusif surəsi:23), **“Allah şahiddir!”** (Səba surəsi:47), **“The Lord gave and the Lord has taken away!”** (Job 1:21), **“An eye for an eye, a tooth for a tooth.”** (Matthew 5:38), **“Faith can move mountains”** (Matthew 17:20), **“I am the bread of life”** (KJV, John 6:35), **“What therefore God has joined together, let not man put asunder”** (ASV, Mark 10:9), **“The love of money is the**

root of all evil.” (1 Timothy 6:10), **“For everything there is a season”** (Ecclesiastes 3), **“All things must pass!”** (Matthew 24:6-8), **“Everything is in the hands of God”** (Ecclesiastes 9) **“Eat, drink and be merry!”** (NIV, Ecclesiastes 8:15) və s.

2.3. Tarixi-filoloji və tarixi-sosial xarakterli “şaqli kontekst”ə əsaslanan ifadələrin leksik-semantik özünəməxsusluqları

Şaquli kontekst tətbiqi üsullarından asılı olaraq filoloji (sitatlar, allyüziyalar, dəyişikliyə uğramış idiomlar) və sosial-tarixi (müxtəlif reallıqlar, adlar, toponimlər) komponentlərə bölünür. (9, c. 49) Lakin, bu təsnifat nisbi olaraq qalır, çünki hər iki növ şifahi və yazılı şəkildə reallığı əks etdirərək bir-birini tamamlayan “şaqli kontekst” tipləri şəkildə üst-üstə düşür. Tarixi-filoloji və tarixi-sosial “şaqli kontekst”dən başqa, İ.V.Qyübbenet həmçinin sosial-psixoloji “şaqli kontekst” adı altında bölgü yaratmışdır. Həmin bölgü bir çox parametrlərdən ölçülür: yaş, təhsil, peşə, sosial status. (9, c.67) L.V. Polubiçenko öz işində tarixi-filoloji şaquli konteksti iki klassifikasiyaya bölür. Bunlardan biri sintqamatik , digəri isə assosiativ bölgüdür. Sintaqmatik tarixi-filoloji şaquli kontekst, şifahi-bədii yaradıcılığın bütün orijinal əsərlərinin oxşar və fərqli cəhətlərini nəzərə alaraq, bərqərar etməyi nəzərdə tutur. Assosiativ tarixi-filoloji şaquli kontekst isə bədii əsərlərdə sitatlar və allyüziyalarla bağlıdır. (21, c.23)L.V.Boldireva tarixi-sosioloji şaquli konteksti tarixi-filoloji şaquli kontekstin bir hissəsi hesab edərək, bədii əsərdə dünyanın xarici şəklini obyektiv şəkildə ortaya qoyaraq, onun təzahürlərinin bütün müxtəlifliklərini reallığın bir hissəsi, həmin reallığı əks etdirən allyüziyalardan başqa, sitatları və müəllifin dilini əsas faktor hesab edir. Dövrün sosial-tarixi fonu (tədqiqatçılar tərəfindən "müəyyən bir tarixi dövrdə hər hansı bir sosial qrupun təmsilçiləri kimi insanların həyatının ən vacib aspektlərini xarakterizə edən bir sıra xüsusiyyətlər" olaraq təyin olunmuşdur.) (12,c.201)

Aparılan bir çox tədqiqat işlərində şaquli kontekstin strukturu və onun klassifikasiyası olduqca geniş araşdırılaraq müzakirəyə cəlb olunur və müqayisəli şəkildə tədqiq olunur. Növbəti addım isə tədqiqata cəlb etdiyimiz Azərbaycan və

İngilis dillərində dini məzmunlu frazeoloji ifadələri “şaqli kontekst”ə əsaslanan leksik-semantik nöqteyi-nəzərdən təhlil etməkdir.

2.3.1 Tarixi-filoloji “şaqli kontekst”ə əsaslanan dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin semantik izahı.

Tarixi-filoloji şaquli kontekstə əsaslanan dini məzmunlu frazeoloji vahidləri müqayisə etdiyimiz hər iki dildə əsaslı şəkildə izah etməyə çalışacağıq:

1. “*Ey mixi mismar edən Allah!*” ifadəsi Yusif Vəzir Çəmən zəminlinin “İki od arasında” (Qan içində) romanındandır. Bu ifadə eyham xarakteri daşıyır. Belə ki, yazıçının qələmə aldığı bu əsərdə XVIII əsrdə Qarabağda baş vermiş hadisələr təsvir olunur. Müəllifin mətnə qeyd etdiyi fikirə əsasən Vaqifi həbs edən Ağa Məhəmməd şah Qacar dəmirçilərə edam üçün çox sayda mix hazırlamağı əmr edir. “*Dan yeri söküləndə artıq şahın ölüm xəbəri şəhərə yayılmışdı. Dəmirçilərə xəbər gəldi ki, mix lazım deyil, şahın cənazəsi üçün bir neçə mismar lazımdır. Bu xəbəri bilən baş dəmirçi alınının tərini silərək: – Ey mixi mismara döndərən Allah! – deyib, üzünü göyə tərəf çevirdi*” (40, II, s.658). Əsərdə təsvir edilən hadisələrin real faktlara söykəndiyinin sübutu olaraq Molla Pənah Vaqifin dostu Vidadiyə ünvanlamış olduğu “Bax” rədifli qəzəlinə yer alan aşağıdakı misraları misal olaraq gətirə bilərik:

Qurtaran əndişədən ahəngəri-biçarəni,
Şah üçün ol midbəri təbdil olan mismarə bax!

2. “*Allahın lənəti sənə o kor gözünə gəlsin!*” Bu ifadə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Xortdanın cəhənnəm məktubları” adlı hekayəsində işlənmişdir. “Məlumdur və “Nasixüttəvarix” də yazılıb ki, Həzrət İbrahim əsrində, Həzrət Cəbrayıl mübarək qanadı ilə vurub şeytanın bir gözünü tökdü. Odur ki, şeytana lənət oxuyanda deyirlər “Lənət sənə gəlsin, kor şeytan” (42, II, 65)

3. “*Sırat körpüsü (Qıl körpüsü)*” “Sırat” sözü ərəb dilindən tərcümədə “yol” mənasını verir. Qurani-kərimdə bu kəlimə tez-tez işlənir (isti qamətlənmiş, doğru yol) ifadəsi şəkildə işlənir. Sırat körpüsü tükədən incə, qılıncdan itidir. İslam müqəddəsləri də bunu məcazi mənada qəbul etməyi düzgün hesab edərək, o yolun nazik olduğunu bildirməklə, əslində nə qədər çətin və təhlükəli olduğunu göstərmək

istəyiblər. Hər kəs öz əməllərinə uyğun olaraq nur dəhlizinin içində sırat körpüsündən keçəcək. Qurani-kərimdə möminlərin sıratdan keçməsi belə təsvir edilir: "Onların (iman) nuru (qıl körpüsü üstündə onlara yol göstərmək üçün) önlərindən və sağ tərəflərindən axıb şölə saçarkən onlar belə deyəcəklər: "Ey Rəbbimiz! Bizim nurumuzu tamam-kamal elə və bizi bağışla. Həqiqətən, Sən hər şeyə qadirsən!" (Təhrim, 8). Əksinə, münafıqlar sırat körpüsünün üzərində nursuz qalıb möminlərdən nur istəyəcəklər, amma onların xahişi rədd olunacaq (Hədid, 13).

4. "*A drop in the bucket (ocean)*" – İsa, Allahın hökmranlığını və millətlərə qarşı gücünü elan edərək, " Budur, millətlər bir kovanın damlasıdır və bu tarazlığın kiçik bir tozu sayılırlar. Baxın, o, adaları narın toz kimi tutur." (İsaiah 40:15)

5. "*A camel to go/pass through the eye of a needle* " İsa öz şagirdlərinə deyir: "Sizə həqiqətən deyirəm, varlıya Allahın rəhmətinə getmək çətindir. Dəvəyə iynə deşiyindən keçmək varlığın Allahın səltənətinə girməsindən daha asandır". (John 20:24-9)

6. "*A doubting Thomas* " Mənası: Bir sübut göstərilənə qədər nəyəsə inanmağı rədd edən şəxs. Müqəddəs kitabda Həvari Tomas, Məsihin yaralarını görmədən və ona toxunana qədər ölümlər arasından dirilməsinə inanmadığını söyləmişdir. (John 20:24-9)

7. "*If the mountain will not come to Muhammad then Muhammad must go to the mountain* " Mənası: Əgər birinin iradəsi, gücü çatmırsa, mütləq ki, çıxış yolu üçün alternativlər olmalıdır. Əgər nələrsə asan yolla öz həllini tapmırsa, bəzən bu çətin yolla edilməlidir. (52,p 321)

8. "*Ninth circle of hell*" İtalyan yazıçısı Dantenin "İlahi komediya" əsərində işlənmiş bir ifadədir. Cəhənnəmin doqquz dairəsi hesab olunan həmin yer ən pis cəzalar verilən mərkəzdir, belə ki, pisləşə bilməyən bir şey üçün cəsərlə istifadə olunur.

9. "*Wash your hands of the matter*" İsanın on iki seçilmiş şagirdindən biri olan Yəhuda İsxaryuta Yəhudi kahinlərindən aldığı pulun müqabilində Həzrəti İsayə xəyanət etdi və onu Yəhudi kahinlərinin göndərdiyi dövlət məmurlarına təslim etdi. Yəhudilərin kimisə edam etməyə hüququ çatmaması səbəbindən onu Urşəlimin

Romalı başçılarına təslim etdilər. İncillərdə qeyd olunduğu kimi Romalı hökmdar Pilatos onu cəzalandırmaqdan boyun qaçırdı və onun hər hansı bir cinayət işləmədiyini söylədi. Amma, Yəhudilər onun edam olunmasına təkid etdilər və Həzrət İsanın edam olunmayacağı təqdirdə qiyam edəcəklərini bildirdilər. Pilatos onlara dedi: “Məsih adı ilə tanınan İsa ilə mən necə davranım?” Birlikdə dedilər: “Çarmıxa çəkilsin!” Hökümdar dedi: “Niyə? Nə pislilik edib?” Onlar daha ucadan fəryad çəkərək dedilər: “Çarmıxa çəkilsin!” Pilatos bu sözlərin təsirsiz olduğunu və çaxnaşma yaradacağını görəndə su istədi və insanların gözü qarşısında əllərini yuyaraq dedi: “Bu ədalətli şəxsin qanı mənim boynuma deyil. Özünüz bilin!” Qövmün bütün üzvləri dedilər: “Onun qanı bizim və bizim övladlarımızın üzərindədir.” (Matta 27:22-25)

10. *“Bear/carry one’s cross”* Xristiyanlar Həzrət İsa Məsihin bəşəriyyətin günahları yolunda çarmıxa çəkilməsinə görə xaç işarəsini boyunlarından asırlar. Həzrət İsa dəfələrlə böyük təkidlə onun əsil davamçısının öz xaçını özü ilə daşayan və onun arxasınca gedən şəxs olduğunu vurğulamışdır. O Həzrətin bu sözündən aydın şəkildə anlamaq olar ki, xaçın boyundan asılmasının tarixi keçmişi Həzrət İsa Məsihin hələ həyatda olduğu zamana qayıdır və xaçı onun çarmıxa çəkilməsinin nişanəsi kimi qəbul etmək yalnızdır. Bu adəti “Özünü inkar” və Allah yolunda şəhid olmağa hər an hazır olmaq kimi açıqlamaq lazımdır. Bir çox inqilablarda inqilabçıların kəfən geyərək küçələrə çıxmaları da təxminən bu mənani kəsb edir. “Çoxlu sayda insan onunla gedəndə üzünü onlara tərəf çevirərək dedi: “Mənim yanıma gələn insan atasını, anasını, arvadını, övladını, qardaşlarını, bacılarını və hətta öz canını özünə düşmən bilməzsə mənim şagirdim ola bilməz. Öz xaçını götürərək mənim arxamca gəlməyən şəxs mənim şagirdim ola bilməz.” (Luka 14:25-27) “Camaatı şagirdləri ilə birlikdə yanına çağıraraq dedi: “Mənim arxamca gəlmək istəyən hər bir şəxs özünü inkar etməlidir, öz xaçını götürməlidir və mənim arxamca gəlməlidir. Çünki, özünü xilas etmək istəyən hər bir insan onu öldürməlidir, öz canını mənim və incilin yolunda fəda edən şəxs onu xilas etmiş olar.” (Mark 8:34-35, 16:24-26, Luka 9:23-25)

11. *“Sell for thirty pieces of silver”* Həzrəti İsanın şagirdlərindən olan Yəhuda İsxaryuta tərəfindən Yəhudi kahinlərindən aldığı otuz sikkə gümüş üçün satılması səbəbindən yaranmış dini məzmunlu frazeoloji ifadədir.

12. *“Get thee behind me Satan”* “Şeytan Həzrəti İsanı dağın ən yüksək zirvəliklərinə qaldıraraq ona dünyanın bütün padşahlıqlarını göstərdi. Və şeytan ona dedi: Bütün bu gücün hamısını və onların izzətini sənə verəcəyəm. Onlar mənə təslimdir və mən kimə istəsəm ona verəcəyəm. Əgər sən mənə ibadət etsən hamısı sənindir. İsa ona cavab verərək dedi: Məndən uzaq dur, şeytan! Çünki yazılıb: Allaha ibadət et və ona xidmət göstər” (Luke 4:5-8)

13. *“As patient as Job”* Bu ifadə səbr sahibi olan Əyyubun əzablarına xitabən yaranmışdır. Onun həyatı qaranlıq və dəhşətli hadisələrlə doludur. Əyyub sağlamlığını, sevdiklərini və mülklərini bir anda itirdi. “Əyyub bir gündə övladlarını və o cümlədən zənginliyini itirir. O, dözülməz yaralarla əhatələndiyi zaman həyat yoldaşı belə ona dəstək olmadı, özünü imtinaya, Allaha lənət oxumağa və özünü öldürmək həddinə qədər gəlib çıxdı” (Job 2:9), “üç dostu ona təsəlli vermək üçün gələndə, uzaq məsafədən belə onu tanıya bilmədilər.” (Job 2:12) “Bütün bu ağrılarla mübarizə aparsa belə onu yanlışlıqla günahlandırdılar. Bütün bunlara baxmayaraq, Əyyub səbr etdi və dözdü.” (Job 2:10) Allah Əyyubun səbrinin qarşılığı olaraq onun sağlamlığını bərpa etdi, mülkünü iki dəfə artıraraq ona övlad və o cümlədən nəvə bəxş edib mükafatlandırılmasına səbəb oldu.

14. *“Good Samaritan”* Bu ifadə qədimliyini qoruyaraq Müqəddəs İncil kitabından götürülərək, İsanın məsəlləri sırasına daxildir. Hər zaman məsəl olaraq gətirilən bu ifadədə soyulmuş, döyülmüş və yolun qırağında ölü halda tapılmış bir səyyahdan danışılır. Həmin səyyaha heç kəsin nəzər yetirməməsi, ancaq Samaritan adlı şəxsin onun köməyinə gələrək onu xilas etməsi bu ifadənin yaranmasına və bu günə qədər də işlənməsinə səbəb olmuşdur.

15. *“Forbidden fruit”* (Qadağan edilmiş meyvə) Uca Allah tərəfindən Adəm və yoldaşı Həvva üçün qoyulan bir imtahandan ibarət bu qadağa, ilk insan və nəslinin ən böyük düşməni olan şeytani hərəkətə keçirmişdi. Özü Allahın rəhmətindən məhrum edilərək cənnətdən qovulmuşkən, qısqandıqı və qarşısında əyilməkdən qaçdığı Adəmi

və yoldaşının Cənnətdə qalmasına razı ola bilmirdi. Allahın nemətlərindən uzaqlaşdırılmasının səbəbi olaraq gördüyü Adəmi və yoldaşını da Cənnətdən çıxarmağa qəti qərar vermişdi. Allahın onlar üçün qoymuş olduğu qadağanı tapdalamaları üçün onları düzgün yoldan çəkəndirməyə çalışmışdır. Onları aldada bilmək üçün dostca davranaraq hər cür yolu sınaı; nəticədə onları ən zəif nöqtələrindən vurdu. Onların zəif nöqtələri, ayədə ifadə edildiyi kimi, mələk olmaq (onlar kimi qüsuruz) və ya Cənnətdə əbədi qalmaq arzusu idi. Şeytan onların bu iki arzusunu təhrik edərək Adəm və Həvvaya belə demişdi: *"Yaxşı bilin ki, Rəbbiniz bu ağacın meyvəsindən yeməməyinizi; ancaq sizin iki mələk olmanızı, yaxud Cənnətdə əbədi qalmanızı istəmədiyi üçün qadağan etmişdir. Başqa bir səbəbə görə deyil! Və o ikisinə "Əmin olun! Mən, bunu sizin yaxşılığınız üçün deyirəm, mən sizə öyüd verənlərdənəm." deyərək and içdi."*(Taha:117-119)*"Deyərkən şeytan onun aqlını qarışdırıb belə dedi: Ey Adəm! Sənə əbədilik və sonu gəlməz bir səltənəti təmin edəcək bir ağacı göstərimmi?"* (Taha, 120) Şeytan, bu səylərinin nəticəsində Adəm ilə Həvvanı aldatdı və ikisini qadağan ağacın meyvəsindən yeməyə razı saldı. Onlara qarşı Şeytanın düşmənliyini unudub onun tələsinə düşən Adəm ilə Həvva, onun sözlərinə aldanaraq Allah tərəfindən qadağan olunmuş ağacın meyvəsindən yeməyə qərar verdilər. Ancaq, daha bu meyvəni daddıqları zaman, heç gözləmədikləri bir şey oldu və hər ikisinin də övrət yerləri açıldı. Bunun üzərinə, böyük bir təlaş və tələsiklik içində açılan övrət yerlərini örtmək üçün yarpaq toplamağa başladılar. Bir az əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, (Taha, 120) ayəsində şeytanın əvvəl Adəmə vəsvəsə verdiyini, daha sonra hər ikisinin birlikdə qadağan ağacın meyvəsindən yediklərini görürük; Bəqərə surəsinin 36-cı və Əraf surəsinin 20-ci ayələrində isə, şeytanın ikisinə birdən vəsvəsə verdiyi və ikisini birlikdə aldatdığı ifadə edilmişdir. Yəni Tövratdakı kimi şeytanın əvvəl Həvvanı aldatdığı, sonra da onun vasitəsilə Adəmi yoldan çıxardığı şəkildə, günahın işlənməsində Həvvanın zəifliklərini önə çıxaran və günahı az qala onun üzərinə yıxan bir məlumat verilməmişdir. Bunun nəticəsindədir ki, yəhudi-xristian ənənəsində ilk qadın olan Həvvanın şəhvetli və başdan çıxarıcı olaraq təqdim edilməsinə qarşılıq, Qurani Kərimə görə, Cənnətdən qovulmalarıyla nəticələnən hadisələrdə Adəm ilə Həvva

bərabər bir şəkildə məsul tutulmuş; hətta əsl məsuliyyət Adəmə aid olduğu üçün, şeytanın birbaşa ona xitab etdiyi bildirilmiş və Həvvaya xitabından danışılmamışdır.(72)

16. *“Nuh əyyamından qalma”* Bu ifadə qədim köklərə əsaslanır, on dördüncü əsrdən başlayaraq istifadə olunan bir deyimdir. Yalnız bir nüansı da qeyd etmək lazımdır ki, İngilis dilində bu ifadənin hərfi yazılışı *“Antediluvian”* deməkdir. Belə ki, mənası “tufandan öncəsinə aid”, “Nuh Nəbidən qalma” deməkdir. Qədimliyi ilə seçildiyi üçün bir çox dil daşıyıcısı bunun mənasını bilməyə bilər. “Nuhun tufanı”, “Nuhun gəmisini”, “Nuhun dövrü” ifadələri bir çoxumuza artıq məlumdur. İfadənin əsas semantik mənası nəyinsə qədimliyini bildirmək, artıq zamanı keçmiş bir məfhumu vurğulamaq üçün istifadə olunur. Hər iki dildə bənzər xüsusiyyətlərdən biri də Nuh peyğəmbərlə bağlı olan hadisənin təsviridir. Belə ki, həm İncildə, həm də Quranda bu ifadə ilə bağlı müəyyən fikirlərə rast gəlmək olur. İncildə Allah Nuhu hələ olmamış hadisələrdən xəbərdar edir. Nuh da imanını naminə bu xəbərdarlığa qulaq asaraq, ailəsinin qurtuluşu hesabına bir gəmi düzəltdi, imanını ilə dünyanın günahkar olduğunu göstərdi və saleh bəndələrin səadətinə qovuşdu. Qeyd olunur ki, Nuh gəmiyə minənə qədər insanlar yeyib-içir, evlənilib, evləndirirlər, sonra isə tufan olur, Allahın varlığını qəbul etməyənlər həlak olurlar. Eynilə Quranda bəhsi gedən Nuh peyğəmbərlə bağlı əhvalatda bir sıra nüanslar birləşir və oxşarlıq özünü göstərir. Ünlü-əzm peyğəmbərlərin birincisi olan Həzrət Nuh İdris peyğəmbərin nəslindən idi. O, indiki İraq ərazisində yaşayırdı. Onun qəbiləsi bütprəst idi. Onlar heyvan və insan şəklində olan bütllərə sitayiş edirdilər. Həzrət Nuh uzun müddət öz qəbiləsini Allaha ibadət etməyə çağırırdı. Ancaq əhalinin az hissəsi Nuhun fikirlərini qəbul edib, onunla razılaşırdı. Digərləri isə onu məsxərəyə qoyub lağ edirdilər. Nuh nə qədər çalışsa da öyüd-nəsihəti Allaha iman gətirməyən bəndlərində bir inam yaratmadı. Allah onları dəhşətli bir tufanla məhv edəcəyinin xəbərdarlığını verdi. Nuha gəmi düzəltməyi əmr etdi. Və gəmi hazır olandan sonra yer üzündəki hər heyvan cinsindən bir erkək, bir dişini gəmiyə yığmağını istədi. “Allah-təala yer üzündə tufan yaradıb bütün canlıları qıracaq. Allaha iman gətirənlər sağ qalacaq. Xilas olmaq istəyirsinizsə, bütllərə sitayişdən əl çəkin, əks halda məhv olacaqsınız.” Nuh Allahın

əmr etdiyi kimi quşlardan bir cüt tutub qəfəsə salır. Onlar üçün yem götürməyi də unutmur. Daha sonra özü də ailəsi və tərəfdarları ilə birlikdə gəmiyə minir. Əslində onunla birlikdə çox az adam iman gətirmişdi. Nuh dedi: “Gəmiyə minin! Onun (üzüb) getməsi də, dayanması da Allahın adı ilədir. Həqiqətən, Rəbbim bağışlayandır, rəhm edəndir!” Gəmi onları dağlar qədər dalğaların qucağına alanda Nuh aralı olan oğlunu (Kənanı) haraylayıb dedi: “Oğlum bizimlə birlikdə gəmiyə min, kafirlərdən olma!” O isə atasına cavabında belə dedi: “Mən bir dağa sığınaram, o da mənə qoruyar.” Nuh dedi: “Allahın rəhm etdiklərindən başqa, bu gün heç kəs onun əzabından qoruna bilməz!” Və nəhayət dalğa ata ilə oğulun arasına girib onları bir-birindən ayırdı və o da suda boğulanlardan oldu. (Allahdan bir əmr olaraq:) “Ey yer suyunu ud! Ey göy! (Yağışımı) saxla” – deyildi. Su çəkildi. İş bitdi (Nuha iman gətirməyənlərin məhv edilməsi barədə Allahın əmri yerinə yetdi). Gəmi Cudi dağı üzərində oturdu və: “Zalımlar məhv (Allahın mərhəmətindən uzaq) oldular.” Nuh Rəbbinə (dua ilə) müraciət edib dedi: “Ey Rəbbim! Oğlum (Kənan) mənim ailə üzvlərimdəndir. Sənin vədin, sözsüz ki, haqdır. Sən hakimlərin hakimisən!” (Allah) buyurdu: “Ey Nuh! O sənin ailəndən deyildir. Çünki o (küfr etməklə) pis bir iş görmüşdür. Elə isə bilmədiyiniz bir şeyi məndən istəmə. Sənə cahillərdən olmamağı tövsiyə edirəm. (Nuh) dedi: “Ey Rəbbim! Bilmədiyim bir şeyi səndən istəməkdən sənə sığınaram. Əgər mənə bağışlamasan, rəhm etməsən, ziyana uğrayanlardan olaram!”

17. *“Nothing but skin and bones”* Bu frazeosemantik mənə çalarına malik olan ifadə az öncə yuxarıda qeyd etdiyimiz Əyyubun başına gələn çətinliklərin nəticəsi olaraq işlənməkdə davam edir. Onun başına gələn bir çox müsibətlər fiziki və vizual görünüş etibarilə əsaslı fərq yaratdığı üçün qəlibləşmiş halda metaforik ifadə xarakteri daşıyır. O, yaşamının bütün əzab və sarsıntılarını dilə gətirirdi. “Mənim dostlarım mənə nifrət edirlər və mənə qarşı çıxdılar. Mən dəri və sümükdən başqa bir şey deyiləm!” (Job 19:19-20) Xatırlatmağı vacib bildiyim bir nüans ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dilində və bu dilin daşıyıcıları tərəfindən “Bir dəri, bir sümük qalmaq” ifadəsi işlənməkdədir. Görünür hal-hazırda işlənən bu ifadə elə məhz dini hekayətin frazeosemantik izləridir.

18. *“Am I my brother`s keeper?”* Dini məzmun hesab olunan bu ifadə qəlibləşərək İngilis dilində işlənməkdədir. Dil daşıyıcılarının istifadə etdiyi həmin frazeoloji birləşmə müəyyən bir əhvalata söykənərək qədim və dini əhəmiyyətli önəm daşıyır. Ancaq onu qeyd etmək lazımdır ki, bu metaforik ifadə Azərbaycan dilində işlənməsə də, dinimiz hesab olunan islamda və o cümlədən Quranda Habil və Qabil qardaşlarının hekayəti vardır. Hər iki müqəddəs kitabda (Quran, İncil) onların başına gələn bir sıra məqamlara toxunulmuşdur. Qısaca şərhini verək: Adəmin iki oğlu hesab olunan Qabil və Habil qardaşları qurban gətirdikləri zaman birinin qurbanı qəbul edilmiş, digərininki isə qəbul olunmamışdı. Qurbanı qəbul olunmayan Qabil, qardaşı Habilə *“Səni öldürəcəyəm!”* demişdi. Habil isə cavabında *“Allah yalnız müttəqilərdən qəbul edər!”* demişdi. Habil onu öldürmək üçün Qabilin əl qaldıracağını görsə belə qarşılıq verməyəcəyini və Allahdan qorxdığını qeyd edərək, *“Mən istəyirəm ki, sən (məni öldürməklə) mənim də günahımı öz günahınla birlikdə üstünə götürəsən və beləliklə də, cəhənnəm sakinlərindən olasan. Zalimlərin cəzası budur!”* deyə əlavə etmişdir. Və nəfsi onu (Qabili) qardaşını öldürməyə sövq etdi, onu (Habili) öldürdü və bununla da zərərçəkənlərdən oldu. (Maidə surəsi: 27-30) İncildə isə bu əhvalat ərz olunmaqla yanaşı, Allah Habilin qatili olan qardaşı Qabilə müraciət edərək soruşmuşdu: *“Haradadır sənin qardaşın Habil?”* Qabil isə Rəbbinə cavabında demişdi: *“Mən bilmirəm. qardaşımın gözətçisiyəm?”* Allah isə ona cavabında belə demişdi: *“ Sənin qardaşının qanının səsi yerdən mənə çığırır (qışqırır).”* (Genesis 4:8-10)

19. *“The cast pearls before swine”* Bu ifadə müqəddəs kitab olan Bibliyanın yeni Əhdindən gəlir. İfadənin işlənməsində çox böyük ibrətamiz həqiqət vardır. Belə ki, onun semantik məna tutumu ondan ibarətdir ki, insanları çox dəyər sahibi edib, yüksək hesab edənlər yaxşılıqları israf edərək, onun qayğısına qalmayıb, dəyərini bilməyən şəxslər üçün bu ifadədən istifadə edirlər. Bibliyada verilən fikir isə belədir: *“Təpədəki xütbədən İsa həyatda sağ qalmağın və yaşamağın yollarını davamçılarına məsləhət verərək deyirdi: İtlər üçün müqəddəs olanı verməyin, cəvahiratınızı, dəyərli incilərinizi donuzun önünə ataraq, ayaqlar altına salmayın, əks halda çevrilib sizi tikə-tikə edib parçalayar!”*

20. *“As wise as Solomon”* İfadənin tarixi–semantik əhəmiyyəti çox böyükdür. Gündəlik həyat şəraitində daim istifadə olunan frazeoloji ifadə şəklidir. Bu ifadə yaşanılmış hadisənin və ya hekayətin izlərini özündə daşıyır. Bibliyada verilmiş hekayənin qısaca məzmununu verək: “ Bir gün iki düzgün yolda olmayan qadın Süleyman peyğəmbərin yanına gəldi. Qadınlardan biri onun önündə dayanaraq, dedi: Əziz və hörmətli Süleyman padşah, bu qadınla mən eyni evdə yaşayırıq. Həmin qadın mənimlə olduğu zaman övlad dünyaya gətirdim. Üç gündən sonra onun da uşağı doğuldu. Bizdən başqa o evdə heç kim yaşamırdı, tək-cə orda biz olurduq. Bir gecə o qadın övladının yanında döndü və həmin gün uşaq öldü. Daha sonra o, mənim oğlumu yatağımdan götürərək özüylə yatağına apardı, nə zaman ki mən yatırdım. O, ölmüş oğlunu mənim yatağıma qoydu. Növbəti səhər mən qalxdım ki, oğlumu yedizdirim, onun ölü olduğunun şahidi oldum və bir az yaxından onu incəliyələk gördüm ki, həmin körpə mənim övladım deyil.” “Yox!” deyə qadın çığırdı. “ Yaşayan körpə mənimdir, ölü olan isə səninkidir!” Ancaq birinci qadın dedi: “ Bu ölü uşaq sənindir, digər yaşayan körpə isə mənimdir!” Padşah Süleyman dedi: “ Biriniz deyirsiniz, “Mənim oğlum yaşayır, sənin oğlun ölüdür, digəriniz isə mənim oğlum sağdır, sənin övladın yaşamır” deyirsiniz.” Padşah öz xidmətçilərinə qılınc tapıb gətirməyi tapşırırdı. Nə vaxt ki, onlar padşahın tapşırığı əmanəti gətirdilər, o dedi: “ Yaşayan körpəni iki yerə bölün və hər bir qadına yarisini verin!” Yaşayan övladın əsl anası oğluna məhəbbət dolu idi. O padşaha dedi: “Xahiş edirəm, əziz və hörmətli padşahım, övladımı öldürməyin, körpəni o qadına verin!” Digər qadın isə belə dedi: “ Heç birimiz ona sahib ola bilməyəcəyik. Körpəni iki hissəyə bölün!” Bunu belə görən padşah, dedi: “ Körpəni öldürməyin! Onu birinci qadına verin, uşağın əsl anası odur!” Nə vaxt ki, İsrail xalqı Süleyman haqqında bu əhvalatı eşidir, onlar bunu qiymətləndirərək, görürlər ki, o, Allah tərəfindən düzgün qərarlar qəbul edir. (1 Kings 3:16-28)

21. *“In seventh heaven”* (Göyün yeddinci qatı) Bu ifadə olduqca diqqətçəkəndir. Bu, çox böyük xoşbəxtlikdir. Hər kəs heç olmasa yaşadığı müddət ərzində bir dəfə olsun həmin zövqü yaşamaq istəyər. Və bir çox insanlar düşünürlər ki, bəli, məhz o yeddinci qat mövcuddur. Biz sevincdən, xoşbəxtlikdən bizə bunu

bəxş edənlə birlikdə göyün yeddinci qatındayıq. Bəs kim dedi ki, xoşbəxtlik məhz yeddinci qatdadır, birinci və ya ikinci səmada deyil? Həmin ifadənin bir çox mənbələri vardır. Həmin mənbələrdən başlanğıcı islam aləminin müqəddəs kitabı hesab olunan Qurandır. Allah tərəfindən nazil edilən müqəddəs kitab göyün yeddinci qatından Cəbrayıl adlı mələk tərəfindən Məhəmməd peyğəmbərə çatdırılıb. Bir dəfə Məhəmməd məbəddə dua edən zaman Cəbrayıl adlı mələk onun yanına gələrək gözüne görükdü və göyün yeddinci qatından nur, işıq salaraq oradan nərdivan endirdi. Birinci qat gümüşdən, ikinci gözqamaşdırıcı parıldayan poladdan üçüncü qat qiymətli daşlardan, dördüncü qat zümrüddən, beşincisi briliyatlardan, altıncısı şəffaf karbon qatından, yeddinci qat isə bütöv bir səma işığı idi. Bura məhz cənnətin özü idi. Məhəmməd peyğəmbərin özü və dindar müsəlmanlar da buraya daxil olmaqla mükafatlandırılacaqdılar. Ən üst yüksəklikdə yalnız Allahdır. Göyün yeddinci qatı da cənnətin möhtəşəm bir yeri təsirini bağışlayır. Ancaq onu da qeyd etmək lazımdır ki, islam dini çox gəncdir, VII əsrdə rəsmi din hesab olunmuşdur. Səmanın səviyyələri haqqında məlumat isə bizim eramızdan əvvəl IV əsrə gedib çıxır. Yunan filosofu Aristotel tərəfindən “səma haqqında” məlumat verilmişdir. Aristotelə görə “səma” bərk günbəzdir, yer kürəsinə söykənir və bir neçə səviyyədən ibarətdir. Orada ulduzlar və planetlər yerləşdirilmişdir. Bu qədər tədqiqat içərisində isə dini məzmunlu və ya cənnətin mövcudluğunu bildirəcək mövqedən heç bir fikir bildirilməmişdir. Bibliyada göyün yeddinci qatı ilə əlaqədar əsaslı sübut ola biləcək məlumat yoxdur. Yalnız müqəddəs kitabda bu ifadə ilə bağlı qeyd olunmuş bir neçə sitatlar vardır: Göyün yeddinci qatı “Allahın yaşadığı yer deməkdir.” (Joshua 2:11), “Allahın yaşayış yeri” (Matta 12:50) mənasını verən ifadə də işlənmişdir. Deməli, dini məzmunlu “Göyün yeddinci qatı” ifadəsinin əsas semantik çaları ondan ibarətdir ki, Allah bəndəsi həyat yaşamı boyu qarşılaşdığı bir çox sevincli anlarının xoşbəxtlik pilləsini məhz haqqında danışdığımız metaforik birləşmə ilə müqayisə dərəcəsinə qaldıra bilər. Bu da deyilənlərin ümumi şəkildə ən bariz nümunəsi olaraq qəbul edilə bilər.

22. “*Cast the first stone*” Bu ifadənin kökü müqəddəs kitabda İsanın verdiyi məsləhətlərlə bağlıdır. Əsas məğzi-mənası ondan ibarətdir ki, hər zaman günahkarı

qabaqlayın və birinci olaraq onu mühakimə edin. Bu, İsanın təlimi zamanı dindarlara nümunə olaraq istifadə etdiyi ifadə idi. Möminlər günahkarları ittiham etmək hüququnda ola bilərlər, ancaq bir halda ki, özləri günahsızdırlar—başqa sözlə, “Mühakimə edin ki, mühakimə etməsintlər!” Orijinal mənbədə isə belə deyilir: Ondan (İsadan) soruşduqda ayağa qalxıb belə dedi: “Aranızda günahsız kimdirsə, günahkarı ilk mühakimə edən və daşı atan o olsun!” (John 8:7)

23. *“The blind leading blind”* semantik yüklü ifadə bir çox məqamlarda istifadə olunur. İndi isə onu şaquli kontekst prizması daxilində nəzərdən keçirdək. Bu ifadənin əsas semantik çaları ondan ibarətdir ki, hər hansı bir məsələ və ya mövzu ilə bağlı kiməsə nəyisə izah etməyə çalışan şəxs onu dinləyən insandan çox bilmir, ancaq çalışır ki, ona kömək etsin. Bibliyada bu ifadənin orijinal olaraq işlənməsi bir daha semantik çaların əhəmiyyətini açmağa bizə imkan verir. “Kor korun bələdçisidir. Tək buraxın onları. Qoyun korların kor liderləri olsun. Kor koru gətiribsə, iksi də xəndəyə düşəcəkdir!” (Matthew 15:13-14)

24. *“The beam (the mote) in one’s eye”* (Özündə səhvi görmür, başqasının gözündə tir axtarır) Bu frazeosemantik əhəmiyyətli ifadə Bibliyadan götürülmüşdür. Yəni bizim dilimizə İngilis dilindən, Bibliyadan keçib desək yanlışdır. Bu qəlibləşmiş metaforik ifadə ibrətamiz fikir mənbəyi daşıyır. Çəkilən bu məsələnin əsas semantik mənası ondan ibarətdir ki, hər kəs qarşılaşdığı istənilən mənfi situasiyada ilk öncə özündəki əyri-əksiklikləri analiz edib, gözdən keçirməlidir, daha sonra qarşı tərəfə yönlənib düzgün getməyən istiqamətin əsas səbəbini axtarıb tapmalıdır. Məhz bu cür baxış tərzini insanlar arasındakı ünsiyyətin və uzunmüddətli əlaqənin möhkəm sütunu hesab oluna bilər. Bibliyadan əsirlənib gələn bu ifadənin orijinal halını misal olaraq gətirək: “Niyə qardaşındakı tiri görürsən, ancaq özünün etdiyin səhvi nəzərə almırsan?” “Və ya qardaşına necə deyəcəksən ki, gözlə sənə gözündəki tiri (budaqcığı) çıxardım və budur, gözündə nur yarandı?” “Ey ikiüzlü, əvvəlcə öz gözündən o tiri çıxart, daha sonra qardaşının gözündən çıxardıb və ya çıxarmayacağına ehtiyac olduğunu aydın görəcəksən!” (Matthew 7:3-5)

25. *“The Parable of the Lost Son”* or *“Prodigal son”* Bibliyadan gələn şaquli kontekst xarakterli semantik yüklü frazeoloji ifadədir. Eyhamın əsas məramı ondan

ibarətdir ki, insan övladı hər an səhv edə bilər, əsas olan odur ki, etdiyi əməllərindən utanıb, bir daha onu təkrarlamasın. Bibliyada danışılan bu hekayə də ibrətamiz xarakter daşıyır. İstər ata primazından, istərsə də övlad tərəfindən olduqca ibrət ola biləcək bir əhvalatdır. Orijinal mənbədən hekayənin qısaca məzmununu açaraq həmin frazeoloji ifadəyə daha da aydınlıq gətirək: “İsa davam edərək: Bir kişi olur ki, onun da iki oğlu olur. Oğullardan balacası atasına deyir: “Ata, mənə çatacaq var-dövləti mənə verməyini istəyirəm.” Və ata da qarşılığında oğlunun istədiyini edir və var-dövlətini ikiye bölür. O, çox uzun müddət çəkmədən uzaq bir ölkə üçün yola çıxdı və bütün zənginliyini, var-dövlətini orada- yabanı yaşayış sahəsində tamamilə itirərək, əlindən boşa çıxardı. Pulu bitdikdən sonra artıq aclıq hökm sürməyə başladı və o işləməyə ehtiyac duydu. Və onu işə qəbul etdilər, işi isə donuzları qidalandırmadan ibarət idi. O, donuzların qidalandığı ərzaqlardan yemək istəsə də ona heç kim bir şey vermədi. Birdən onun ağına gəlir və deyir: “Atam köməkçilərini qida ilə təmin edir, mən isə burada aclıq çəkirəm.” “Mən yola çıxıb atama qayıdacağam! Və ona “Ata, sənə və Allaha qarşı günah işləmişəm. Mən artıq oğlun deyilməyə layiq deyiləm! Məni qulluqçularından biri olaraq işə götürərsən.” Ancaq baxmayaraq ki, oğul uzun müddət uzaq bir səfərə getmişdi, atası onu görəndə kimi qucaqlayaraq, öpdü və ona mərhəmət göstərdi. Oğul atasına günahkar olduğunu söylədi. Ancaq ata öz xidmətçilərinə dedi: Tez ən yaxşı paltar gətirin, ayaqqabı və əlinə taxmaq üçün üzük gətirin! Buzovu gətirin və onu kəsin! Bu gün bayram keçirək və qeyd edək! Çünki övladım öldü və dirildi, itdi və yenidən tapıldı.” (Luke 15:11-32) Hekayə uzun olsa da bizə vacib olan həmin frazeoloji ifadənin semantik mənasını açmaq idi. Məhz bu ifadəyə şaquli kontekst prizmasından yanaşmaq idi.

26. “*Fall from Grace*” Bu deyim dini məzmunlu frazeosemantik mənə çalarına malikdir. Belə ki, həmin frazeoloji ifadə hörmət və nüfuzdan düşən şəxsə aid edilir. Haqqında bəhs etdiyimiz ifadə ilk kişi və qadın hesab olunan Adəm və Həvvanın Allaha qarşı itaətsizliyinə əsasən yaranmış, xristian istinadından gəlir. Hansı ki, Allah tərəfindən qadağan edilmiş meyvəni şeytanın sözlərinə və pis əməllərinə aldanaraq yeməkləri və ömürlük cənnətdən məhrum edilməkləri ilə seçilir. (mənfiliyi ilə) (Galatians 5:4)

27. *“Speak of the Devil or talk of the devil”* Dini komponentli frazeoloji birləşmə hesab olunan bu ifadə olduqca maraqlı semantik mənə çalarına malikdir. Belə ki, həmin ifadə on altıncı əsrin müxtəlif latın və ingilis dilli mətnlərində istifadə olunurdu. Elə görünür ki, bu ifadə mətniçi mətn (intertekstuallıq) xarakteri daşımışdır. Semantik mənasına gəldikdə isə “ söhbət edərkən gözlənilmədən araya girən müraciət” hesab olunur. Bu bir növ söhbəti kəsmək, söhbətə imkan verməmək mənasını ifadə edir. Həm də əsas nüans ondan ibarətdir ki, gözlənilmədən peyda olan şəxs haqqında danışılan zaman bu ifadə işlənir.

2.3.2 Tarixi-sosioloji “şaqli kontekst”ə əsaslanan dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin semantik izahı

Tarixi-sosioloji şaquli kontekstə əsaslanan dini məzmunlu frazeoloji vahidləri müqayisə etdiyimiz hər iki dildə əsaslı şəkildə izah etməyə çalışacağıq.

1. *“As poor as a church mouse”* Frazeeosemantik mənə çalarına malik olan və şaquli kontekst xarakteri daşıyan ifadələrdən biri də budur. Haqqında bəhs etdiyimiz ifadə on yeddinci əsrdə meydana gəlmişdir. Onun orijinal növü *“hungry as a church mouse”* metaforik ifadəsidir. Kilsədə yaşayan siçanlar uğursuzluğa düşər olmuşdular. Bədbəxtlikdən həqiqətən orada ərzaq tapmaq mümkün deyildi. Çünki o dövrün kilsələrində mətbəx yox idi. O vaxtdan bəri də siçanlar əfsanəyə görə həmişə ərzaq, restoran, baqqal, qəlyanaltı kimi yerlərdə olmaq arzusundadırlar. Bu ifadə məhz o dövrün yaşam tərzini özündə ehtiva edir Kilsə ilə bağlı olan qəlibləşmiş frazeoloji vahid dini məzmunlu semantik çalara bürünərək müəyyən bir anlayış kəsb edir. Sonradan *“hungry”* sözü, *“poor”* ilə əvəz olunmağa başlanır. Və bu cür də *“As poor as a church mouse”* kimi işlənilməyə davam edir.

2. *“Yezidlik etmək” (Şümür olmaq)* Gündəlik həyatımızda daim işlənən dini məzmunlu frazeoloji ifadələrdəndir. Bu ifadənin də tarixi Kərbəla hadisəsinə gedib çıxır və onunla əlaqədar işlənir. Bu döyüşün tərəfdarları artıq bizə məlumdur. Onlardan biri İslam peyğəmbəri Məhəmmədin nəvəsi Hüseyn ibn Əli, digəri isə Əməvi xəlifəsi I Yezid hesab olunur. Aralarında baş tutan qızgın müharibə zamanı orada yaşanan bir çox hadisələr nəticəsində bu ifadə qəlibləşmiş frazeoloji vahid

halını almışdır. Übeydullah ibn Ziyad Ömər ibn Sədə məktub yazaraq dedi ki, İmam Hüseyin qoşunu ilə su arasında elə bir məsafə yaradılsın ki, onların əli belə suya çata bilməsin. Bu əmrdən sonra beş yüz nəfər adamla Fərhat çayı mühasirəyə alındı. Sonuna qədər mübarizə aparanlardan isə İmam Hüseyin qardaşları idi. Onlardan axıra qalanı təkcə Hz.Abbas oldu. İmam Hüseyin ona buyurdu: “Sən mənim bayraqdarımsan, lakin bu uşaqlar üçün bir az su tap.” Hz.Abbas mühasirədə olan Fərhat çayına sarı yollandı. Qarşısına çıxan bütün həmlələri dəf edərək suyu götürməyi bacardı. Ancaq geri qayıdarkan düşman pusqusu ilə üzləşmək məcburiyyətində qaldı. Onun sağ qolunu vururlar. Hz.Abbas mübarizəsini davam etdirərək qılıncı sol əlinə alır, bu da fayda vermir və sol qolunu da qılıncı ilə kəsirlər. Yağış kimi yağın oxları onun başını qanına qəltan edir və Hz.Abbas şəhadətə qovuşur. “Yezidlik etmək” (Şümür olmaq) frazeoloji ifadəsi təkcə “su” məfhumu ilə bağlı deyil, həm də Yezidin özünün və o cümlədən adamlarının qəddarlığını sübuta yetirəcək semantik çaları özündə birləşdirir. Həmin döyüş zamanı İmam Hüseyin tərəfdarları vəhşiliklə şəhadət bağına pərvaz etmişdilər. Böyük bir şücaətlə vuruşanlardan biri İmam Hüseyin oğlu Əli Əkbər, onun qardaşları, Şimr ibn Zilcövşən və s. olmuş və əzmlə vuruşaraq son nəfəslərinə qədər mübarizə aparmışlar.

3. “*Kərbəla çölünə dönmək*”, “*Hər gün Aşura, hər yer Kərbəla*” Qeyd etdiyimiz hər iki ifadənin islam tarixində olduqca böyük önəmi vardır. Bu ifadələrin mövcudluğunun qədimdən xəbər verməsi açıq-aydın bizə məlumdur. Min üç yüz yetmiş səkkiz il bundan əvvəl baş vermiş Kərbəla hadisəsində və ya döyüşündə dəhşətli işgəncələrə məruz qalmış peyğəmbər əfəndimizin nəvəsi Hz.Hüseyin və Əhli-beyt üzvlərinin keçirdiyi sarsıntılar və faciəvi məqamlar bu cür frazeosemantik vahidlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Müharibənin yaranmasında əsaslı səbəb, hicrətin 60-cı ilinin rəcəb ayında Müaviyənin ölümündən sonra oğlu Yezidin hakimiyyətə keçməsi idi. Necə ki, atası dünyapərəst bir mövqe seçmişdi, din məsləhələrindən tamamilə uzaq idi, eləcə də Yezid Quran və Peyğəmbər Sünnesinin qanunlarını nəinki pozur, hətta oradakı dini əsasları məsxərəyə belə qoyurdu. Şübhəsiz ki, Hz.Hüseyin belə bir adamın müsəlmanlara hakimlik etməsini qəbul etmir, hətta o deyirdi: “Əgər Yezid kimi bir adam bu ümmətin rəhbərliyini

əlinə alarsa, onda İslamın “Fatihə”sini oxumaq və matəm saxlamaq lazımdır”. İmam Hüseyin, ailəsi, övladları və dostları (tərəfdarları) bütün gecəni namaz qılmaqla, Allaha dua etmək və kömək istəməklə keçirdilər. Həmin gün, hicrətin 61-ci ilinin məhərrəm ayının 10-u Aşura gecəsi idi. Aşura günü səhər döyüş hazırlığına başlanılır. İmam Hüseyin 72 nəfər qoşunu ilə 32 süvari, 40 nəfər piyada ilə döyüşə başladılar. Qızğın döyüş nəticəsində Hz.Hüseyin və tərəfdarları faciəvi şəkildə öldürüldü. O qədər dəhşətli bir mənzərə hesab olunurdu ki, hətta “qan su yerinə axırdı” ifadəsinin yerinə düşəcəyi bir məqamdır. Məhz bu səbəbdən “Kərbəla çölünə dönmək” frazeoloji ifadəsi həmin məkanın ağılalmaz dərəcədə qanlı örtülməyinə nümunədir. Hətta bir çox əfsanələrdə Kərbəla çölündə belə bir faciənin yaşanması və qanın miqdarının olduqca çox olması nəticəsində orada yaşayan sakinlərin həmin döyüş yerinin nəmliyinin hələ də hökm sürməsinə vurğulayırlar. “Hər gün Aşura, hər yer Kərbəla” ifadəsi isə bu faciənin Aşura günü baş verməsi və məkan olaraq Kərbəlada hadisələrin cərəyan etməsi hesabına yaranmışdır. Hər il həmin dəhşətli günün zamanı çatanda bütün müsəlman əhli (şüə məzhəbləri) bu faciəni dərin hüznə qeyd edirlər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yaşanan bu tarixi hadisədən əsirlənən “Kərbəla olmaq” qəlibləşmiş frazeoloji ifadəsi yaranmışdır. Bu ifadə həmin tarixi məkanı ziyarət edənlərə şamil olunur. Və adətən qısaca olaraq “Kərbəlayi” müraciət forması halında istifadə olunur.

4. “*Fight the good fight*” Dini məzmunlu frazeosemantik mənə çalarına malik olan bu ifadə Bibliyadan götürülmüşdür. Xristianlar arasında daim öz işləkliyi ilə seçilir. Belə ki, qəlibləşmiş metaforik hal alan bu sabit birləşmənin mənası döyüşə hazırlaşan şəxslərin yaxşı mübrizəsi üçün istifadə olunur. Ümumiyyətlə, bu ifadə sosial-tarixi xarakter daşıyır. Belə ki, xristian dini mənsublarının keçmiş mübarizəsini özündə implisit şəkildə əks etdirir. Daha ətraflı izaha ehtiyac duyaraqdan deyə bilərik ki, həmin ifadə qədim dövrlərdə xristian dini mənsublarının xristianlığı qəbul etmək və bu imanı yaymaq üçün istifadə etdiyi “yevangel” çağırışı idi. (Timothy 6-12)

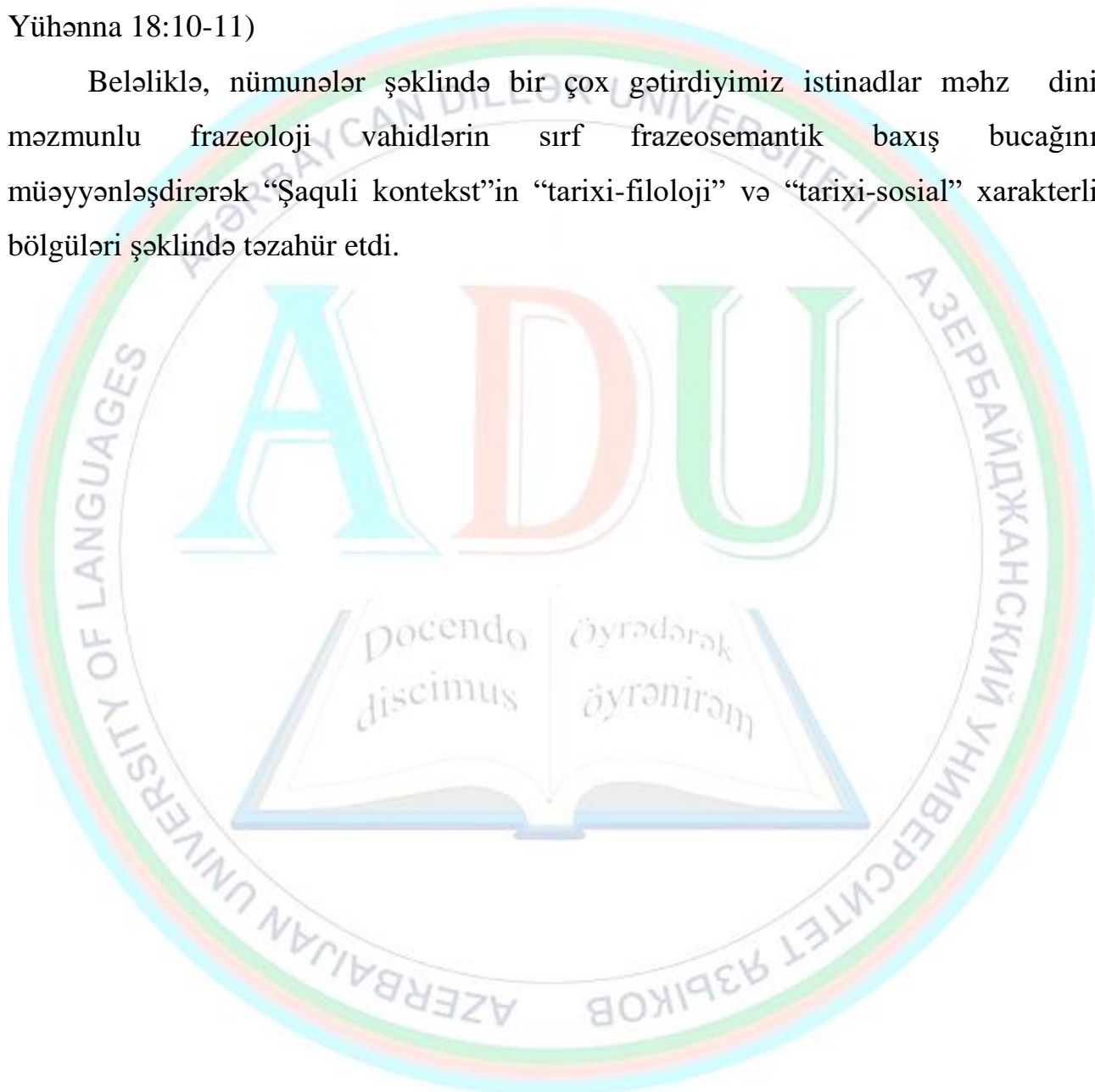
5. “*In one`s Sunday best*” Xristian dininə mənsub olan hər kəs bilir ki, Bazar günü kilsəyə gedərkən həmin günün ən mükəmməl geyimi geyinilməlidir. Hər zaman eşidilən bir nüans vardır ki, Allahın hüzuruna gedərkən gözəl geyinmək lazımdır.

Deyilir ki, “Ən bahalı, formal geyimlər tapın və həmin bazar günü geyinin, çünki bu Allahı izzətləndirir!” Bu həqiqətən mi belədir? Müqəddəs kitabda doğrudan mı belə deyilir?! Baxmayaraq ki, Bibliyada xüsusi bir göstəriş verilməyib, ancaq bir neçə geyim vardır ki, onların kilsəyə geyinilməsi düzgün hesab olunmur. Buraya dizaynlı cins, qısaqol köynək və s aiddir. Bibliyada qeyd olunanlar bunlardır: Qadınlar kişi geyimində, kişilər isə qadın geyimində kilsəyə gələ bilməz, əks halda Allah tərəfindən lənətlənmiş hesab olnuurlar” (Deut 22:5) Həmin kitabda yazılır ki, qadınlar dəbə uyğun geyinə bilərlər, ancaq bahalı və zinət əşyalarıyla kilsəyə gəlmək qadağan hesab olunur. Bu əmr üçün bir çox mükün səbəb ola bilər. “Pavel qeyd edir: “ Bütün diqqət yalnız Allaha olmalıdır. Qısqanclıq kilsəyə daxil olmamalıdır və qürur kilsədən kənarda qalmalıdır. İnsanlar geyim yarışı keçirməməli, pullarını boş yerə geyimə xərcləməməli, əksinə ehtiyacı olan kilsə üzvlərini yemək və ərzaqlarla təmin etməlidir.” “Bir qadının gözəlliyi onun görünüşü deyil, daxili keyfiyyətləridir. Allahın evinə təşrif buyuran zaman nə üçün fərqlənməlisiniz? Bizi Allaha dua etmək, ona iman gətirmək üçün nə saxlaya bilər?” (1 Pet 3:2-5) “Bir çox insanlar kilsəyə girən zaman papaq taxılmağını vacib hesab edirlər, ancaq qədim bir ənənənin sonradan kişilər üçün aradan qaldırıldığı ortaya çıxdı, ancaq qadınlar üçün bu ənənə davam edir.” (I Cor. II: 4-7) “Allahı ürəyimizin imanını daha çox narahat edir.” (1 Şam 16:7) “ Ötən bazar günü Allahı qəzəbləndirəcək əməllərinizin, zərərli yolda olmağınızın hesab aparmaq yerinə, güzgüdə paltarlarınızı yoxlamağa daha çox vaxt sərf etdiniz.” (Zəbur 139: 22-23) Bu ifadə xristian dininə mənsub olan insanlar tərəfindən işlənməsinə rəğmən islam dinində də məscidə gedən zaman geyimin əsas faktor olmağı önəm kəsb edir. Belə ki, hər bir müsəlman Allahın evinə təşrif buyuran zaman mütləq geyimini nəzərə almalıdır. Oxşar nüanslardan biri, kəhkəşanlı geyinmədən, başörtüsünü taxaraq, Allahın hüzurunda səmimi qəlbədən dua etməkdir.

6. “*Lives by the sword, dies by the sword*” Həzrəti İsanın təqib edilməyi artıq ona məlum idi. Və silahdaşlarına qılınc almaq barəsindəki təkidini çox da ciddiyyə almırlar, çünki onun üçün hər hansı bir qorxunun yaranacağını düşünmürlər. Amma çoxlu sayda insanın onlara qılınc ilə hücum etdiyini görəndə silahın nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu anladılar. Onlar belə bir böhranlı vəziyyətdə nəse etməyin

mənasız və əhəmiyyətsiz olduğunu bilirdilər. Elə bu səbədən də Həzrəti Məsih belə bir addım atmağı onlara qadağan etdi: “Birdən İsanın silahdaşlarından biri (Şamun Petros) qılıncını qınından çıxardaraq rəisin nökrinə zərbə endirdi və onun qulağını başından ayırdı. İsa ona dedi: “Qılıncını qınına qoy, çünki əlinə qılınc alan hər bir kəs qılıncı da həlak olacaq.” (Matta 26:9, Matta 26:51-52, Mark 14:47, Luka 22:50-51, Yühəna 18:10-11)

Beləliklə, nümunələr şəklində bir çox gətirdiyimiz istinadlar məhz dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin sırf frazeosemantik baxış bucağını müəyyənləşdirərək “Şaquli kontekst”in “tarixi-filoloji” və “tarixi-sosial” xarakterli bölgüləri şəklində təzahür etdi.

NƏTİCƏ

Müasir tədqiqatlar bir çox prizmalardan həyata keçirilmişdir. Dilçilik elmində daha çox tədqiqat obyektlərindən biri də frazeologizmlər olmuşdur. Elmi işin I Fəslinin I hissəsinin əsas struktur mənbəyi hesab olunan “dini frazeologizmlər” haqqında məlumat verərək, müqayisə etdiyimiz hər iki dilin adət-ənənələr və dini inanclara yönəlmiş saysız-hesabsız dini məzmunlu frazeologizmlərin mövcudluğunu sübut edərək, onların bütün bir tarix boyu yaşanılan hadisələrlə bağlılığını və hətta beynəlxalq səviyyədə işlənmə biləcək ortaqlığın mümkün ola biləcəyi qərarına gəldik. Belə ki, Azərbaycan dilinə xas “Allah payı istəmək”, “Allah kərimdir”, “Allah dəvəyə qanad versəydi, dünyada uçmamış dam-daş qalmazdı.” tipli və ingilis dilində “the devil’s own luck”, “die(or end) in the gutter” və s. kimi dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin özünəməxsus anlayış şəkli olduğunu, daha sonra universal dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin olması mümkünlüyünü müqayisəli şəkildə sübut etdik. Misal olaraq, “May God forgive you!”, “Let God grand you abundance!”, “God’s punishment”, “The house of God” beynəlxalq səviyyədə işlənmə dərəcəli dini frazeoloji vahidlərin mövcudluğunu müəyyənləşdirdik. Hər iki dildə də toy və yas mərasimində qəlibləşmiş halda sabitləşib qalmış gündəlik həyatımızda rastlaşdığımız ifadələrin sonsuz sayda çoxluq təşkil etdiyini, o cümlədən, dini evfemizlərin dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin işlənmə yeri və semantik çalarına görə çox mühüm amil olması fikrinə gəldik. Belə ki, misal olaraq, “to die”- “ölmək” məsdər tərkibinin “to go one’s long rest” dini məzmunlu frazeoloji ifadənin daha kobud səslənişindən bir qədər uzaqlaşmış xarakterli ifadə olması məqamını aşkara çıxartdıq.

Dünyanın dil mənzərəsi hər bir xalqın yaşam tərzini, adət-ənənələrini əks etdirir. Azərbaycan və ingilis dillərində hər bir dil daşıyıcısının dini görüşlərə sahib olması və sahib olduqları həmin dini baxış tərzinin həyat fəlsəfəsinə çevrilməsi onların dini inanc və sitayişlərindən doğduğunu, bunun nəticəsində də dini məzmunlu frazeologizmlərin yaranma səbəbinin elə məhz həmin dil daşıyıcılarının dini inanclarından irəli gələn bir nüans olması qərarına gələrək, bunu dünyanın dil mənzərəsi prizmasından yanaşma şəkli olaraq qəbul etdik.

Azərbaycan və ingilis dillərinin müqayisəsini apararkən onların “monoteist” dinlərə mənsub olması və kainatda mövcud olan canlı və ya cansız fərq etməz istənilən obyekt və ya varoluşu bizə ayin olan istənilən məfhumun tanrının iradəsi və gücü naminə yarandığını iddia etmələrini dini məzmunlu frazeoloji vahidlərə də siraət etməsi ilə əlaqələndirdik.

Hər iki dilin də mənsub olduğu dini doqmaya yönəlik ortaq və fərqliliklərini şərtləndirəcək bir sıra faktorları aşkara çıxartdıq. Ortaqlıq xüsusiyyəti daşıyan əsas məsələlərdən biri müqayisə etdiyimiz dillərin mənsub olduğu dinlərin, “İbrahimi din”lər kateqoriyasına daxil olmasıdır. İslam və xristian dinləri arasında mövcud olan oxşarlıqlar - Adəm və Həvva, Cənnət və cəhənnəm, mələklərlə bağlı əfsanə və rəvayətlər, Rəsulallahın insanların xeyirli və imanlı bəndələr olması üçün peyğəmbərlər göndərməsi (İbrahim peyğəmbər), mənsubluq nöqtəyi-nəzərindən hər bir dinin müqəddəs və toxunulmaz hesab etdiyi kitablar (xristian dinində - incil, islam dinində - quran), kitabların nazil edilməsində vasitəçi olan Allahın seçilmiş bəndələri (onlar xristianlıqda- Hz.İsa Məsih, islamda -Hz.Məhəmməd peyğəmbər müqəddəsləridir.), qiyamət günü ilə bağlı fəvqəlhadisələrin (günəşin qaralması, ölümlərin dirilərək qəbirlərdən qalxması və s.) baş verməsi, əməlisaleh bəndələrin cənnətə, digərlərinin cəhənnəmə vasil olması kimi bir sıra faktorları aşkara çıxartdıq. Biz ortaq xüsusiyyət olaraq “İbrahimi din”ləri qeyd etsək də, onların mövcudluq tarixi fərqli şəkildə özünü göstərdi. Belə ki, islam dinində Allah İbrahim peyğəmbərə oğlunu onun yolunda qurban verməyi əmr edir, bununla da islam dünyasında xeyir əməl, savab iş görmək istəyən Allah bəndələri əhd edib qurbanlıq quzunu kəsərək bu dini ənənəni davam etdirirlər, xristianlıq dinində isə məzhəb sahibləri Hz.İsa Məsihin Allah olması və ya Allahın ruhunun Məsihin daxilində bərqərar olması kimi fikirləri göz önünə sərirlər və xristianlar İsa Məsihin sonuncu qurban olduğunu hesab edirlər. Digər bir tərəfdən “xaç suyunda qüsl” və “sibğətullah”- “ilahi qüsl”, ondan başqa əxlaqi, ibadət əhkamları fərqlilikləri, bayram və anım mərasimlərini də fərq olaraq aşkara çıxartdıq.

Dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin ilkin semantik klassifikasiyasını apararaq, müsbət mənə ifadə edə bilən dini leksemin (Allah qorusun!- God save you!) mənfi

rakursdan çıxış edə bilməsi (Allah lənət eləsin!- May God punish you!) mümkünlüyün, Allahın İlahi varlığın qüdrətini səciyyələndirən frazeosemantik faktor (Allahın adı ilə!- In the name of God!) olması ilə yanaşı, and –şərt-şahidlik bildirən semantik mənə yükünə sahib olması (Yalnız Allah bilir!- Only God knows!) və s. bu kimi nəticələri əldə etdik.

Azərbaycan və ingilis dillərində söz birləşməsi və cümlə strukturlu sintaktik quruluşlu dini frazeologizmlərin üstünlük təşkil etməsi, ancaq cümlə formalı dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin daha çox işlənməsi və sintaktik quruluşlu frazeoloji vahidlərin dini məzmunlu ifadələrin komponentlər şəklində bölünərək qəlibləşmiş metaforik quruluş formalaşdırması fikrini əldə etdik.

Frazeoloji vahidlərin semantik quruluşunun öyrənilməsi komponentlərin semantik təhlili yolu ilə aparılmışdır. Tədqiqat aparılan semantik quruluşlu dini məzmunlu frazeoloji vahidlərdə omonim, antonim və çoxmənalı sözlərdən daha çox sinonimlərin (Allah bağışlasın! – Allah günahından keçsin, God be with you! - Lord helps you!) üstünlük təşkil etməsi və eyni zamanda sinonimlərin dini frazeoloji variantlılığı prinsipi etibarilə leksik (Allah bəndəsi-Allah qulu; Goodness knows! -The Lord only knows!), morfoloji (Allah vurub!-Allah vurmuşdu!), sintaktik (Allaha şükür!-Şükür allaha!) semantik quruluşda olması onların üstünlük təşkil etməsi nəticəsini verir.

I Fəslin II hissəsində dini məzmunlu frazeologizmlərin leksik-komponentar təhlilində teonim və demonim bölgüsü ilə yanaşı “neytral” xarakterli sonradan dini məzmun ifadə etmiş sözlərin mövcudluğu fikrinə gəldik. Buraya xaç, molla və kimi semantik mənalı sözləri aid etdik. Və hər iki dildə də müqayisəli şəkildə “Allah” leksemi ilə ifadə olunan dini məzmunlu frazeoloji vahidlərin üstünlük təşkil etdiyinin şahidi olduq.

II Fəsil, elmi tədqiqat işinin əsas hissəsini təşkil edir. II fəslin I hissəsində “Şaquli kontekst” anlayışının hər hansı bir mənənin müəyyən hissəsi kimi yazılı nitqə daxil olaraq söz və ya fraza şəklində, ya da şifahi olaraq hər bir fərdin təfəkküründə daimi izlər şəklində təzahür etməsi nəticəsinə gəldik.

“İntertekstuallıq” termininin “Şaquli kontekst” anlayışının əsas vacib şərtlərindən biri olması və allyüziya (“*Ey mıxı mismar edən Allah!*”, “*Kərbəla çölünə dönmək*”, “*A camel to go/pass through the eye of a needle*”, “*Wash your hands of the matter*”, “*Sell for thirty pieces of silver*”, reminstensiya (“*Sirat körpüsü (Qıl körpüsü)*”, “*In seventh heaven*” - “*Göyün yeddinci qatı*” və sitat (“*Allaha pənah aparıram*”, “*Allahdan qorxun ki, nicat tapasınız!*”, “*Faith can move mountains*”, “*The love of money is the root of all evil.*”) şəklində təzahür etməsi qənaətinə gəldik.

II Fəslin ikinci hissəsində “Şaquli kontekst”, tarixi-filoloji və tarixi-sosioloji bölgülər prinsipi əsasında müqayisəli şəkildə Azərbaycan və ingilis dillərində leksik-semantik nöqteyi-nəzərdən təhlil edildi, real tarixi faktlara və filoloji mətnlərə əsaslanaraq yaranması və istifadə olunması məxrəcinə gəldi. Nəticədə, qarşılıqlı surətdə aparılan bu müqayisədə hər iki dildə də işləyə biləcək “şaquli kontekst” xarakterli dini məzmunlu frazeoloji vahidlərə təsadüf olundu. Məsələn, “Forbidden fruit”- “Qadağan edilmiş meyvə”, “In seventh heaven” – “Göyün yeddinci qatı” və s. O cümlədən hər iki dilin özünəməxsus formada tarixi-filoloji və tarixi-sosioloji dini məzmunlu frazeoloji ifadələri vardır. İngilis dilində “As patient as Job”, “. *Sell for thirty pieces of silver*”, “. *Wash your hands of the matter*”, “. *In one`s Sunday best*” və Azərbaycan dilində “*Ey mıxı mismar edən Allah!*”, “*Allahın lənəti sənə o kor gözüünə gəlsin!*”, “*Sirat körpüsü (Qıl körpüsü)*”, “*Yezidlik etmək*” (Şümür olmaq), “. *Kərbəla çölünə dönmək*”, “ *Hər gün Aşura, hər yer Kərbəla*” və s. tipli dini məzmunlu frazeoloji vahidlər aşkarlandı.

Elmi işin tədqiq olunaraq araşdırılması, sahib olduğumuz dilin və müqayisəyə cəlb etdiyimiz ingilis dilinin “şaquli kontekst” çərçivəsində təhlil olunması hər gün istifadə etdiyimiz, amma tarixi keçmişini bilmədiyimiz dini məzmunlu ifadənin mənə çalarını açmağa, eyni zamanda adət-ənənəsinə, dini görüşlərinə və koqnitiv baxış tərzinə bələd olmadığımız digər xarici dili dərinləndirən tədqiq edib öyrənməyimizə səbəb oldu.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ELMİ ƏDƏBİYYAT:

1. Bayramov H. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları. Maarif:1978, s.17
2. Hacıyeva Ə.H, İngilis və Azərbaycan dillərində somatik frazeologiyanın əsasları, Bakı-2008, s.274
3. Hacıyeva A.Y. Müasir Azərbaycan ədəbi dilindəki ilkin etimonla əlaqəsini itirmiş bəzi frazeoloji vahidlərin tarixi-etimoloji təhlili // Azərbaycanşünaslığın aktual problemləri. Bakı: 2015, s. 417-.
4. Hacıyeva Ə.H İngilis dilində yas mərasimi ilə bağlı frazeologizmlər // Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun əsərləri, №3, 2012, s. 35-39.
- 5.Mirzəliyeva M.Türk dillərinin frazeologiyası, I c, Bakı: 2009. s.218
6. Seyidova N.V. Frazeologizmlər və onların növləri, “Dil və Ədəbiyyat Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnalı, 2013, s. 6-13.
7. Veysəlli.F, Koqnitiv dilçilik: əsas anlayışı və perspektivləri, Bakı:2015,s.119
8. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова, — М.: Советская энциклопедия, 1969. — 576 с.)
9. Ахманова О.С., Гюббенет И.В. «Вертикальный контекст» как филологическая проблема // Вопросы языкознания, №3, 1977, с. 47–54
10. Азаров А.А. Русского-английский словарь религиозной лексики/ А.А.Азаров – М.: Руссо,2002
11. Болдырева Л.В. Социально-исторический вертикальный контекст (на материале английской художественной литературы). М.: Диалог МГУ, 1997.
12. Болдырева Л. В. Социально-исторический вертикальный контекст и проблема понимания литературно-художественного текста. Дисс. ... канд. филол. наук. М.: 1991, 207 с.
13. Бабкин, А.М.,Фраzeология и лексикография- В сб. “Проблемы фразеологии” (Исследования и материалы) Ленинград,1964, с.17
14. Барт Р. - Избранные работы: Семиотика: Поэтика (Москва-1989) с.616
15. Болдырева Л.В., Социально-исторический вертикальный контекст и проблема понимания литературно-художественного текста в журнале иницион ан ссср, № 35672

16. Гюббенет И. В. Основы филологической интерпретации литературно-художественного текста. — М.: Изд-во МГУ, 2010. — 205 с.
17. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. - М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958, с.462
18. Катинене Н. Ф. Глобальный вертикальный контекст романов Т. Гарди. — Дисс. ... канд. филол. наук. — М., 1983. — 204 с.
19. Кабакчи В.В. Практика английского языка межкультурного общения Religion, Christianity. – Санкт-Петербург, 2001
20. Николукин.А.Н, Лингвистическая энциклопедия терминов и понятий, 2001, с.799
21. Полубиченко Л. В. К обоснованию и развитию понятия вертикальный контекст (на материале английской поэзии). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — М., 1979. — 23 с.”)
- 22 Реформатский А.А. Введение в языкознание. М.,1996, с.274 46)
23. Ревзин.И.И « Современная структурная лингвистика » Москва-1977, с.263 60
24. Солганик.Г.Я, Стилистика текста, Москва- 2001, с.252
25. Татар Б. Функционирование религиозной фразеологии в художественной литературе современного русского языка// Слово и фразеологизм в русском литературном языке и народных говорах. Великий Новгород,2001. С.159-164
- 26 Ф.де Соссюр. Курс общей лингвистики (перевод на русский язык). М. 1933, с.273
- 27.Фатеева.Н.А Интертекст в мире текстов: контрапункт интертекстуальности, Москва-2007, с.282
28. Щерба Л.В. Русские гласные в качественном и количественном отношении. СПб,1912.
29. Abraham Samual Kiefer Ferenc. A Theory of Structural Semantic. Tha Hague, New York, 1996
30. Ananyina M, Uskova BA 2014. The linguistic Means of Expression of the Vertical Context. In Young Scientist USA (p.48), Auburn, WA. Lulu press.

31. Burlakova V.V. Contribution of English and American Linguists to the Theory of Phrase. M.: Higher School Publishing House, 1971
32. English Proverbs and Sayings. M., 1971
33. Hewitt K. Understanding Britain, second edition. – Perspective Publications Ltd, 2004. – 265 p.
34. Katz J.J., Fodor J.A. The Structure of Semantic Theory. Language 39, 1963
35. Kosheveya I.Y. The Theory of English Grammar. M., 1982
36. Makkai A. Idioms Structure in English. The Hague-Paris, 1972
37. Smith L.P. Words and Idioms. London, 1948
38. Vertical and horizontal constraints in the context reading of sentences Wendell W. Weaver, Albert J. Kingson and James A. Dinnan, 1970-71, vol.3, N-2, spring

İSTİFADƏ EDİLMİŞ BƏDİİ ƏDƏBİYYAT:

39. Anar, Seçilmiş əsərləri I, II c, Bakı-2003, s.606, 539
40. Çəmən zəminl. Y.V, Seçilmiş əsərləri, II c, s.658
41. Elçin, Seçilmiş əsərləri, I c, s.428.
42. Haqverdiyev. Ə, Seçilmiş əsərləri I, II c, “Lider nəşriyyat” Bakı-2005, s.504, 408
43. R.Rza, Seçilmiş əsərləri, I c, s.304 s.119
44. Sabir, Hophopnamə, I c 421, II c s.380
45. Şıxlı. İ, Seçilmiş əsərləri I, II c, “Şərq-Qərb” Bakı-2005, s.405, 402
46. Vəzirov. N, Əsərləri, “Şərq-Qərb” Bakı-2005, s.422
47. Bünyadov. Z.M, Məmmədəliyev. V.M, Qurani-Kərim, Çıraq nəşriyyatı: 2004
48. Agatha Christie, “The mysterious affair at styles”, s.101
49. Agatha Christie, Third girl, s.115
50. Brontë. E, ”Wuthering Heights”, London: 1847, s.329
51. Charles Dickens, Bleak house, s.1517
52. Francis Bacon, in Essays 1625, p.340
53. W. Shakespeare, ”Othello”, s.349
54. The Holy Bible. New King James Version, containing the Old and New Testaments; 1982.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ LÜĞƏTLƏR:

55. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, II c.Bakı: Elm, 1980, 576s; III c ., Bakı: Elm, 1983, 554 s; IV c., Bakı: Elm, 1987, 542 s.
56. Azərbaycanca-İngiliscə lüğət / Musayev O. Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, Exxon Azerbaijan Limited, 1998
57. Hacıyeva Ə.H. İngiliscə-azərbaycanca frazeoloji lüğət. Bakı: Nurlan, 2006
58. Vəliyeva N.Ç. Azərbaycanca-İngiliscə-rusca frazeoloji lüğət. Bakı: Nurlan, 2006
59. Vəliyeva N.Ç. Azərbaycanca-İngiliscə-rusca frazeoloji lüğət, Bakı:2006
60. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь/English-Russian Phraseological Dictionary, Москва-1984, с.944
61. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. М., 1967
62. Paule Beale A Dictionary of Catch Phrases, London and New York, 1982
63. Cowie A.D. The Treatment of Collocations and Idioms in Learner`s Dictionaries, Applied Linguistics, 1981, N-2-3.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ İNTERNET RESURSLARI:

64. https://www.goodreads.com/search?utf8=%E2%9C%93&q=As+old+as+Methusel+ah&search_type=quotes;
65. <http://sentencedict.com/Adam's%20ale.html>
66. www.goodreads.com/quotes/485051-your-hair-is-an-act-of-god
67. https://studwood.ru/1392963/literatura/vertikalnyy_kontekst_uchebnogo_teksta
68. http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/ALLYUZIYA.html
Дата обращения 15.09.2014
69. <http://gramota.ru/biblio/research/hudtext0/hudtext7/hudtext11/>
70. <http://www.azerislam.com/?lngs=aze&cats=1&ids=1382>

